

GONAGASLAŠ GIELDA- JA
ODASMAHTTINDEPARTEMEANTA

Dieđ. St. 31

(2018–2019)

Dieđáhus Stuorradiggái

Sámi giella, kultuvra ja servodateallin

GONAGASLAŠ GIELDA- JA
OĐASMAHTTINDEPARTEMEANTA

Died. St. 31

(2018–2019)

Stuoradiggediedáhus

Sámi giella, kultuvra ja servodateallin

Sisdoallu

1	Álggahus	5	5.1.1	Dearvvašvuoda- ja fuolahus- bálvalusfálaldat suohkaniin	24
1.1	Ráddehusa mihttu sáme- politihkain	5	5.1.2	Dearvvašvuodafálaldat spesialista- dearvvašvuodabálvalusas	25
1.2	Dán stuoradiggediedáhusa birra ..	6	5.2	Hástalusat ovddos guvlui – dearvvašvuoda- ja fuolahusfálaldat	26
1.3	Sámi ulbmilat stáhtabušehtas	6	5.3	Mánáidsuodjalus	27
1.4	Sámedikki mearkkašumiid birra ..	6	5.3.1	Dilálašvuodačilgehus – mánáids- uodjalus	27
2	Sámi logut	8	5.3.2	Hástalusat ovddos guvlui – mánáidsuodjalus	28
2.1	Sámi álbmot	8	5.4	Veahkaváldi ja rihkkumat sámi servodagain	28
2.2	Sámi ássan	8	5.4.1	Dilálašvuodačilgehus – veah- kaváldi ja rihkkumat sámi servo- dagain	28
2.3	Sámi guovlluid demográfalaš dovdomearkkat	8	5.4.2	Hástalusat ovddos guvlui – veah- kaváldi ja rihkkumat sámi servo- dagain	28
2.4	Sápmelaččatid eallineavttut	9			
2.5	Hástalusat – statistihkkavuoddu ...	10			
3	Sámegiela	11			
3.1	Dilálašvuodačilgehus – sámegiela	11	6	Ovttadássásašvuotta	30
3.1.1	Sámegielaid lávdan ja stáhtus	11	6.1	LHBTI (lesbbat, bifilat, homofiilat, trans- dahje intersohkabealli)	30
3.1.2	Sámi giellavuoigatvuodát	11	6.1.1	Dilálašvuodačilgehus – LHBTI	30
3.1.3	Sámi giellalávdegoddi	12	6.1.2	Hástalusat ovddos guvlui – LHBTI	30
3.1.4	Riikkaidgaskasaš álgoálbmot- gielaid jahki (IYIL 2019)	13	6.2	Sápmelaččat geain leat doaibma- hehttehusat	30
3.2	Hástalusat ovddos guvlui – sáme- giela	13	7	Sámi dáidda ja kultuvra	32
3.2.1	Sámegielaid nannen ja ovdánahttin	13	7.1	Dilálašvuodačilgehus – sámi dáidda ja kultuvra	32
3.2.2	Sámegiela bargiid rekrutteren	14	7.1.1	Sámi kulturlávddit	32
3.2.3	Sámegielaid čalmmustahttin	14	7.1.2	Báástede – sámi kulturhistorjjálaš dávviriid máhcaheapmi	33
3.2.4	Digitaliseren	15	7.1.3	Eambo sámeziel girjjálašvuotta lohkkiide	33
3.2.5	Giellaovttasbargu riikkarájiid rastá	16	7.2	Hástalusat ovddos guvlui – sámi dáidda ja kultuvra	34
4	Oahppu ja dutkan	17	8	Sámi kulturmuittut	35
4.1	Dilálašvuodačilgehus – mánáid- gárde- ja vuoddoahpahušfálaldat	17	8.1	Dilálašvuodačilgehus – sámi kulturmuittut	35
4.1.1	Mánáidgárdefálaldat sámi mánáide	17	8.2	Hástalusat ovddos guvlui – sámi kulturmuittut	36
4.1.2	Vuoddoskuvla ja joatkkaskuvla sámi ohppiide	17	9	Ealáhusat sámi guovlluin	37
4.2	Hástalusat ovddos guvlui – mánáid- gárdi ja vuoddoahpahušfálaldat ..	18	9.1	Boazodoallu	37
4.3	Dilálašvuodačilgehus – alit oahppu ja dutkan	20	9.1.1	Dilálašvuodačilgehus – boazo- doallu	37
4.3.1	Sámi čuolmmaid dutkan	20	9.1.2	Hástalusat ovddos guvlui – boazo- doallu	38
4.3.2	Alit oahppu	20	9.2	Guolásteapmi sámi guovlluin	41
4.3.3	Ođđa sámi buohccidivššároahppu	22			
4.4	Hástalusat ovddos guvlui – dutkan ja alit oahppu	22			
5	Dearvvašvuoda- ja sosiála- bálvalusat sámi ássiide	24			
5.1	Dilálašvuodačilgehus – Dearvvaš- vuoda- ja fuolahusbálvalusat sámiide	24			

9.2.1	Dilálašvuodačilgehus – guolásteapmi sámi guovlluin	41	10	Eanan- ja resursavuoigatvuodat	46
9.2.2	Hástalusat ovddos guvlui – guolásteapmi sámi guovlluin	41	10.1	Dilálašvuodačilgehus	46
9.3	Eanandoallu ja šibitdoallu sámi guovlluin	42	10.1.1	ON konvenšuvdna siviila ja politihkalaš vuoigatvuodaid birra, 27. artihkal	46
9.3.1	Dilálašvuodačilgehus – eanandoallu ja šibitdoallu sámi guovlluin	42	10.1.2	ILO-konvenšuvnna nr. 169 artihkkalat 14 ja 15	46
9.3.2	Hástalusat ovddos guvlui – eanandoallu ja šibitdoallu sámi guovlluin	43	10.1.3	Finnmárkkuláhka ja Finnmarkkukommišuvdna	46
9.4	Kultuvrralaš ja hutkkálaš ealáhusat ja sámi mátk-/turismaealáhus	44	10.2	NOU 2007: 13 Den nye same retten (Ođđa sámeriekti) čuovvo-leapmi	47
9.4.1	Dilálašvuodačilgehus – kultuvrralaš ja hutkkálaš ealáhusat ja sámi mátk-/turismaealáhus	44			
9.4.2	Hástalusat ovddos guvlui – kultuvrralaš ja hutkkálaš ealáhusat ja sámi mátk-/turismaealáhus	44			

Sierra mielddus: Sámedikki 2018 jahkediedáhus

GONAGASLAŠ GIELDA- JA
ODASMAHTTINDEPARTEMEANTA

Died. St. 31

(2018–2019)

Stuoradiggediedáhus

Sámi giella, kultuvra ja servodateallin

*Gielda- ja odasmahttindepartemeantta ráva geassemánu 21. b. 2019,
dohkkehuvvon stáhtarádis seamma beaivvi.
(Solberga ráddehus)*

1 Álggahus

1.1 Ráddehusa mihttu sámepolitihkain

Sápmelaččat leat dohkkehuvvon álgoálbmogin Norggas. Vuodđolága § 108 mielde lea ráddehusa mihttu lámčit diliid dainna lágiin ahte sápmelaččat besset sihkkarastit ja ovdánahttit gielaset, kultuvrraset ja servodateallimiiddiset. Norggas leat maid álbmotrievttálaš geatnegasvuodát mat láidestit sámepolitihka, earret eará ILO-konvenšuvdna nr. 169 álgoálbmogiid ja čearddalaš álbmogiid hárrái iešmearrideaddji riikkain ja ON:a konvenšuvdna siviila ja politihkalaš vuogatvuodaid hárrái artihkal 27. ON:a álgoálbmotjulggaštusas (UNDRIP) leat maid mearrádusat minoritehtaálbmogiid ja álgoálbmogiid hárrái. Julggaštus ii leat rievttálaččat čadni. Julggaštus sáhtta liikká bagadallat dan hárrái movt álbmotrievttálaš geatnegasvuodaid galgá ipmirdit.

Sámediggi lea sápmelaččaid álbmotválljejuvvon orgána ja ráddehusa deataleamos eaktobiddji ja ságastallanbealli sámepolitihkalaš gažaldagain. Ráddehus atná ásašuslaš ja rievttálaš rámmaid vuodđun mat leat jo biddjojuvvon sámepolitihkkii. Ráddehusas ii leat ovddasvástádus Sámedikki

politihkalaš doibmii iige mearrádusaide maid Sámediggi váldá politihkalaš orgánan.

Álgoálbmogin lea sápmelaččain riekti ráddá-dallojuvot áššiin main sáhtta leat njuolgo mearkkašupmi sidjiide. Sihkkarastin dihte ahte barggut áššiiguin mat sáhttet sápmelaččaide njuolga váikkuhit čadahuvvojit dohkálaččat, de leat ráddehus ja Sámediggi ovttaoavilis atnit *Stáhta eiseválddiid ja Sámedikki gaskasaš konsultašuvnnaid prosedyraid* vuodđun ráddádallamiin.

Gielda- ja odasmahttindepartemeanttas lea ovddasvástádus heivehit stáhtalaš politihka mii guoská sápmelaččaide Norggas, ja galgá ovddidit ollislašvuoda ja oktilisvuoda politihkas, surggiid ja hálddahusdásiid rastá. Juohke fágadepartemeanttas lea ovddasvástádus čuovvolit stáhtalaš politihka sápmelaččaid hárrái iežas suorggi siskko-bealde.

Lea stáhta ovddasvástádus sihkkarastit ahte sápmelaččat váldojuvvojit vuhtii. Seammás atná maid stáhta vuodđun ahte suohkanat ja fylkka-gielddat iežaset iniciatiivvas, ja oassin báikkálaš demokratiijas, maddái čuovvolit iežaset geatnegasvuodaid sámi ássiid hárrái.

Granavolden-julggaštusas lea ráđđehus muitalan iežas váldovuoruhemiid sámepolitihka hárrái boahttevaš jagiid. Ráđđehus áigu bisuhit Sámedikki, ja Sámedikki ja ráđđehusa ráđđádallanortnega. Dasto áigu ráđđehus ovdánahttit sámi ealáhusdoaimmaid, dasa gullá maid mátkeealáhus, mat leat čadnojuvvon sámi kultuvrii ja sámi árbevirolaš ealáhusaide. Ráđđehus áigu ovttas Sámedikkiin čuovvolit NAČ 2016 :18 *Váibmogiella*, ja ovttas boazodoalloealáhusain láhčit diliid ekonomalaš ceavzilis boazodoalloealáhusii.

1.2 Dán stuoradiggediedáhusa birra

Ráđđehus soabai 2018 giđa Sámedikkiin čohkket eanas juolludemiid Sámediggái ovttá bušeahhtakapihttalii ja -bostii stáhtabušeahas. Oassin dán ovttaoavilvuodas lea maid ráđđehus ásahan ortnega mas juohke gidđasešuvnnas galgá ovdanbuktojuvot ovddos geahčči stuoradiggediedáhus sámepolitihka birra. Diedáhus galgá čilget sámi giella, kultuvrra ja servodateallima ovdánahtindovdomearkkaid ja sámi ássiid bálvalusfálaldaga. Diedáhus sáhtta čilget ráđđehusa mihtuid sámepolitihkas ja maid dat atná deataleamos hástalusson ovddos guvlu. Sámedikki árvvoštallamat galget boahhtit ovdan. Sámedikki jahkediedáhus/jahkeraporta lea ain bistevas mielddus stuoradiggediedáhusas. Ođđa ortnet boahhtá jahkásaš stuoradiggediedáhusortnega sadjái Sámedikki doaimma birra.

Diedáhusas ii leat mihtun ovdanbuktit olles sámepolitihka, muhto čuvget soames ovdánahtindovdomearkkaid ja hástalusaid. Sámediggi ja ráđđehus leat leamašan ovttaoavilvis loktet giella deatalaš bajit fáddán dán jagi diedáhusas. Makkár fáttát diedáhusas loktejuvvojit rievda jagis jahkái.

Dán stuoradiggediedáhusas leat logi kapihttala. Juohke kapihttalis lea sihke dilálašvuodačilgehus ja oppalaš govva guovddáš hástalusain ovddos guvlu. Nuppi kapihttalis lea oppalaš govva Norgga sámi álbmogis ássama, demografii ja eallineavttuid hárrái. Das maid ovdanbuktojuvvo hástalus oazžut sadjái buori sámi statistihka vuodđun viidáset politihkkaovdáneapmái. Goalmmát kapihtal lea sámegielaidd birra. Das čilgejuvvojit sámegielaidd dilálašvuoda, ja muhtin dihto hástalusat daid ovddideami ja suodjaleami hárrái. Okta váldohástalus giella dáfus lea ahte leat unnán giellageavaheaddjit, ja dasto lea váttis rekrutteret sámegielaidd bargiid buot surggiide. Njealját kapihttalis, mii lea oahpu ja dutkama birra, lea dán hástalusas birra. Viđat kapihtal ovdanbukta sámi ássiid dearvvašvuoda- ja sosiálfálaldaga. Dás lea maid sámegielaidd bargiid rekrutteren guovddáš

hástalus. Dán kapihttalis namuhuvvojit maid veahkaváldi ja rihkkumat sámi servodagain. Guđat kapihttalis ovttadássásašvuoda birra ovdanbuktojuvvo LHBTI-sápmelaččaid (lesbat, bifilat, homofiilat, tránsa- dahje intersohkabealli) dilálašvuoda ja sápmelaččaid dilálašvuoda geain leat doaimmahehttehusat. Čihččet kapihtal lea sámi dáidaga ja kultuvrra birra. Gávccát kapihtal lea kulturmuittuid birra. Ovccát kapihtal lea sámi guovlluid ealáhusaid birra, earret eará boazodoalu, guolásteami, eanandoalu, kultuvrralaš ja kreatiiva ealáhusaid ja mátkeealáhusa birra. Logát kapihtal čilge eanan- ja resursavuogiatvuodaid, ja NOU 2007: 13 *Den nye sameretten* (Ođđa sámieriecti) čuovvolanbarggu.

1.3 Sámi ulbmilat stáhtabušeahas

Jahkásaš bušeahhtarámmat sámi ulbmiliidda árvvoštallojuvvojit ja mearriduvvojit dábaláš bušeahhtaproseassain. Stuoradikki juolludanmearrádušas lea 2019:s várrejuvvon sullii 1 miljárda ruvno sámi ulbmiliidda, mas 504 miljovna ruvno lea Sámediggái. Ođđa bušeahhtaortnega álggahemiin juolluduvvo eanas vuodđujuolludeapmi Sámediggái Giella- ja ođasmahttindepartemeanta kap. 560, boastta 50 Sámi giella, kultuvra ja servodateallima bokte. Ráđđehus oavvilda ahte ođđa ortnet addá Sámediggái alces stuorát doaimmanmuni vuoruhit ekonomalaš gaskaomiid iešguđetlágan doaimmabijuid gaskkas.

1.4 Sámedikki mearkkašumiid birra

Ráđđehusa ja Sámedikki ovttaoavilvuodas ođđa bušeahhtaortnega birra celkojuvvo ahte Sámedikki árvvoštallamat galget boahhtit ovdan jahkásaš stuoradiggediedáhusas. Čuovvolan dihte ovttaoavilvuoda leat Sámediggi ja ráđđehus ovttas válljen guđemuš fáttát galget loktejuvvojit ovdán dán jagi diedáhusas. Sámediggi, Kulturdepartemeanta, Máhtdepartemeanta, Giella- ja ođasmahttindepartemeanta ja Eanandoallo- ja biebmo-departemeanta leat maid doallan čállinčoahkkanemi ráhkkanahhtin dihte diedáhusa, mas digaštalle vuosttaš álgoevttohusa disposišuvna. Sámediggái leat dasto evttohusat ovdandivvojuvvojit dađi mielde.

Sámedikki árvvoštallamat leat mielde olles diedáhusa jotkkolaš teavsttas, ja Sámediggi ja ráđđehus leat eanas muddui ovttaoavilvis dilálašvuodačilgehusaid ja hástalusaid hárrái mat dás ovdanbuktojuvvojit. Go Sámedikkis lea eará

oaidnu go ráđdehusas, dahje go Sámediggi lea háliidan ovdanbuktit iežas iešheanalaš politihka Stuoradiggái, de dat ovdanbuktojuvvojit sierra teakstaosiin. Dáid osiid namma lea Sámedikki mearkkašumit.

Sámedikki bajitdási mearkkašumit diedáhusbargui

Sámediggi oaivvilda ahte dát diedáhus lei galgat sáddejuvvot Stuoradiggái vai diedáhus livččii sáhttán meannuduvvot Stuoradikkis gidđa-sešuvnnas, seamma ládje ja seamma áiggis go ovdamearkka dihte suohkanproposišuvdna, ja ahte nu berre dahkkojuvvot juohke jagi dás duohko.

Sámediggi lea mánga jagi sávvan odđa bušeahttaortnega mii sihkkarastá ahte sámi servodat sáhttá čuovvut Norgga servodatovdáneami. 2018:s juolluduvvojedje vuohččan ruđat odđa bušeahttaortnega bokte. Sámediggi vuordá ahte odđa bušeahttaortnet sihkkarastá ahte sámi ulbmilat vuoruhuvvojit, ja ahte Sámediggi oazžu doaibmanmuni ieš vuoruhit ekonomalaš gaskaomiid iešgudetlágan doaibmabijuid gaskkas. Dat livččii Sámedikki mieles dan mandáhta mielde mii Sámedikkis lea álbmotválljejuvvon orgánan.

2 Sámi logut

2.1 Sámi álbmot

Eai gávdno almmolaš registreremat mat čájehit geat leat sápmelaččat, ja dan dihte eat dieđe man olu sápmelaččat Norggas orrot. 2017:s ledje 16 958 olbmo diedihuvvon Sámedikki jienastuslohkui. Jienastuslohku stuorru dássedit. Oallugat eai leat diedihan iežaset jienastuslohkui iešguđetge ákkaid dihte, ja jienastuslogu ii sáhte atnit vuodđun dasa man olu sápmelaččat Norggas orrot.

Vaikko eat sáhte diehtit man olu sápmelaččat Norggas orrot dahje geat sámastit dál, de mii goit diehtit ahte juohke jagi leat badjelaš 800 máná vuodđoskuvllas geain lea visot oahpahuš sámegilli. Dát lohku lea bisson ná 2013 rájes. Joatkaskuvllas ledje 2015/2016:s 471 oahppi geain lei sámegiella fágan, mii geavatlaččat lea juste seamma go 2011/2012 skuvlajagi. Muđui lea juoga čielgasit rievdan das go ovdal lei eatnasiin sámegiella vuosttašgiellan, dasa ahte dál leat eambbosat geain lea dat nubbingiellan. Mánáidgárddiin ožžo 914 máná sámegielfálaldaga 2018:s, 65 mánáidgárddis.

2.2 Sámi ássan

Daid loguid mielde geat välljejit sámegiela mánáidgárddiin ja skuvllain, diehtit mii ahte orrot sápmelaččat miehtá Norgga. Lea maid ágga jáhkkit ahte sápmelaččaid lohku lassána gávpogiin ja stuora čoahkkebáikkiin. Seammás diehtit ahte eanemus konsentrerejuvvon ássanguovllut, gos sápmelaččat muhtin muddui leat eanetlogus, leat Sáltoduoddara davábealde. Sámi guovlu gohčoduvvo Sápmin.

Dan dihte go ii gávdno diehtovuodđu ráhkadit indiviidavuđot statistihka sápmelaččaid birra Norggas, de lea Statihkalaš guovddášdoaimmahat (dárogiillii SSB, sámegilliin SGD) ráhkadan geográfalašvuđot sámi statistihka. Doppe leat sámi ássanguovllut ráddjejuvvon Sámedikki ealáhusovddideami doarjjaortnega doaibmaguovlluide (dárogiillii STN, sámegilliin dás SDD). Válđoágga välljet juste dán guovllu lea ahte dat fáttmasta

báikkálašservodagaid mat árvvoštallojit leat mearkkašahttin dasa ahte bisuhit ja ovdánahttit sámi kultuvrra ja ealáhuseallima. Seammás hálddaša Sámediggi erenoamáš gaskaomiid dán suorggis.

Nu movt dál lea, de fáttmasta STN/SDD-guovlu 21 olles suohkana ja osiid 10 suohkanis. Dán 31 suohkanis leat 13 Finnmárkkus, 14 Romsas ja 4 Nordlándda davimus oasis. Statihkalaš guovddášdoaimmahaga neahttasuđus gávdno listu mii čájeha guđemuš suohkanat gullet STN/SDD-guvlui. STN/SDD-guovllu logut eai mital midjiide maidege daid sápmelaččaid birra geat orrot lulli- ja julevsámi guovlluin, eaige sin birra geat orrot gávpogiin.

2.3 Sámi guovlluid demográfalaš dovdomearkkat

SSB almmuha juohke nuppi jagi *Sámi statistihka*-publikašuvnna. Publikašuvdna muitala juoidá STN/SDD-guovllu demográfalaš ovdáneami birra (maid SSB/SGD dávjá gohčoda sámi guovluin). Mañemus listu maid SSB/SGD lea ráhkadan, čájeha ahte álbmotlohku dáid guovlluin ii leat rievdan. Mañnel go ássiidlohku guhká lea njedjan, de lea lohku 2011 rájes bisánan sullii 55 600 rádjái. Dáid guovlluin leat oppalaččat eanet boarrásat go riikkas oppalaččat, ja sisafárren orru deataleamos variábel mainna čilge álbmotlogu bisuheami. Sisafárrejeaddjit ja Norggas riegádan geain lea sisafárrejeaddjidoagáš lea duppalastojuvvon 2011 rájes.

Seamma ládje go eará guovlluin gos vuodđo-ealáhusat oktoráđdejtit, de leat sámi guovlluin unnán olbmot geain lea alit oahppu. Dat guoská erenoamážit dievdoolbmuide. Leat goitge stuora báikkálaš erohusat, ja sihke Kárášjogas ja Guovda-geainnus lei 41 proseantta nissonolbmuin oahppu universitehta- ja allaskuvladásis 2017:s.

Joatkaskuvlaoahpuin lea sámi guovlluin eanet heaitin go muđui riikkas. Sis geat álge joatkaskuvlii vuosttaš ceahkkái 2012:s, lei 39,8 proseantta geat eai lean olahan oahppo- dahje fidnogelb-bolašvuoda vihtta jagi mañnel. Vástideaddji lohku

guovlluin Sáltoduoddara davábealde lei 32,2 proseantta ja olles Norggas 25,6 proseantta.

Telemarksforskning analysere Sámedikki ovdas SSB/SGD loguid vuodul sámi guovlluid jámma. Raporttat čilgejit bargo-, ealáhus- ja ássiid-loguid. Raporta 2017 rájes čájeha ahte seammás go bargosajiid lohku sámi guovlluin njejjai veahás 2016:s, de lea árvoháhkkan ovdánan hirbmat positivvalaččat, go ii geahča almmolaš sektorii. Sámi guovlluid ealáhusaid árvoháhkkan lea guokte mañemus jagi lassánan olu eanet go muđui riikkas. Dat vuolgá vuosttažettiin das go leat leamašan buorit ovdánaneavttut daid surggiin mat sámi guovlluin leat olu, nugo erenoamážit guolásteapmi ja mearadoallu. Ealáhusaid produktivitehta, árvoháhkkan juohke bargi nammii, lea maid loktanen dan mañemus guokte jagi. Ealáhusaid produktivitehta sámi guovlluin lea goitge ain 23,2 proseantta unnit go riikka gaskamearri.

Telemarksforskning lea ráhkadan senárioid sámi guovlluid ovdáneapmái gitta 2030 rádjái. Einnostuvvon njiedjan riegádahttimiin dahká unnit álbmotlassáneami miehtá riikka, maddái sámi guovlluin. Álbmotovdáneapmi sámi guovlluin vuosttaš golmma kvartálas 2017:s čájeha juo negatiiva trenda. Jus dát trendat eai jorggit, de lohka Telemarksforskning ahte álbmotlohku boahtá njiedjat, jus sámi suohkanat eai nagot oázžut buori beaggima ealáhusaid ja orruma dáfus.

2007:s áсахuvvui analysajoavku sámi statistihkkii. Analysajoavkku ulbmil lei nannet diehtovuodu árvvoštallamiidda ja mearrádusaide stáhta eiseválddiid ja Sámedikki ráđđádallamiin. Analysajoavku galggai atnit SSB/SGD statistihka vuodđun iežaset analysaide. Analysajoavku lea almmuhan oktiibuot 11 publikašuvvna maid namma lea «Sámi logut mitalit». Dain gávdnojit eanet dieđut sámi guovlluid demográfalaš beliid birra.

2.4 Sápmelaččatid eallineavttut

SAMINOR-guorahallamat, guokte dárkilis dearvašvuoda- ja eallineaktoguorahallama čadáhuvvon 25 suohkanis main orrot sápmelaččat ja dáččat jagiin 2003–2004 ja 2012–2014, čájehit midjiide veahás sápmelaččaid eallineavttuid birra.

SAMINOR2 duodašta ahte sihke sámi nissonolbmot ja dievdoolbmot lohket iežaset vásihan veahkaválddi eallimis olu eanet go ii-sápmelaččat seamma geográfalaš guovlluin. 45 proseantta sápmelaččain geat vástidedje guorahallama jearalda-

gaide, vástidedje ahte sii leat vásihan veahkaválddi ja rihkkumiid, 29,6 proseantta ektui muđui oasseváldiin. Dutkkus ii mitalit gii veahkaváldi ja seksuála illasteaddji lea.

Hansen ja Sørliie dutkosis jagis 2012 duodaštuvvo ahte sápmelaččat vásihit logi geardde eanet vealaheami go norgalaččat. 35 proseantta sápmelaččain sudno dutkanjoavkkus ledje vásihan vealaheami, seammás go norgalaččaid gaskkas lei dat lohku 3,5 proseanta. Sii geat vásihit eanemus vealaheami leat sápmelaččat geat orrot sámi gielaguovlluid olggobealde. SAMINOR2-guorahallan čájeha ahte juohke njealját sámegielat dievdoolmmoš ja juohke goalmmát sámegielat nissonolmmoš lea vásihan čearddalaš vealaheami. Guorahallan maid Arnfinn Midtbøen lea čadahan Servodatdutkan instituta ovddas 2015:s, čájeha ahte dutkan sápmelaččaid vealaheami birra lea váilevaš. Okta sivva lea ahte ii gávdno systemáhtalaš statistihka sámi álbmogis Norggas.

Sámi mánat ja nuorat vásihit negatiiva máinnašumi sosiála mediaid ja árbevirolaš mediaid bokte. Mediat ovdanbuktet dávjá ođasáššiid sámi dilálašvuodaid birra negatiiva fokusiin, ja máinnašumiin sosiála mediain vuhtto dávjá cielaheapmi ja earálgan neahtafalleheamit. Mánain ja nuorain geain lea bearašcanasteapmi boazodollui lea erenoamáš várra dan vásihit. Go boazodoalloealáhusa birra hupmet negatiivvalaččat mediain ja muđui servodagas, de dat sáhtta leat mielde legitimereme skudnema ja vealaheami birrasis.

Sápmelaččat árvvoštallet iežaset dearvašvuodastáhtusa heajubun go čearddalaš norgalaččat árvvoštallet fas iežaset dearvašvuodastáhtusa. Sámi logut mitalit 10 mielde árvvoštallet sápmelaččat, geat vásihit vealaheami, alddiinea- set dávjijbut heajut dearvašvuoda, psyhkalaš huša ja heajut loaktima ja čalggu. Sámi dievdoolbmot raporterejit eanet psyhkalaš huša go čearddalaš Norgga dievdoolbmot. Sámi nissonolbmuid ja ii-sámi nissonolbmuid gaskkas ii leat signifikánta erohus. Go buohtastahtta muđui Norgga álbmogiin de leat unnit sápmelaččat geat ohcet professa-nealla veahki.

Gávdnosat SAMINOR-guorahallamis čájehit maid ahte sámi dievdoolbmuid lea stuorat riska buoidut go buohtastahtta sámi nissonolbmuid ja ii-sámi olbmuid. Lulli-Romssa, Nordlándda ja Trøndelága sápmelaččain lea maid eanet diabetes-2 go ii-sámi álbmogis ja sápmelaččain geat orrot Davvi-Romssas ja Finnmárkkus. Dáid jearalda- gaide dárbbášuvvo eanet dutkan.

2.5 Hástalusat – statistihkkavuoddu

Dan dihte go diehtomateriála mii dás lea ovdanbuktojuvvon lea geográfalaččat vuodduvuvvon, de ii mital statistihkka, earret go oahpposuorggi logut, maidege sápmelaččaid birra geat orrot STN/SDD-guovllu olggobealde. Ovdamearkka dihte ii fuomáš statistihkka ahte eanet sápmelaččat fárrejit stuora gávpogiidda ja čoahkkebáikkiide. Statistihkka ii leat de nu buorre vuoddu viidáset politihkkaovdánahttimii. Alit oahpu statistihkka gal lea indiviidavudot ja mitala buorebut man olu olbmui lea formála gelbbolašvuohta sámegeias ja eará fágain main lea mearkkašupmi sámi servodahkii, ja dasto rekrutterenvejolašvuodaid daid iešgudetge guovlluin gos gáibiduvvo alit oahppu.

Sámediggi lea mángii čujuhan dárbbui ráhkadit indiviidavudot statistihka, muhto maid čujuhan hástalusaid mat dasa leat čadnon. Earret eará gávdno historjjálaččat vuodduvuvvon vuosteháhku sámi álbmoga registreret.

Áiggi mielde sáhtta statistihkkavuoddu buoránit go álbmotregistarláhka dál suovvagoahtá olbmuid eaktodáhtolaččat registrerehit iežaset davvisápmelažžan, lullisápmelažžan ja julevsápmelažžan Álbmotregistarii. Dát lea čuoovvuvvon álbmotregistarláhkaásahusas. Vearrodirektoráhtta mearrida goas mearrádus sáhtta biddjojuvvo fápmui.

Sámedikki mearkkašumit

Statistihkkalága rievdadeami oktavuodas lea evttohuuvvon ahte berre ásahuvvot našuvnnalaš prográmma almmolaš statistihkkii mii mearrida mii

galgá leat almmolaš statistihkka, ja mii sáhtta leat reaidu mainna ovttastahtta ja regulere almmolaš statistihka. Sámedikki oaidnu lea ahte sámi statistihkka ferte leat oassi dan statistihkas man stáhta gohčču SSB ráhkadit ja masa juolluda ruhtadoarjaga.

NOU 2018: 7 Ny lov om offisiell statistikk og Statistisk sentralbyrå (Ođđa láhka almmolaš statistihkka ja Statihkalaš guovddášdoaimmahaga birra) nanne ahte statistihkka bidjá vuodu politihkalaš mearrádusaide, doarju čuvgehuvvon servodatdigaštallama ja lea veahkkin addime oktasaš ipmárdusa ekonomalaš ja sosiála dilálašvuodaid birra. Statistihkka lea maid vuoddu go galgá dahkat buriid mearrádusaid mat sáhttet sihkarastit buoret mihttoolahemiid politihkas. Norggas váilu buorre sámi statistihkka. Geografijavudot statistihkka maid SSB dál buvttada čájeha sámi servodagaid hástalusaid, muhto ii leat lahkage doarvá buorre vuoddu čuvgehuvvon servodatdigaštallamii ja buori politihkalaš mearrádusaide.

Sámediggi oaidná dárbbu guorahallat movt statistihkka sáhtta buoriduvvot. Lea maid dárbbu geahččat vejolašvuoda ásahtit indiviidavudot statistihkkadieduid sámi statistihkkii. Ođđa álbmotregistarláhka lea rahpan vejolašvuoda registreret sámegeias Álbmotregistarii. Sámedikki mielas lea buorre go dat dál lea vejolaš, muhto registtar boahtá ádjánit stuorrut ja lea eaktodáhtolaš registrerema duohken. Čearddalaš registariid atnin juvddálaččaid goddimiid oktavuodas nuppi máilmisoađis lea dahkan oppalaš vuostehágu ásahtit čearddalašvudot registariid Norggas. Sámediggi oaidná ahte maidái sámi álbmogis lea vuosteháhku dasa, ja dat dahká váttisin oazžut buori sámi statistihka.

3 Sámegeiat

3.1 Dilálašvuodačilgehus – sámegeiat

3.1.1 Sámegeiat lávdan ja stáhtus

Eanemus lávdan sámegeiat Norggas leat davvi-, lulli- ja julevsámegeiat. Dasa lassin gávdnojit maid bihtán-, ubmi- ja nuortalašsámegeiat Norggas. Sámegeiat lea deatalaš ovttaskas giellageavaheaddjái, sámi álbmogii ja sámi servodaga ovdaneapmái. Sámegeiat eai leat dušše gulahallama váste, muhto dat leat maiddái čavga čadnon sámi identitehtii, kulturárbái ja gullelašvuhtii.

Sámi giellaguovllut mannet riikkarájiid rastá. Ovdamearkka dihte adnojuvvo davvisámegeiat golmma dan njealji riikkas gos sápmelaččat árbevirolaččat orrot. Buot sámegeiat leat UNESCO áitojuvvon gielaid listtus. Majoritehtagielat váikkuhit sámegeiat, nu ahte ovdamearkka dihte lullisámegeiat Ruota bealde oažžu áiggi mielde eanet ruotagiel sániid ja sátnortnegeiat, ja Norgga bealde ges dárogiel sániid ja sátnortnegeiat. Dat dagaha ahte gielat goabbatge bealde ráji gáidet nubbi nuppis. Dasa lassin sajastuvvojit ođđa sánit mat gielas čuožžilit, ovdamearkka dihte sánit nugo digitaliseren, iešgudet ládje iešgudetge riikkain. Dat dagaha ahte giella ovdána iešgudet ládje goabbatge bealde riikkarájiid.

Stuora oassi sámi álbmogis massii sámegeiat dáruiduhttinpolitihka dihte. UNESCO áitojuvvon gielaid listtus meroštallojuvvo davvisámegeiat áitojuvvon, ja lulli- ja julevsámegeiat erenoamáš áitojuvvon giellan. Finnmárkkus lea davvisámegeiat majoritehtagieat Kárášjogas ja Guovdageainnus, muhto daid eará suohkaniin riikkas leat sámegeiat minoritehtadilis.

Nordlandsforskning čadahii 2012:s sámi giella-guorahallama Norggas, Sámedikki ovddas. Guorahallan čájehii ahte sámegeiat gaskkas leat stuora erohusat giellamáhtus. Nordlandsforskning gávnnaahii ahte seammás go sámegeiat adnojuvvo olu iešgudetlágan oktavuodain árbevirolaš davvisámi guovlluin, de adnojuvvo dat unnit arenain julevsámi guovlluin. Giellamáhttu julevsámiguovlluin lea goitge oalle buorre. Lullisámegeiat lea vásihan ealáskahttima, muhto ealáskahttima dihte lea giella givron baicca čállin-

giellan. Guorahallan čájeha ahte sámegeiatgeavaheapmi lassána daid suohkaniin gos suohkanat ja sámi giellabirrasat ovttasbarget bures.

Nordlandsforskninga raporta čájeha ahte maiddái árbevirolaš davvisámi giellaguovllus dáhpáhuvvá giellaealáskahttin, báikkiin gos sámegeiat lea minoritehtadilis. Raporta čájeha ahte lea dárbu ovdánahttit ja suodjalit giellageavaheami, ja lea dárbu nu gohčoduvvon gielladikšundoaibma-bijuide maiddái báikegottiin gos sámegeiat lea beaivválaš giella.

3.1.2 Sámi giellavuoigatvuodát

Sámelága § 1-5 nanne ahte sámegeiat ja dárogeiat leat dásseárvosaš gielat. Sámegeiat giellahálldášanguovlluin gusto sámelága 3. kapihtal. Giellahálldášanguovllus galget sámegeiat ja dárogeiat leat dássálagaid, ja ássiin leat gielalaš vuoigatvuodát go deaivvadit iešgudetlágan almolaš orgánaiguin. Dan sisdoallu lea earret eará ahte oažžut njuolggadusaid, almmuhusaid ja skoviid jorgaluvvot sámegeiat, riekti oažžut vástadusa sámegeiat, viiddiduvvon riekti geavahit sámegeiat riektevuogádagas, viiddiduvvon riekti geavahit sámegeiat dearvvašvuoda- ja sosiálasuorggis ja individuála girkobálvalusain, riekti oahppopermišuvdnii ja riekti sámegeiat oahppohussii. Sámegeiat giellahálldášanguovlui gullet Kárášjoga, Guovdageainnu, Deanu, Porsánggu, Unjárgga, Gáivuona ja Loabát suohkanat davvisámi guovllus, Divttasvuona suohkan julevsámi guovllus ja Aarporte, Raavrhvijkke, Plassje ja Snoasa suohkanat lullisámi guovllus. Sámi giellariivttit eai gusto giellahálldášanguovlluid olggobealde. Dan dihte eai leat sápmelaččain geat orrot giellahálldášanguovllu olggobealde seammalágan rievttit go giellahálldášanguovllus.

Maiddái stáhta ja regionála almmolaš orgánat leat geatnegahttojuvvon sámelága mielde. Ovdamearkka dihte lea viiddiduvvon vuoigatvuodta geavahit sámegeiat riektevuogádagas, ja lágat ja njuolggadusat maidda lea erenoamáš beroštupmi juogo olles sámi álbmogii dahje oassái das, galget jorgaluvvot sámegeiat.

Sámelága goalmát kapihttala mearrádusat leat unnimusgáibádusat. Buot almmolaš orgánat ávžžuhuvvojit váldit vuhtii sámi giellageava-heddjiid, maiddá viidábut go lága njuolggadusat gáibidit.

Ráđdehus galgá láchit diliid dasa ahte sápmelaččat galget sáhttit sihkkarastit ja ovdánahttit gielaset, ja das lea bajit ovddasvástádus dasa ahte našuvnnalaš ja internašuvnnalaš riektenjuolggadusat sámegeielaid hárrái čuvvojuvvojit. Sámediggi hálddaša ruđaid guovttegielatvuhtii suohkaniin ja fylkkagiieldain, ja das lea ovddasvástádus ovdánahttit sámegeielaid. Suohkaniin, fylkkagiieldain ja stáhtalaš etáhtain giellahálddašanguovllus lea ovddasvástádus čadahit sámelága giellanjuolggadusaid.

3.1.3 Sámi giellalávdegoddi

Sámi giellalávdegoddi geigii 2016:s NAČ 2016: 18 *Váibmogiella – sámegeielaide láhkamearrádus-, doaibma- ja ásahusevttohusat* Gielda- ja ođasmahttindepartementii ja Sámediggái. Duogáš dasa go ráđdehus ásahii lávdegotti lei earret eará ahte almmolaš suorggi organiseren lea rievdan mearkkašahhti olu dan rájes go giellanjuolggadusat mearriduvvojedje 1990:s. Dálá njuolggadusat váldet unnán vuhtii suohkaniid dilálašvuoda gos sápmelaččat leat unna oasáš álbmogis, ja rievddada olu movt giellahálddašanguovllu suohkanat čuovvolit sámelága giellanjuolggadusa mearrádusaid. Sámegeielaid giellahálddašanguovlu fátmmas-tii álggos guhtta davvisámi suohkana, ja lei heivehuvvon dan dillái. Dál fátmmasa giellahálddašanguovlu maiddá lulli- ja julevsámi suohkaniid.

Sámi giellalávdegoddi evttoha moanat doaibmabijuid láchit diliid sámi giellageavaheddjiide ja nannet sámegeielaid. Okta lávdegotti evttohusain lea rievddadit sámelága, nu ahte dálá giellahálddašanguovlu rievddaduvvo sámi giellaguovlun. Giellalávdegoddi evttoha maid ahte giellaguovllu suohkanat juhkkovvojit sierra kategoriijaide, gos juohke kategoriijas leat geatnegasvuodat ja rievttit mat leat heivehuvvon suohkana gielladillái.

Lávdegotti raporta lea leamašan gulaskuddamis, ja departemeanttat ja Sámediggi árvoštallet dál lávdegotti evttohusa. Ráđdehus áigu gulaskuddat Sámedikkiin vejolaš láhkarievddadusaid birra ja evttohusaid birra doaibmabijuide. Ráđdehus áigu hábmet njuovžilis njuolggadusaid sámegeielaide, mat váldet vuhtii dan ahte iešgudetlágan suohkaniid ja sámi giellageavaheddjiid hástalusat ja dárbut sáhttet rievddadit báikkis báikái.

Departemeanta árvoštallá NAČ 2016: 18 *Váibmogiella* evttohusaid ovtta Sámedikkiin, dainna

ulbmiliin ahte vejolaččat ovddidit áššiid Stuoradiggái. Ovttaskas departemeanttain lea ovdasvástádus árvoštallat evttohusaid iežaset suorggis, ja Gielda- ja ođasmahttindepartemeanttas lea koordinerenovddasvástádus dan barggus. Departemeanttat árvoštallet gažaldagaid sihke láhkarievddadusaid ja eará doaibmabijuid birra.

Stuoradiggi lea bivdán ráđdehusa erenoamáš fuola atnit lullisámegeielas; ja deattuhit giela, kultuvrra ja ealáhusa oktavuodaid NAČ 2016: 18 *Váibmogiella* čuovvoleamis. Ráđdehus čuovvola ávžžuhusmearrádusa viidáset barggus dainna ja máhccá Stuoradiggái heivvolaš vugiin. Dan oktavuodas lea Gielda- ja ođasmahttindepartemeanta ožžon čadahuvvot guorahallama lullisámegeiela, kultuvrra ja ealáhusaid oktavuoda birra. Dan lea Norut čadahan ovtta Trøndelag forskningain.

Sámediggi lea giellalávdegotti raporta čuovvoleamis johtuividjan giellaángiruššama Gieleslutnjeme – Giellaláptim – Giellalokten. Giellaángiruššama višuvdna lea ahte sámegeielat leat lunddolaš, servodatguoddi ja ealli gielat. Gieleslutnjeme – Giellaláptim – Giellalokten deataleamos bargun lea rievddadit sámi gielladili, dainna lágiin ahte sámegeiella šaddá lunddolaš oassin servodagas, seamma ládje go dárogiella. Dat mielddisbuktá ahte dilat fertejit láchčojuvvot sámegeielaohpahussii, sámegeielgeavaheapmái buot servodatdásiin, ja ahte fertejit ásahuvvot buorit rámmaeavttut ja láchka mii nanne sámegeielgeavaheami vuogatvuodaid.

Sámedikki mearkkašumit

Sámedikki mielas, čoahkkimiid ja reporteremiid vuodul, rihkkot mánga suohkana giellahálddašanguovllus sámelága giellanjuolggadusaid. Láchka ii váldde Sámedikki mielas suohkaniid erohusaid vuhtii.

Giellalávdegoddi evttoha rievddadit sámelága, ja ahte dálá giellahálddašanguovlu rievddaduvvo sámi giellaguovlun. Odda giellaguovllus lea evttohuvvon ahte suohkanat juhkkovvojit iešgudetlágan kategoriijaide mas juohke kategoriijas leat geatnegasvuodat ja vuogatvuodat mat leat heivehuvvon suohkana gielladillái. Sámedikki dievasčoahkkinn lea meannudan ášši sámi giellaguovllu birra ja Sámediggi oaivvilda ahte galget ásahuvvot differensierejuvvon suohkankategoriijat. Sámediggi atná vuoddun ahte dat šaddá áššin viidáset ráddádallamiin Sámedikki ja ráđdehusa gaskkas.

*Sámediggi čujuha ahte NAČ 2016: 18 *Váibmogiella* nanne ahte sámegeiella ja dárogiella eai praktiserejuvvo ovtadássasaččat, vaikko sámelága § 1-5 nanne ahte dat guokte giela leat ovtadássasaččat.*

Muđui čujuha Sámediggi dasa ahte NAČ 2016: 18 Váibmogielas čilgejuvvo sámegielaide dilálašvuotta. Lávdegoddi oaiivvilda ahte «jus buot sámegiela galget ceavzit, ja Norga galgá deavdit iežas riikkaidgaskasaš geatnegasvuodaid, de gáibiduvvo garra ángiruššan Stáhtas ja buot guoskevaš almmolaš ja priváhta aktevrain».

Norga lea ratifiseren Eurohpalaš lihtu regiovnínnaid- dahje minoritehtagielaid birra, mii suodjala gielaid ja lea mielde doalaheame ja ovdánahttime kultuvrralaš valljivuoda ja árbevieruid Eurohpás. Go lihttu vuolláičállojuvvui, de ledje sámegielaide giellahálddašanguovllus dušše davvisámi suohkanat, ja ráđdehus atná suodjalus fáttmasta dušše davvisámegiela minoritehtagiella- lihtu sihke 2. ja 3. oasi mielde. Lihtu 2. oassi suodjala lullisámegiela ja julevsámegiela. Sámediggi oaiivvilda ahte maiddá lihtu 3. oassi galggašii fáttmastit lullisámegiela ja julevsámegiela, ja lea ovdal ovddidan dán váttisvuoda ráđdehussii. Sámediggi oaiivvilda ahte bihttán-, ubmi- ja nuortalašgiella galggaše maiddá suodjaluvvot lihtu 2. oasi mielde.

3.1.4 Riikkaidgaskasaš álgoálbmotgielaide jahki (IYIL 2019)

ON generálačoahkkin lea mearridan ahte 2019 galgá leat riikkaidgaskasaš álgoálbmotgielaide jahki. UNESCO:s lea ovddasvástádus čadahit giellajagi, ja stivrenjoavku lea ásašuvvon mas leat stáhtaid ovddasteaddjit, álgoálbmotgielaide ja ON álgoálbmotáššiid bistevaš foruma ovddasteaddjit. Sámediggepresideanta Aili Keskitalo lea okta stivrenjoavkku jodiheddjiin. Norga lea giellajagi guoibmi ja doarju jagi mihtomeriid.

Sámi parlamentáralaš rádis leat guokte váldomihtu álgoálbmotgiellajagiin: rádjerasttildeaddji ovttasbargu ja digitaliseren.

Álgoálbmotgiellajahki lea vejolašvuotta čalmmustahttit, ovddidit ja ávvudit álgoálbmotgielaide, ja bovdet searvevuhtii nannen várás gielaide boahteáiggi. Álgoálbmotgiellajagi váldoulbmilat leat áigeguovdilát, dan dihte go olu álgoálbmotgielat, maiddá sámegiela, leat bázahallan teknologalaš ovdáneamis.

Stuoradiggi lea ráđdehusa evttohusa mielde juolludan 1,1 miljovna ruvdnosaš ovttajahkásaš lasáhusa Sámediggái 2019:s riikkaidgaskasaš álgoálbmotgiellajagi bargui. Sámediggi áigu čalmmustahttit giellajagi iešgudetlágan lágidemiiguin ja doaimabijuiiguin, ja ráđdehus lea leamašan mieldeálgideaddjin ovttas oalgelálgideamis ON álgoálbmotáššiid bistevaš forumis.

Sámediggi áigu 2019:s lágidit sámi giellava- hkkku. Dan vahkkui livččii sávahahti oazžut lági- deddjiid miehtá riikka, ja Sámediggi sávvá ahte iešgudetlágan ásašusat ja aktevrat čalmmustaht- tet veahkkin sámegielaide báikkálaččat, regiovnínnaččat ja našuvnnaččat. Riikkaidgaska- saš álgoálbmotgiellajagi áigu Sámediggi álggahit ovttasbarggu sámekkiiguin Ruotas ja Suomas oktasaš lágidemiiguin ja čalmmustahttimiiguin jagis.

3.2 Hástalusat ovddos guvlui – sámegiela

3.2.1 Sámegeleaid nannen ja ovdánahttin

Okta hástalusain sámegielaide hárrái lea ahte gávd- nojit relatiivvalaččat unnán giellageavaheaddjit. Oallugat leat dáruiduhttinpolitihka geažil massán vejolašvuoda oahppat sámegiela. Dakkár guovl- luin gos giella lea rašes dilis dárbbasuvvo giella- ealáskahttin oazžun dihte eanet sámegiela- geavaheaddjiid. Doarjun dihte giellaovdánahttima dárbbasuvvojit báikkat gos mánát, nuorat ja rávis- olbmot deaivvadit ja besset oadjebasat sámástit.

Lea stuora potenciála oazžut eambbosiid oahp- pat ja atnit sámegielaide. Moanat sámi giellaiskka- deamit čájehit ahte oallugat háliidit oahppat sám- egiela, ja háliidit iežaset mánáid beassat oahppat sámegiela.

Sámi giellaguovddážit leat deatalaš aktevrat sámegielaide nannen- ja ovdánahttinbarggus báikkálaččat. Giellaguovddážiid bargu veahkeha čalmmustahttit sámegielaide, ja lea mielde háb- meme čoahkkanansajiid ja báikkiid sámegiela- geavaheapmái. Deaivvadanbáikkat gos sámegiela adnojuvvojit, boahat addit eanet vejolašvuodaid nannet gielalaš máhtuid ja buktá veahkkin oadje- basvuoda gillii. Sámi giellaguovddážiin, ja maiddá mánáidgárdiin ja vuoddoskuvllain lea guovddáš rolla giellaoahpahusas báikkálaččat. Giella- guovddážiin lea deatalaš fágagelbbolašvuotta ja lea sámi giellaoahpaha guovddáš lassin vuoddoskuvlii. Olu giellaguovddážiidda leat báikkálaš giellaguoddit ávkkálaččat ja árbevirolaš máhtu sirdin lea deatalaš oassi giellaguovddážiid fáldagas. Sámediggi juolluda 2019:s badjel 21 miljovna ruvnno sámi giellaguovddážiidda. Ain eanet giellaguovddážit ásašuvvojit, ja mánja giella- guovddáža leat dál ásašuvvome.

Mañemus logijagiid lea aktiivvalaččat ángi- ruššojuvvon nannet davvisámegiela infrastruk- tuvrra, earret eará sátnegirjiid ja grammatihkaid, oahppogirjiid, terminologiijaovdánahttima, mediaid, dutkamiid ja vejolašvuodaid bokte váldit

alitoahpu davvisámegillii ja davvisámegielas. Ángiruššan lullisámegiela ja julevsámegiela ovddas lea gitta maŋemus áiggi rádjái leamašan ráddjejuvvon, muhto dákkko leat maid dáhpáhuvvan deatalaš ovdáneamit odđa oahpaheaddjeoahpuid olis, geahča 4. kapihttala. Lullisámegiela ja julevsámegiela terminologiija ovdánahttin lea leamašan eaktun vai gielat sáhttet adnojuvvot eanet servodatsurggiin.

Kulturdepartemeanta bargá gielladiedáhusain, mii plána mielde galgá ovdanbuktojuvvot Stuoradiggái 2020 giđa. Diedáhus boahtá čilget makkár servodatdoaimma almmolašvuodas lea nannet daid gielaide dilálašvuoda maid ovddas Norgga stáhtas leat našuvnnalaš ja riikkaidgaskasaš geatnegasvuodát.

Sámedikki mearkkašumit

Sámedikki oainnu mielde dárbbášuvvojit doaimbajut maiddáid daid guovlluin gos giella lea nanus. Dan lea Sámediggi máŋgga geardde deattuhan ráddehussii. Dáin guovlluin lea Sámedikki mielas dárbu ovdánahttit ja suodjalit giellageavaheami, nu gohčoduvvon gielladiksundoaimbajuiiguin, ja maiddáid dárbbášuvvo oahpahus sidjiide gudet eai máhte sámegiela.

3.2.2 Sámegielat bargiid rekrufteren

Go leat unnán giellageavaheaddjit, de lea maid vátis rekrufteret sámegiela bargiid. Okta hástalus mii sáhtta stuorrut boahtevaš jagiid, lea go váilot sámegiela bargit buot surggiin. Dat gullá oktii dainna vuollegis rekrufteremiin mii lea sámi alit oahpuide. Geahča 4. kapihttalis oahpu ja dutkama birra eanet rekrufterenhástalusaid birra.

Sámedikki mearkkašumit

Jus sámi álbmot galgá oázžut dásseárvosaš bávalusfálaldaga mii mudui álbmogis lea, de lea dárbbášlaš ahte gávdnojit sámegiela bargit. Sámediggi oaiivvilda dan dihte ahte sámi servodaga dárbbut fertjit biddjojuvvot vuoddun našuvnnalaš gelbbolašvuodapolitiikkalaš strategiija mihttomeriide. Sámi servodaga gelbbolašvuodadilálašvuoha berre maid kártejuvvot boahtevaš bargiid rekrufteremiid dihte.

3.2.3 Sámegielaid čalmmustahttin

Sámegiela leat unnán oinnolaččat almmolašvuodas. Sámegielaid čalmmustahttin almmolašvuodas sáhtáši leat veahkin lokteme gielaide

stáhtusa, ja addit stuorát gullelašvuodadovddu sápmelaččaide. Leat unnán almmolaš báikkít, vistit, gávppit ja sullasaččat mat leat galbejuvvon sámegielaide. Gávdnojit dušše muhtin biebmogávvut mat leat merkojuvvon sámegielaide. Leat vuosttažettiin bohccobiergobuktagat mat leat merkejuvvon sámegiel teavsttain.

Okta deatalaš doaimbajidju čalmmustahttit sámegiela lea sámi báikenamaid galben. Stáhta geaidnodoaimmahagas lea fokus sámegiel galbemii riikka- ja fylkkageainnuid mielde, ja leat geahčadan davimus fylkkaid báikenammagalbema. Ulbmil lea leamašan sihkkarastit ahte sámi báikenamat mat leat dohkkehuvvon báikenamma-registaris, bohtet galbbaide. 2019 mielde galget báikkít main eai leat sámi ja kvena báikenamat galbbain, oázžut daid. Seammas bargojuvvo dál ođasmahttit galbbaid dađi mielde go eanet sámi báikenamat dohkkehuvvojit ja lasihuvvojit báikenammaregistarii.

Stáhta geaidnodoaimmahat fuolaha dál ieš čeahkkebáikkiid, giláziid, suohkanlaš gáhtaid, luottaid, márkansiljuid, ássanviessoguovlluid, rusttegiid jna. galbema. Dat dahkkojuvvo maŋgel go suohkanat leat mearridan almmolaš namaid ja čujuhusaid čállinvuogi. Seamma guoská dasa go fylkkagiela mearrida fylkkagielddalaš rusttegiid namaid čállinvugiid. Go Stáhta geaidnodoaimmahat hukse odđa šaldiid ja tuneallaid, de ožžot dat maid sámi namaid dalle go lánka dan gáibida. Stáhta kártadoaimmahat mearrida čállinvugiid stáhtalaš rusttegiidda.

Kulturdepartemeanta lea ovdanbuktán evttohusaid dasa movt rievdadit báikenammalága, mat sihkkarastet ahte boazodoalloorohagaid namat mearriduvvojit báikenammalága njuolggadusaid mielde. Dat lea NAČ 2016: 18 *Váibmogiela* čuovvo-leapmi. Evttohuvvon lánkarievdadusat sihkkarastáše ahte suohkanat mat eai ane sámi báikenamaid sámi giellahálldašanguovlluin, sáhttet váidojuvvot Fylkkamánnái.

Dála Norgga pássas ii leat sámegiel teaksta. Dat rievdaduvvo pássain ja našuvnnalaš ID-koarttain mat plána mielde almmuhuvvojit 2020:s. Odđa pássaid ovdasiiddus boahtá «Norgga gonagasriika» čállojuvvot sihke girjedárogillii, odđadárogillii, davvisámegillii ja engelasgillii. Seamma ládje boahtá oanehis hápmi «Norga» čállojuvvot davvisámegillii personáliasidui. Odđa našuvnnalaš ID-koarttain bohtet buot láidestanteavsttat leat girjedárogillii, odđadárogillii, davvisámegillii ja engelasgillii.

Sámi mediat leat deatalaš oassin sámegiela čalmmustahttinbarggus. Guokte sámi beaiveaviissa ožžot dál doarjaga sierra doarjjaortnegis.

Dasa lassin addojuvvo doarjja guovtti báikkálaš aviisii main leat odassiiddut julev- ja lullisámegillii. Ulbmil lea láhčit dili demokrátalaš digaštallamii, oavilhábmemeii ja giellaovdánahttimii sámi servodagas. Dál juolluduvvojit doarjagat dušše báber-aviissaide. Kulturdepartemeanta áigu álggahit proseassa dahkat ortnega neutrálan ja beroškeahttá das guđelágan hámis dat almmuhuvvo. Dat sáhtá dahkat álkibun almmuhit ođđasiid sámegillii, dahje ođđasiid maid ulbmiljoavku lea sámi álbmot.

Oassi NRK doaimmas lea nannet sámegielaide, sámi identitehta ja kultuvrra. NRK:s galget leat beaivválaš sáddagat sámi álbmoga várás ja jámma prográmmat mánáide ja nuoraide sámegielaide. Odassáttá Ođđasat sáddejuvvo juohke árgabeaivvi NRK1:s. Dasa lassin buvttada NRK Sápmi ođđasiid nehttii ja rádioi. NRK Super sádde mánáidprográmmaid sámegillii juohke mañjelgaskabeaivvi, ja talkshow «Studio Sápmi» lea oassi NRK ángiruššamis, mii lea sámi sisdoalu fállat nuoraide.

Sámedikki mearkašumit

Sámegielaide čalmmustahttin lea gullelašvuoda, oassálastima ja dohkkeheami symbola. Čalmmustahttin lea maid deatalaš ovttaskas olbmuide, go giella lea persovnnalaš ja identitehtii ja dovdduide čadnojuvvon. Gielaide čalmmustahttin dáhpáhuvá čielgasepmosit čállingiela bokte, ja dan dihte boahá leat dárbu čalmmustahttit sámegielaide čálalaččat eambo servodatoktavuođain.

Čalmmustahttin dál lea ovddemustá sámi báikenamaid galben. Sámediggi oavvilda ahte sámegielaht maid berrejit čalmmustahttojuvvo eanet oppalaččat. Čalmmustahttin almmolaš oktavuođain lokte gielaide stáhtusa almmolaš giellan. Dat leat maid deatalaš kulturovddideaddji doaimabijut.

Sámediggi oavvilda ahte buot almmolaš visttit berrejit galbejuvvo unnimusat ovta sámegillii, ja ahte stuora almmolaš lágideamat maid berrejit galbejuvvo ja juohkit dieduid unnimusat ovta sámegillii. Sámedikki oainnu mielde ferte maid bargat dan ovdii ahte borramušgávppit ja earát vuoruhit sámegiela.

Medias ja girjjálašvuodas lea deatalaš rolla servodagas, ja Sámediggi árvvoštallá ahte dain berre leat erenoamáš stuora ovddasvástáduš čalmmustahttit sámegielaide ja ovddidit buori giellageavaheami. Sámi mánáid- ja nuoraifilmmat ja TV-ráiddut berrejit deattuhuvvo, ja dilat berrejit láhččojuvvo nu ahte sámegiella oázžu stuorát saji beaivválaš tv-sáddagiin. TV:s gávdno beaivválaš odassáttá sámegillii, muhto eanas sisdoallu lea dušše davvisámegillii ja sáddagat bistet dušše

kvártta. Sámediggi oavvilda ahte fertejit maid buvttaduvvo ođđasat julev- ja lullisámegillii. Dat sáhtá dorjot giellaohpahusa ja veahkkinn čalmmustahttit gielaide.

Kártadoaimmahat ja suohkanat árbevirolaš sámi guovlluin galget sáddet buot báikenamaid Sámi báikenammanevvohakkii, báikenammalága mielde. Sámi báikenammabálvalus Sámedikkis neavvu sámegielaht nammaválljema birra ja čállinvuogi birra. Sámedikki árvvoštallama mielde ferte Stáhta geaidnodoaimmahat ovtasbargat suohkaniiguin ja báikenammabálvalusain nammaválljemiin.

3.2.4 Digitaliseren

Eanas mánát, nuorat ja rávisolbmot atnet digitála čovdosiid ja sis lea juogalágan oktavuohta daidda beaivválaččat; gulahallamis almmolašvuodain, skuvllas ja sosiála mediain. Doaimbi sámi boallobeavddit, digitála sátnegirjijt ja divvun- ja jorgalanprográmmat leat veahkkinn movttiidahttime eanebuid čállit sámegillii. Dasa lassin sáhttet sámi applikašuvnnat, spillat, pedagogalaš veahkkeneavvut ja jietnagirjijt maid leat ávkin giellaovdáneapmái ja sámegielaohpus ja oahpahasas sámegillii. Lea maid deatalaš ahte gávdnojit eará teknologalaš veahkkeneavvut sámegillii, ovdamearkka dihte hupmansyntesat (teavsttas hupmamii -vuogádagat) mat doibmet bures. Buorit digitála veahkkeneavvut leat maid dárbbaslaččat láhčinn dihte oahpu sámi ohppiide geain leat erenoamáš dárbut.

Gávdnojit muhtin teknologalaš čovdosat davvisámegillii, muhto olu ain váilu. Lea maid stuora dárbu nannet teknologalaš čovdosiid julev- ja lullisámegillii.

Leat mánga almmolaš digitála registara mat eai leat heivehuvvon sámegielaide, earret eará Brønnøysund-registarat ja Álbmotregisttar. Boares vuogádagat eai leat heivehuvvon sámi čállinmearkaide, ja dat mearkaša ahte namat ja čujuhusat main leat sámi bustávat eai registrejuvvo riektá. Boares registariid odasmahttinproseassas berre láhčit diliid sámi erenoamáš mearkaide vai registreren šaddá riektá ja berre álkidahttit gulahallama sámegielaht geavaheddjiiguin. Bargo- ja čálgoetahta lea jo odasmahttan iežas registariid vai dorjot sámi bustávid, muhto dat eai sáhte adnojuvvo ovdal go Álbmotregisttar odasmahttojuvvo ja heivehuvvo sámi bustávaide.

Nannen dihte sámi giellateknologiija ásahevui Divvun 2004:s. Giella- ja odasmahttindepartemeantta bušeahtta ruhtada Divvuma dál. Divvun lea ovdánahttan giellareaidduid nugo earret eará

elektrovnnalaš stávenreaiddu, divvunprográmma, grammatihkkakontrolla, boallobevddiid ja pedagogaš prográmmagálvvu iešgudetge sámegielaide. Divvun bargá maid hupmanteknologiijain. Divvuma buktatgat leat nuvtá oazžumis neahtas.

Sámi giellateknologiija guovddáš – Giellatekno, Romssa universitehtas – Norgga ártalaš universitehtas, bargá maid aktiivvalaččat eanet digitaliseret sámegiela. Giellateknos lea mihttun ráhkadit vuđolaš analysareaidduid iešgudetge sámegielaide, ja ráhkadit prográmma ja giellaresurssaid dutkama ja oahpuid váras, ja muđui sámi giellageavaheddjiid váras. Giellatekno ovdánahtá maid dihtorjorgalusreaidduid.

Vaikko lea ain olu báhcán, de lea deatalaš deattuhit ahte maŋemus jagiid lea leamašan positivlaš ovdáneapmi sámi čállinmearkkaid ja IKT hárrái. Davvisámegiella lea ovdamearkka dihte implementerejuvnon sierra válljemin eanemus adnojuvnon operatiivavuogádagain.

Sámedikki mearkkašumit

Sámediggi oaivvilda ahte eanet almmolaš instáns-sain berrejit leat neahtasiiddut main lea ovtadássásaš sisdoallu dárogillii ja sámegillii. Eanet neahtasiiddut main dál lea davvisámegiel sisdoallu berrejit maid jorgaluvvot julev- ja lullisámegillii. Sámediggi oaivvilda ahte almmolaš instáns-sat berrejit vuoruhit sámegiel neahtasiidobarggu eanet. Sámediggi oaidná ahte gielalaš reaidduid adnojuvvojit olu, muhto áigu deattuhit ahte dat ferrejit odasmahttojuvvojt dásseidit.

Sámediggi oaivvilda maid ahte sámi boallobevddiid berrejit implementerejuvvojt iešgudetlágan buvttadeddjiid prográmmagálvvuide. Sámi bustávat eai oidno fysalaččat boallobevddiin, ja dat sáhtá dahkat váddáseabbon čállit sámegillii.

3.2.5 Giellaovttasbargu riikkarájiid rastá

Sámegielat hubmojuvvojit riikkarájiid rastá. Ovtasbargu ja gulahallan riikkarájiid rastá lea dan dihte deatalaš vai nagodit bisuhit ja ovdánahttit giellageavaheami. Davviriikkalaš sámi gielaide fága- ja resursaguovddáš - Sámi Giellagáldu, lea oktasaš davviriikkalaš giellaorgána mii bargá gielladikšumiin, giellaovdánahttimiin ja terminologiija-ovdánahttimiin. Giellagáldu lea mielde sihkkarastime ahte sámi gielat eai rievdda iešgudetge guovlluide davviriikkalaš riikkain, mii headjudivččii sámegielagiid gulahallama riikkarájiid rastá.

Ráđdehusa evttohusa mielde mearridii Stuoradiggi 2015:s lasihit Sámedikki bušehttii 2 miljovna ruvno jahkásaččat. Dainna lágiin lea ráđdehus veahkehan Giellagáldu Norgga beale ruhtademiin. Ruotas ja Suomas ruhtaduvvui dat EU prográmma bokte man ulbmil lea ovddidit sosiála ja ekonomalaš integrašuvvna riikkarájiid rastá regionála ovddasbarggu bokte (Interreg), gitta miessemánu 2018 rádjái. Giella- ja odasmahttinministtar lea lokten jearaldaga viidáset ruhtademi birra Ruota ja Suoma vástideaddji ministariidda.

Davviriikkalaš sámi áššiid ámmátorgána (Nordisk embetsorgan for samiske spørsmål) mearridii borgemánu 2018 nammadit bargojoavkku mii galgá evttohit Sámi Giellagáldui boahttevaš organisašuvdnamálle. Bargojoavku lea ráhkadan organisašuvdnahámi evttohusa, mas lea maiddái mielde Sámi Giellagáldu eaiggátvuohtha ja čatnasanhápmi, ja ovdanbuvttii dan Davviriikkalaš sámi áššiid ámmátorgánii (NÁS:ii) miessemánu 2019. Bargojoavku lea vuosttažettiin árvvoštallan organisašuvdnahámi mas Sámi Giellagáldus lea okta jodihangoddi, ja fásta bargit buot golmma riikkas.

4 Oahppu ja dutkan

Buorre oahppu ja dutkan lea dárbbaslaš sihkkarastin dihte ahte sámi gielat, kultuvra ja servodateallin ovdána.

4.1 Dilálašvuodačilgehus – mánáidgárde- ja vuoddooahpahasfálaldat

Riikkaidgaskasaš konvenšuvnnat ja Norgga lágat nannejit ahte sámi mánáin ja nuorain lea riekti oahppat, atnit ja ovdánahttit gielaset ja kultuvrraset. Mánát ja nuorat galget ovdánahttit dieduid, máhtuid ja guottuid vai sáhttet hálddašit eallimiiddiset, vára váldit alddiineaset ja guhtet guimmineaset, ja oassálastit bargo- ja servodateallimis. Mánáidgárde- ja skuvla galgá ovddidit oahppama ja šaddama mánggabealat ovdáneami vuodđun. Mánáidgárddit ja skuvllat leat guovddázis nanneme ja ovdánahttime sámi gielaid.

4.1.1 Mánáidgárdefálaldat sámi mánáide

Mánáidgárde § 2 goalmmát ladđasa mielde galgá mánáidgárde váldit vuhtii mánáid agi, doaibmadási, sohkaheali, sosiála, čearddalaš ja kultuvrralaš duogáza, ja maiddá sámi mánáid giela ja kultuvrra. Mánáidgárde § 8 goalmmát ladđasa regulere suohkana ovddasvástádusa láchit mánáidgárdefálaldaga sámi mánáide. Dat mearkkaša ahte sámegeielaid giellahálddašanguovlluin lea suohkaniid ovddasvástádus ahte mánáidgárdefálaldat sámi mánáide lea huksejuvvon sámi giela ja kultuvrra ala. Eará suohkaniin galget dilitt láchčojuvvon nu ahte sámi mánát sáhttet nannet ja ovdánahttit gielaset ja kultuvrraset.

914 máná 65 mánáidgárddis ožžo sámegeiel-fálaldaga 2018:s. 689 sis vázze sámi mánáidgárde-diin dahje mánáidgárdeossodagain, ja 225 vázze dáčča mánáidgárddiin main lea eará sámi fálaldat. Sámi mánáidgárddit leat lassánan 2014 rájes. Liikká leat seamma áigodagas 27 unnit máná sámi mánáidgárddiin. Lea dábaláš ahte mánáidlohku mánáidgárddiin juogo veaháš njiedjá dahje loktana, muhto mánáidlohku ja sámi mánáidgárde-lohku lea bisson oalle stabiilan.

Odđa rámmaaplána mánáidgárde sisdoalu ja barggaid birra mearriduvvui 2017:s, maŋnel go ráddehus ja Sámediggi šattaiga ovttaoavillii ráddádallamiin. Oahpahusdirektoráhtta ovttasbargá Sámedikkiin rámmaaplána implementerema doarjumiin. Lea biddjojuvvon johtui okta dutkan-programma evalueren dihte implementerema.

Stuoradiggi lea bivdán ráddehusa árvvoštallat galggašii go leat geatnegasvuhta addit mánáidgárdefálaldaga go suohkanis leat unnimusat logi máná geat dan háliidit, maiddá suohkaniin sámegeielaid giellahálddašanguovlluid olggobealde, gč. Endring av Prop. 1 S (2013–2014). Máhttodepartemeanta áigu dien árvvoštallat NAČ 2016: 18 *Váibmogiela* čuovvoleamis.

Stuoradiggi lea bivdán ráddehusa ráhkadit evttohusa mánáidgárde ráje rievdamemiide sihkkarastin dihte ahte bargit almmolaš ja priváhta mánáidgárddiin máhttet dárogieala, ja ahte bargit sámi mánáidgárddiin máhttet sámegeieala. Gáibáduš dárogiealgebolašvuoda birra váldojuvvui láchkii 2018:s. Máhttodepartemeanta áigu árvvoštallat sámegeielgebolašvuoda gáibádusa NAČ 2016: 18 *Váibmogiela* čuovvoleamis.

NAČ 2016: 18 *Váibmogiela* čuovvoleapmin loktejuvvui Sámedikki juolludeapmi mánáidgárdefálaldagaide sámi mánáide 5 miljovna ruvnnuin jahkásaččat reviderejuvvon našunálabušehta 2017 rájes. Sámediggi lea atnán lasiheami álggahit mánáidgárdeprošeavtta «Sámi mánát odđa searvelanjain – Samiske barn i nye pedagogiske rom». Dát lea vihtta jagi guhkkosaš ovdánahttinprošeakta mii galgá veahkkin loktet mánáidgárddiid kvalitehta main leat sámi mánát, ja buktit ávžžuhusaid sámi mánáidgárdeovdánahttimii.

4.1.2 Vuoddoskuvla ja joatkkaskuvla sámi ohppiide

Oahpahuslága § 6-2 nanne rievtti oahpahussii sámegeillii ja sámegeielas buohkaide vuoddoskuvlaagis sámi guovlluin (sámegeielaid giellahálddašanguovllu suohkaniin). Sámi guovlluid olggobealde lea ohppiin geat háliidit sámegeieloahpaha- ja oahpaha sámegeillii, vuogatvuoha dasa jus sii leat oktiibuot unnimusat logi oahppi suo-

hkanis, ja nu guhká go leat báhcán unnimusat guhtha oahppi jovkui. Joatkkaskuvllas lea sápmelaččain § 6-3 mielde vuogiatvuohta sámegielloahpahussii.

Oahpahusdirektoráhta dieđuid mielde ožžot 833 oahppi vuoddoaskuvllas buot oahpahusa sámegillii 2018/2019 skuvlajagi. 892 oahppis lea davvisámegiella vuosttašgiellan, ja 1276 oahppis lea davvisámegiella nubbingiellan. 26 oahppis lea lullisámegiella vuosttašgiellan, 85 oahppis nubbingiellan. 34 oahppis lea julevsámegiella vuosttašgiellan, 81 oahppis nubbingiellan.

2018/2019 skuvlajagis lea 205 oahppis joatkkaskuvllas sámegiella vuosttašgiellan. 200 oahppis lea davvisámegiella ja 5 oahppis lullisámegiella. 273 oahppis joatkkaskuvllas lea sámegiella nubbingiellan, dan 273:s lea 14:s julevsámegiella, 248:s davvisámegiella ja 11:s lullisámegiella.

Ráđdehus lea nammadan almmolaš láhkalávdegotti mii galgá ollislaččat geahčadit ja árvoštallat vuoddooahpahussuorggi njuolggadusaid ovdal juovlamánu 1. b. 2019. Sámediggi lea ovddastuvon lávdegotti referánsajoavkkus. Ođđajagimánu 1. b. 2018 rájes šattai Sámi lohanguovddáš (Senter for samisk i opplæringa) našuvnnaš guovddážin, gč. Prop. 1 S (2017–2018).

Riikkarevišuvdna lea álggahan hálldašrevisuvna sámi ohppiid rivttiin oážžut oahpahusa sámegiella ja sámegillii. Guorahallama ulbmil lea čuvget ožžot go sámi oahppit buori ja dásseárvosaš oahpahusfálaldaga sámegillii ja sámegiella, ja leat go stáhtalaš gaskaoamit áhahuvvon sihkkarastit dakkár fálaldaga.

4.1.2.1 Fágaodasmahttin

Buot skuvlla oahppoplánat galget ođastuvvot vai leat eanet relevánttat boahpteáiggis. Ođđa oahppoplánat galget válđojuvvot atnui cehkiid mielde skuvlaálgima rájes 2020:s. Fágaodasmahttin galgá hábmet skuvlafágaid main lea buot ohppiide relevántta sisdoallu, buorre progresašuvdna ja buoret oktavuoha fágain ja fágaid gaskka. Oahppit ja fidnooahppit galget oážžut eanet áiggi čiekŋalis-oahppamii.

Bajit oassi – vuoddooahpahusa árvvut ja prinsihpat, mearriduvvui 2017:s. Bajit oassi čilge makkár árvvut ja prinsihpat vuoddooahpahas galget leat vuodđun, ja galget boahtit oahppoplánadahkosa oppalaš oasi sadjai 2020 rájes. Máhttodepartemeanta ráđđadalai Sámedikkiin Bajit oasi birra, ja sohpe geatnegahtti árvodokumeantta mii lea oktasaš dáčča ja sámi oahpahas. Iešgudetge fágaid oahppoplánat galget čuovvut bajit oasi prinsihpaid.

Máhttoloktema – sámi oahppoplánabuktosa olis leat ráhkaduvvon sierra oahppoplánat. Dát plánat leat dásseárvosaččat ja parallealla oahppoplánat oahpahussii sámi guovlluin ja ohppiide olggobealde sámi guovlluid geain lea sámi oahpahus. Sihkkarastin dihte ahte *buot* oahppit ohppet sámi historjá, kultuvrra ja servodateallima birra, de lea sámi sisdoallu sihke našuvnnaš oahppoplánain ja sámi parallealla dásseárvosaš oahppoplánain.

Oahppoplánajoavkkut, Sámediggi ja Oahpahusdirektoráhta ovdánahttet oahppoplánaid sihke dárú Kunnskapsløftet ja sámi Máhttoloktema oahppoplánabuktosii.

Sihkkarastin dihte viiddis searvama fágaodasmahttimii, de lea áhahuvvon referánsajoavku mas leat ovddasteaddjit skuvlasuorggi guovddáš beliin, gos maiddái Sámediggi oassálastá.

Lea dárbu ođđa oahpponeavvuide olahat dihte fágaodasmahttima mihtuid. Muhtin fágain ja surggiin leat beare unnán oahppit dasa ahte oahpponeavvobuvttadeddjiin lea kommersiála beroštupmi ráhkadit oahpponeavvuid almma liige doarjaga haga. Dat guoská earret eará oahpponeavvuide sámegillii ja sámegiella. Sámedikkis lea ovdasvástádus ovdánahttit sámegiella oahpponeavvuid olles vuoddooahpahussii. Ráđdehus lea 2019 reviderejuvvon našunálabušehtas evttohan lasihit Sámedikki doarjaga 10 miljovnain ruvnnuin.

4.2 Hástalusat ovddos guvlui – mánáidgárdi ja vuoddooahpahusfálaldat

Unnán sámegiella bargit mánáidgárddiin ja skuvllain lea stuorámuš hástalussan sámegiella ovdánahttimis ja nannemis. Leat beare unnán sámegiella geat válđet oahpaheadjeoahpu sihke mánáidgárddiide ja vuoddooahpahussii, ja lea stuora dárbu sidjiide geain lea dakkár oahppu. Eanet rekrutteren mánáidgárddiid ja skuvllaid virggiide lea deatalaš sihkkarastin dihte ahte sámi mánáid ja nuoraid rievttit válđojuvvojit vuhtii.

Buorre sámegielloahpahus mánáidgárddiin ja skuvllain, ja oppalaččat sámi servodagas, lea maid mearrideaddji boahtevaš rekrutteremii sámi oahpuide. Ráđdehus ovtasbargá Sámedikkiin iešgudetlágan gealbo- ja rekrutterendoaimbajuiiguin, dasa gullá maid *Kompetanse for fremtidens barnehage. Revidert strategi for kompetanse og rekruttering 2018–2022* (Gelbbolašvuohta boahpteáiggi mánáidgárdái. Reviderejuvvon strategiija gelbbolašvuođa ja rekrutterema hárrái 2018–2022).

Máhttodepartemeanta ja Sámediggi leat daid mañemus jagiid bargan loktet studeantalogu sámi oahpaheaddjeoahpuin. Loga eanet dan barggu birra čuoggás 4.4.

Sámedikki mearkkašumit

Sámediggi árvvoštallá ahte dálá lágat dahket ahte sámi mánát geat leat sámegielaide giellahállddašanguovlluid olggobealde eai oaččo mánáidgárdefálaldaga mas lea máná sámi giella ja kultuvra vuoddun. Mánáidgárdelágas leat goabbatlágan gáibádušat mánáidgárdefálaldagaide mat leat sámegielaide giellahállddašanguovllu siskkobealde ja olggobealde. Individuála rivttiin oažžut sámi mánáidgárdefálaldaga oččošedje buot mánát geat dan háliidit, dakkár fálaldaga mas sámegiella ja kultuvra lea vuolggasadjin.

Sámi mánáidgárddit leat erenoamáš deatalaččat mánáid giellaovdáneapmái, ja dan dihte fertejit sámi mánáidgárdebargit leat sámegielaččat ja sis ferte leat buorre gelbbolašvuolta sámi gielas ja kultuvrras. Dál leat unnán sámegielaččat mánáidgárdeoahpaheaddjit dán dárbbu ektui, ja Sámediggi árvvoštallá dán dili leat kritihkalaš dásis. Vai sáhtá dahkat juoidá dainna diliin de oaivvilda Sámediggi ahte fertejit biddjojuvvoht johtui doaibmabijut vai oažžut eanet sámegielaččat välljet mánáidgárdeoahpaheaddjeoahpu. Dat ii sáhte leat dušše Sámedikki ovddasvástáduš, ja Sámediggi ohcala ollislaš našuvnnalaš ángiruššama dán suorggis.

Sámediggi lea leamaš duhtavaš mánáidgárddi odđa rámmaplána proseassain ja sisdoaluin, muhto Sámediggi lea liikká ožžon máhcahemiid sámi suohkaniin, sámi mánáidgárddiin ja bargiin das ahte dálá rámmaplána ii leat doarvái heivehuvvon sámi árvvuide, jurddašuvvohkái ja gáibádušaide dasa movt galgá bargat sámegielaččat ja sámi árbevirolaš máhtuin ja kultuvrrain. Sámediggi oaivvilda ahte ferte ovddiduvvot láhkariivdadus mii addá rievtti sámi mánáidgárdefálaldahkii, ja ahte dan dihte ráhkaduvvojit rámmaplánat sámi mánáidgárdefálaldagaide.

Oahppit erenoamáš dárbbuiguin leat hearckes joavku oahppovuogádagas ja sámi oahppit erenoamáš dárbbuiguin leat erenoamáš hearckit. Dát oahppit dárbbášit ahte sin oahppofálaldat lea sihke erenoamáš heivehuvvon ja vel heivehuvvon sin gillii ja kultuvrii. Sámediggi vásiha ahte mánáid fuolaheaddjit dávjá diedihit ahte skuvlaeaiggádiin leat hástalusat láhčit diliid erenoamášpedagogaččat heivehuvvon oahpahušfálaldahkii mii maiddá lea sámegillii ja mas lea sámi kultuvra vuoddun. Sámediggi oaidná dan dihte ahte lea

dárbbu áimmahuššat ollislaš fálaldaga sámi oahppide geain leat erenoamáš dárbbut, maiddá oahppide geain leat doaibmahehttehusat. Sámediggi fuolastuvvá erenoamáš dainna go sámi oahppiide geain lea dárbbu erenoamáš heiveheapmái, eai leat sihkkarastojuvvon sámi oahpponeavvut, eai ge sámi kártenreaidut.

Sámediggi oaidná ahte lea dárbbášlaš ahte oahpahusláhka geahčaduvvo ollislaččat, ja oaivvilda ahte lea hui unohas ahte dán ráddehusnammaduvvon láhkalávdegottis ii leat sámi giella- ja kulturgelbbolašvuolta. Sámediggi oassálastá lávdegotti referánsajoavkkus. Referánsajoavkkus eai leat ovddasteaddjit geain lea praksishárjaneapmi sámi skuvllain ja skuvllain mat fáallet sámegielaohpahusa.

Sámediggi oaivvilda ahte riekti oažžut sámi oahpponeavvuid ferte boahit ovdán odđa oahpahuslágas, seamma ládje go movt dálá lágat sihkkarastet oahpponeavvuid dárogillii. Dál eai gávdno sámi oahpponeavvut buot fágain ja buot jahkeehkiin ja dásiin. Sámi digitála oahpponeavvut leat maid hui unnán ja leat divrasat ráhkadit. Sámi oahpponeavvuid váili sáhtá addit oahppiide dakkár gova ahte sámi gielas, kultuvrras ja servodateallimis lea unnit árvu go dárogielas. Dat áitá maid sámi mánáid rievtti kvalitatiiivvalaš buori oahpahusfálaldahkii. Stáhtalaš juolludemiid dálá dásiin ja go oahppoplánat dávjá reviderejuvvojit, mii dahká ahte dárbbášuvvojit ain odđa oahpponeavvut, ii leat Sámedikkis vejolašvuolta ráhkadit dohkálaš oahpponeavvofálaldaga oahppoplánaid mielde doarvái jodánit.

Sámediggi oaivvilda ahte lea hástalus ahte oahppit geain oahpahuslága mielde lea vuogátvuolta oahpahussii sámegielaččat, eai oaččo ollašuvvot dan vuogátvuoda. Dat gusto erenoamáš olggobealde sámi guovlluid, gč. oahpahuslága definišuvvna 6. kapihttalis. Sivva sáhtá maid leat skuvlaeaiggádiid váilevaš máhttu sámi oahppiid rivttiid birra, ja dasto maid go oahppiide ja váhne-miidda addojuvvojit unnán diedut sámegielaohpahusa rievtti birra. Eará sivva sáhtá leat váilevaš ruhtadeapmi sámegielaohpahussii, ovdamearkka dihte ahte oahpahus gievrras giellamodealla mielde ii leat searvvis stáhtalaš doarjagis skuvllaide mat fáallet oahpahusa sámegielaččat.

Ovttaskas oahppit geain lea leamaš sámegielaohpahus vuoddoskuvllas, vásihit ahte sii eai oaččo dakkár oahpahusa joatkkaskuvllain sámi guovlluid olggobealde jus sii eai leat sápmelaččat. Dat lea Sámedikki oainnu mielde headjuvuolta oahpahuslágas. Dat oahppit ožžot maid hástalusaid dárogieala siidogieala oahpahusas.

4.3 Dilálašvuodačilgehus – alit oahppu ja dutkan

Universitehtain ja allaskuvllain leat erenoamáš eavttut dustet stuora servodathástalusaidd. St. meld. 16 (2016–2017) *Kultur for kvalitet i høyere utdanning* (Kvalitehtakultuvra alit oahpahusas) čilgejuvvojit boahhtevaš gelbbolašvuodadárbbut ná:

Eanet go goassege ovdal lea dárbu bures oahppan álbmogii geain leat návccat resonneret ja analyseret, oaidnit relevántta áššiid ja atnit dieđalaš metodaid ja jurddašuvugiid čoavdit váttisvuodaid ja árvoštallat dieđuid ja ákkaid doallelašvuoda.

Dát guoská maid sámi servodahkii. Dutkan ja alit oahppu leat áibbas guovddázis sámi giela, kultuvrra ja servodateallima ja eará dilálašvuodaid ovdánahttimis main lea mearkkašupmi sámi servodahkii, ja vai oázžut eambbo dieđuid daid birra. Dan dihte fállujuvvo dál sámi alit oahppu deatalaš kulturguoddi fágain nugo duodji, boazodoallu, journalistihkka, giella, girjjálašvuolta ja oahpaheddjeoahppu.

4.3.1 Sámi čuolmmaid dutkan

Sámi dutkan dahkkojuvvo universitehtain, allaskuvllain ja moanat dutkanásahusain. Dutkan ovttasdoaima sámi árbevirolaš máhtuin, erenoamážit jearaldagain luonddu- ja resursahálddašeami birra. Lea deatalaš váras váldit, duodaštit, systematiseret ja viidáseappot ovdánahttit sámi árbevirolaš máhtu.

Norgga dutkanráđi sámi dutkama prográmma, SAMISK III, lea vuodđodutkanprográmma sámi čuolmmaide humaniora ja servodatdiehtaga siskkobealde. Lea maid sadi luonddudieđalaš dálkkádat- ja birasdutkamii mas lea njuolggó čanastat humaniorai ja servodatdiehtagii. Váldomihttu lea veahkehit Norgga erenoamáš ovddasvástádusas ovdánahttit odđa dutkanvuđot máhtu vai sámi álbmotjoavku sáhtta sihkkarastit ja ovdánahttit giela, kultuvrra ja servodateallima. Prográmma ruhtaduvvo jahkásaš juolludemiiiguin Máhttodepartemeanttas ja Giella- ja ođasmahttindepartemeanttas. St. meld. 25 (2016–2017) *Humaniora i Norge* (Humaniora Norggas) ja St. meld. 4 (2018–2019) *Langtidsplan for forskning og høyere utdanning 2019–2028* (Dutkama ja alit oahpu guhkesáiggeplánas 2019 – 2028) čuožžu prográmma birra.

SAMISK III lea dál mielde váldojuvvon Dutkanráđi kategoriijai «jotkkolaš prográmmat», mii dahká ruhtadeami eanet einnostahttin.

2018:s juolluduvvui 23,5 miljovvna ruvno gávccii SAMISK III-prošektii. Prošeavttat giella diehtaga siskkobealde, erenoamážit ovttasbargoprošeavttat mat fokuserejit lulli- ja julevsáme giela, vuoruhuvvojedje.

Kvalitehtasihkkarastojuvvon almmuhan kanálat leat maid dárbbášlaččat dutkamii. 2012 rájes lea *Sámi dieđalaš áigečála* sihkkarastán eanet einnostahtti ruhtadeami.

Sámedikki mearkkašumit

Sámediggi deattuha ahte mearkkašahtti stuora oasis sámi álbmogis Norggas leat ambivalenta dovddut dutkamii. Okta váldosivvan dasa leat sápmelaččaid historjjálaš vásáhusat dutkiiguin nálledutkama- ja dáruiduhttináiggis. Sámediggi oavvilda ahte dutkit ja dutkanásahusat fertejit dán váldit duodas, ja váldit mielde dan oassái dutkanoahpus mii lea etihka ja ehtalaš čuolmmaid birra.

4.3.2 Alit oahppu

Golbma alit oahppoásahusa fálet dál sáme giel oahpahusa. Sámi allaskuvla ja Romssa universitehta – Norgga ártkalaš universitehta (UiT) fálet dál oahpu davvisámegiela, ja Nord universitehta fállá oahpu julevsámegiela ja lullisámegiela.

UiT:s lea našuvvnalaš ovddasvástádus álgoálbmotgullelaš dutkamii, ohppui ja gaskkusteapmái ja fállá mastergrádoahpu álgoálbmotoahpuin, ja stivremis ja entreprenevravuodas davviguovlluin ja álgoálbmotguovlluin. Duon mañibus lea maid ulbmilin ovdánahttit ealáhusdoaimmaid.

Sámi allaskuvla lea áidna ása hus gos sihke dutkan ja alit oahppu lea *sámegillii*. Dát golbma ása husa ovttasbarget Universitehta- ja allaskuvlaráđi fágastrategalaš ovtadaga bokte sámi alit oahpu ja dutkama váras (UHR Samisk).

Olu giellafágat mat fállujuvvojit alit oahpuin, leat unnit. Dat guoská maid sámi gielaide. Ráđdehus áigu, oassin St. meld. nr. 25 (2016–2017) *Humaniora i Norge* čuovvoleamis, guorahallat ulbmillaš mekanismmaid hearkkes oahppofálaldagaid ja fágasurggiid sierraruhtadeapmái humaniorafágaid siskkobealde. Máhttodepartemeanta lea nammadan áššedovdijoavkku guorahallat doaibmabiju. Dat galgá buktit iežas árvalusa ovdal čakčamánu 16. b. 2019.

4.3.2.1 Studeantlohku

Sámi analysajoavkku raportta *Sámi logut muitalit 11* mielde lea oahppočuoggábuvttadeapmi sáme-gielas lassánan mañemus jagiid. Liikká leat ain oalle unnán sáme-gielstudeanttat. Norsk senter for forskningsdata (NSD) (Norgga dutkandieđuid guovddáža) dieđut čájehit ahte áigodagas 2016–2018 váldet olu studeanttat ovttaskursaid sáme-gielfágain, muhto leat unnán geat čadahit sáme-gielgráda.

Nord universitehtas lea leamašan posiitiiva ovdáneapmi. 2018:s *vázze* gávcci studeantta julevsáme-giela bacheloroahpus, čieža studeantta válde lohkanbadjekurssa julevsáme-gielas, ja golbma studeantta válde lullisáme-giela jahkeoahpu. Leat olu eambbosat go ovddit jagiid.

2018:s ledje oktiibuot 30 studeantta iešguđetlágan grádaoahpuin davvisáme-gielas, ja lei okta gii lei davvisáme-giela bacheloroahpus amasgiellan. Dasa lassin ledje UiT:s guokte studeantta davvisáme-giela jahkeoahpus geain lei davvisáme-giella eatnigiellan ja 27:s davvisáme-giela jahkeoahpus geain lei davvisáme-giella amasgiellan.

Leat maid olu studeanttat UiT:s geat čället bargguid fáttáid birra main lea relevánsa sámi servodahkii. Buktin dihte kvalifiserejuvvon bargonávccaid sámi servodahkii lea UiT:s ja ovttaskas eará ása-husain sierra earit sáme-gielagiidda profeshuvnaoahpuide beassamii. Geahča Samordna opptak ruovttusiidduin oppalaš listtu dain.

4.3.2.2 Oahpaheaddjeoahppu

Buorre oahpaheaddjeoahppu lea dárbbášlaš vai boahhteáiggi oahpaheaddjit ožžot dan máhtu ja gelbbolašvuoda mii dárbbášuvvo addit mánáide ja nuoraide buori oahpu. Buot golbma ása-husa mat addet alit oahpu sáme-giellii, fáallet oahpaheaddjeoahpu. Sámi allaskuvllas lea oahpaheaddjeoahppu leamaš guovddáš oassi sin portofolies dan rájes go ása-huvvui 1989:s.

2013:s mearriduvvui rámma-plána sámi mánáidgárde-oahpaheaddjeoahppui. Oahpu ruohtasat leat sámi kultuvra ja servodat, ja oahpahu-giellan lea sáme-giella. 2017:s almmuhii ráđdehus *Lærerutdanning 2025 – Nasjonal strategi for kvalitet og samarbeid i lærerutdanningene* (Oahpaheaddjeoahppu 2025 – Našuvnnalaš strategiija oahpaheaddjeoahpuid kvalitehta ja ovttasbarggu hárrái). Das deattuhuvvo lagas ovttasbargu oahpaheaddjeoahpuid ja praksissuorggi gaskka. Čoavdda lea oazžut oahpaheaddjeoahpuide okta-

saš ja guovttebealat ovdáneami ja sihkkarastit alla kvalitehta praksisoahpus. Seammás addá ovttasbargu vejolašvuoda bargat regionála rekrutterendoaimbabiiguin.

2017:s rievdaduvvojedje maid Norgga ja sámi vuodđoskuvlaoahpaheaddjeoahput masteroahpun. Sámi mánáidgárde-oahpaheaddjeoahppu ja vuodđoskuvlaoahpaheaddjeoahppu leat ovt-tadássásaččat vástideaddji dáčča oahpuiguin.

2018 čavčča ása-hii Nord universitehta vuodđoskuvlaoahpaheaddjeoahpu sihke lulli- ja julevsáme-gielas, ja dainna olahuvvui deatalaš ola-hus. Oahpuin leat unnán studeanttat, muhto Nord universitehta bargá systemáhtalaččat ja bures rekrutteremiin – ovttas Sámedikkiin ja Nord-lándda Fylkkamánniin. Plánejuvvo ođđa sisaváldin 2019 čavčča.

Nord universitehta bargá dasa lassin buoridit bargosadjevuđot mánáidgárde-oahpaheaddjeoahpuid lulli- ja julevsáme-gielas, mat álget 2020:s.

Sámi allaskuvla váldá studeanttaid mánáidgárde-oahpaheaddjeoahppui juohke nuppi jagi. 2016:s gárvejedje čieža kandidáhta sámi mánáidgárde-oahpaheaddjeoahpu, ja 2018:s gárvejedje njealjis.

Sii geat háliidit oahpahit joatkkaskuvllain, sáhtet juogo váldit praktihkalaš-pedagogalaš oahpu (PPO) čadahuvvon mastergráda mañjel dahje integrerejuvvon mastergráda mii gohčoduvvo lektoroahppun. Áigodagas 2016–2018 čadahedje viđas PPO Sámi allaskuvllas (buohkat 2017:s). Lektoroahppu UiT:s lea áidna mas lea sáme-giella fágain, ja áigodagas 2016–2018 lei dušše okta gii čadahii lektoroahpu sáme-gielas. UiT fállá dasa las-sin sáme-giela válljenfágain vuodđoskuvlaoahpaheaddjeoahpus ja oahpaha vuodđoskuvlaoahpa-heddiid geat sáhttet oahpahit sáme-gielas.

Sámedikki mearkkašumit

Sámedikki mielas lea heahdedilli go leat nu unnán oahpaheaddjit mánáidgárddiin ja vuoddoahpahu-sas geain lea sáme-gielgelbbolašvuhta. Sámediggi lea dan dihte vuoruhan oahpaheaddjeoahpuid iežas alit oahpuid stipeandaortnegis. Erenoamáš vuoruhuvvon oahput leat vuodđoskuvlaoahpaheaddjeoahput 1–7 ja 5–10 main lea sáme-giella fágabirrasis, ja sámi mánáidgárde-oahpaheaddjeoahppu ja eará mánáidgárde-oahpaheaddjeoahppu studeanttaide geain lei sáme-giella vuosttaš- dahje nubbingiellan joatkkaskuvllas. Oahpuide mat leat dáid vuoruhemiid siskko-bealde sáhttá juolluduvvot gitta 25 000 ruvno juohke 30 oahppočuoggá nammii juohke lohkanbaji.

4.3.3 Ođđa sámi buohccidivššároahppu

Stuoradiggi lea 2019:s juolludan ruđa ásaht sámi buohccidivššároahpu. Dat galgá fálojuvvot UÍT:s, ovtta Sámi allaskuvllain. Universitehta bohtá fálat buohccidivššárfágaid, ja Sámi allaskuvla fállá fágaid davvisámegiela ja kulturmáhtus. Sámi allaskuvla lea ožžon ovtta miljovna ruvno dán buohccidivššároahpu ovdánahttimii, mii bohtá fálojuvvot oasseáiggis ja masa bohtá leat sisaváldin juohke nuppi jagi. Oahpu oahpahusgiellan šaddá leat eanas dárogiella. Oahppu šaddá deatalažžan dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusaid láhčimii ja sámi álbmoga dearvvašvuoda-fálaldaga kvalitehta loktemii.

Sámedikki mearkkašumit

Sámediggi oaivvilda ahte sámi buohccidivššároahppu fertejit ovdánahttojuvvot našuvnnalaš njuolggadusat mat atnet vuolggasadjin Forskrift om felles rammeplan for helse- og sosialfagutdanninger 2017 (Láhkaásahus dearvvašvuoda- ja sosiálafágaid oktasaš rámmaplánii 2017).

4.4 Hástalusat ovddos guvlui – dutkan ja alit oahppu

Sámi alit oahpuid stuorimus hástalus lea rekrutteret doarvái olu studeanttaid geain lea sámi giella ja kulturgelbbolašvuolta oahpuide mat leat sáme-gillii. NÅČ 2016:18 *Váibmogiela* vuorjašuvvá sámi giellalávdegoddi dan vuollegis rekrutterema dihte sámi alit oahpuide.

Rekrutteren hástalusat eai guoskka dušše studeanttaide. Lea maid gáibideaddji rekrutteret ja doalahit akademalaš bargiid sámi fágain buot dan golmma alit oahppoásahusas main leat sámi oahppoprográmmat, dan dihte go olu osiin servodagas lea beroštupmi sidjiide geain lea eanemus gelbbolašvuolta. Buot sámi giellaid fágabirrasat, erenoamážit julev- ja lullisámegiellaid fágabirrasat leat unnit ja hearckit.

Lea erenoamáš dárbu nannet rekrutterema sámi mánáidgárdeoahpaheaddjeohppui ja oahpaheaddjeohppui. Máhtodepartemeanta ja Sámediggi barget dál gávdnat doaibmajuid mat sáhttet loktet rekrutterema, ovtta relevántta aktevráiguin. Alit oahppoásahusat leat maid ieža álggahan olu rekrutterendoaimmaid.

Sámi allaskuvla lea 2017:s ja 2018:s ožžon 700 000 ruvno rekrutterenulbmiliidda Máhtodepartemeantta bušehtas. Dasa lassin leat Davvi universitehta ja Romssa universitehta ožžon

ruđaid rekrutteremii ja sin gealbudeapmái geat oahpahit skuvllain almma čadahuvvon oahpaheaddjeohpu haga.

Oahpahusdirektoráhtta oaččui 2018:s 2,5 miljovna ruvno ovddidit ortnegiid maiguin movttidahttet eanebuid váldit lullisámi, julevsámi ja kvena oahpaheaddjeohpu. Direktoráhtta attii Nordlándda Fylkkamánnái válddi háldet 2 miljovna ruvno daid ruđain, lulli- ja julevsámi oahpaheaddjeohppui rekrutteremii.

Studeanttat geat váldet sámi vuoddoskuvlaoahpaheaddjeohpu, bohtet mángga ortnega vuolláimat sihkkot Statens lånekasse juolludan oahppo-loana:

- Studeanttat geat váldet unnimusat 60 oahppočuoggá sáme-gielas oahpaheaddjeohpu oassin, dahje lassin dasa, sáhttet oažžut sihkkojuvvot gitta 50 000 ruvno oahppoloanas mannel go leat geargan oahpus.
- Vuoddoskuvlaoahpaheaddjit geat álget bargat Davvi-Romssas dahje Finnmárkkus, sáhttet jahkásačat gitta 2022 rádjái oažžut sihkkojuvvot 20 000 ruvno oahppoloanas.
- Vuoddoskuvlaoahpaheaddjit ja lektorat geat álge ohppui 2017:s ja álget bargat Davvi-Norggas, sáhttet oažžut sihkkojuvvot gitta 160 000 ruvno oahppoloanas, lassin dan 50 000 ruvnu mii namuhuvvo vuosttaš čuoggás.

Dasa lassin leat Sámedikkis stipeandaortnegat rekrutteret eanet sáme-gielagiid oahpuide gos váilot sáme-gielat bargit, nugo giella- ja oahpaheaddjeohpuide. Lea Sámedikki dievasčoahkkin mii mearrida guđemuš oahput vuoruhuvvojit.

Addojuvvojit stuorebuš stipeanddat sidjiide geat váldet vuoddoskuvlaoahpaheaddjeohpu julev- ja lullisámegillii. Dasa leat Nordlándda ja Trøndelága fylkkagieldat, Divttasvuona suohkan, Sámediggi ja Nordlándda Fylkkamánni searvan. Sámediggi addá maid stipeanddaid sidjiide geat váldet julev- ja lullisámegiela allaskuvladasis.

Sámediggi lea dán jagi maid álggahan rekrutterenkampanja sámi oahpaheaddjeohppui. Dat lea deatalaš ja čájeha ahte sámi eiseválddit dáinna lágiin čielgasit deattuhit oahpaheaddjeohpu mearkkašumi sámi servodahkii. Buoridan dihte rekrutterema, de lea ulbmillaš ja systemáhtalaš bargu deatalaš ja nu maiddá ovtta bargu relevántta aktevráid gaskkas. Dasa lassin berre rekrutterenvuoddu buoriduvvot. Dat mearkkaša ahte berre bargat dan ovdii ahte eanet nuorat čadahit joatkkaskuvlla mas lea sáme-giella, vai leat gergosat čadahit oahpuid sáme-gillii.

Sámedikki mearkkašumit

Sámi guovlluid ássiidlohku ja álbmoga ahke-
čoahkkádus čuvvot seamma ovdáneami go mii
muduí lea Norgga boaittobealbáikkiin. Ovdáne-
apmi váikkuha dasa galle sámegeiat studeantta
alit oahpuide sáhttet boahit. Maiddái stáhta ovd-
laš dáruiduhttinpolitihkka lea dagahan dán vuolle-
gis rekrutterendási, erenoamážit sin logu geain lea
sámegeiella vuosttašgiellan.

Unnán sámegeiat studeanttat, oahpaheaddjit
ja dutkit lea Sámedikki oainnu mielde stáhta dárui-
duhttinpolitihkka boadus. Dan dihte berre rádde-
hus, buoridan dihte dan politihkka vahágahttimiid
mat leat leamaš sámi giellaovdáneapmái, juolludit
mearkkašahti ruđaid stuorebuš ángiruššamii
oázžun dihte eanebuid sámegeielagin. Lea dárbu
nannet stipeanddaid rekrutteren dihte eanebuid
giella- ja oahpaheaddjeoahpuide. Lea maid vejolaš
lágidit suohkaniidda ja eará bargosajiide vejo-
lašvuoda juolludit lohkanlobiid oázžun dihte doar-
váí sámegeielgelbbolašvuoda.

Sámedikki mielas lea giellaovdánahttin
deatlaš buot servodagaid ovdánahttimii. Dan

dihte lea sámi servodaga boahtteáigái mearri-
deaddjin ahte álggahuvvo mearkkašahti
našuvnnalaš ángiruššan oázžun dihte doarváí
oahppan sámegeiat bargiid. Ovdalaš diedut ja
bagadeamit giellaválljema birra lea okta fáktoriin
mii dahká váhnemiidda vuodu válljet giela iežaset
mánáide. Dakkár dilálašvuodain gos bearrašat bar-
get fas váldit iežaset sámegeiela atnui, de lea mearri-
deaddjin ahte mánáidgárddiin ja vuoddooahpahu-
sas lea buorre kvalitehta.

Nu movt NAČ 2016: 18 Váibmogielas boahá
ovdán, de čájehit vásáhusat guovttegielagiid giel-
laovdánahttinbargguin ahte fertejit adnojuvvot
gievrras giellamodeallat go galgá nannet minoriteh-
tagiela oázžun dihte buriid bohtosiid giellaovdá-
neamis. Atnit gievrass giellamodeallaid sámegeiela-
oahpahas mearkkaša ahte sámegeiella galgá adno-
juvvot buot oktavuodain ja leat váldo oahpahasgiel-
lan. Sámediggi oaiivvilda ahte dilat fertejit lámččo-
juvvot dainna lágiin ahte gievrass giellamodeallat
mánáidgárddiin ja vuoddooahpahasas šaddet okta
dain dábálaš metodain sámi giellaoahpahasas.

5 Dearvvašvuoda- ja sosiálabálvalusat sámi ássiide

Rádddehus atná deatalažžan sihkkarastit dásse-árvosaš dearvvašvuoda- ja sosiálabálvalusaid olles álbmogii, beroškeahtta geográfalaš, gielalaš ja kultuvrralaš duogážiis. Sámediggi lea guovddáš gula-hallanguoibmi stáhta, guovlulaš ja báikkálaš eiseválddiide geain lea ovddasvástádus bálvalusaid lágídit sámi álbmogii.

Rádddehus lea bargagoahtán doaibmaplánain rasimma ja vealaheami vuostá čearddalašvuoda ja religiovnna dihte. Lea áigumuš almmuhit doaibmaplána 2019 čavčča mielde. Sámedikkis lea okta ovddasteaddji dán barggu referánsajoavkkus.

5.1 Dilálašvuodačilgehus – Dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusat sámiide

Sámelága § 3-5, viiddiduvvon vuoigatvuoda birra geavahit sáme giela dearvvašvuoda- ja fuolahus-suorggis, nanne ahte juohkehaččas gii háliida sámegillii fuolahit iežas beroštumiid báikkálaš ja guovlulaš almmolaš dearvvašvuoda- ja sosiálaásahusain sáme giela hálddašanguovllus, lea vuoigatvuoda oázžut bálvalusaid sámegillii.

Dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvaluslága § 3-10 mielde galget suohkanat hálddašanguovllu siskobealde earret eará fuolahit ahte sámi pasieanttaid dahje geavaheddiid dárbbut oázžut heivehuvvon bálvalusaid deattuhuvvojit juo bálvalusa hábmemis. Dat guoská maiddá juohkehačča viiddiduvvon vuoigatvuotii geavahit sáme giela dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusas sámelága § 3-5 mielde.

Mearrádušas daddjo maiddá ahte suohkanat mat eai gula hálddašanguovlui, muhto main leat sámi ássit, galget gulahallat sámi geavaheddiid ja pasieanttaid ovddasteddjiiguin go hábmejit suohkana dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusa, vrd. § 3-10 vuosttaš, nuppi ja njealját lađđasa.

Dearvvašvuodadoaimmahatlága § 35 deattuha ahte guovlulaš dearvvašvuodadoaimmahagat galget fuolahit ahte ovttaskas pasieantta viiddiduvvon vuoigatvuota gulahallat sámegillii spesialistadearvvašvuodabálvalusain vuhtii váldojuvvo, vrd. sámelága §§ 3-1 nr. 4 ja 3-5.

Sámi dearvvašvuodadatkama guovddáš lea čadahán álbmotiskkademiid SAMINOR 1 (2003–2004) ja SAMINOR 2 (2012–2014) báikkiin Davvi-Norggas gos leat sámi ja dáčča ássit (geahča kap. 2). Dáid guorahallamiid gávdnosat leat addán deatalaš ja dárbbbašlaš dieđuid Davvi-Norgga sámi ja dáčča álbmoga dearvvašvuodadilálašvuodain. Plánejuvvo čadahuvvot stuorat álbmotiskka-deapmi SAMINOR 3 2020–2021.

Sámedikki mearkkašumit

Sámi pasieanttaid vuoigatvuota geavahit sáme giela go gulahallat dearvvašvuodadoaimmahagaguin lea bures regulerejuvvon našuvnnalaš lágaid bokte. Sámediggi deattuha ahte liikká eai beasa sámi pasieanttat eanas dikšodilálašvuodain gulahallat sámegillii. Lea ráddjejuvvon vejolašvuota oázžut dulkka dahje ii oba leat ge vejolaš. Sámediggi deattuha ahte odne lea dušše ovttá buohcciviesus olles riikkas dulka fidnemis dábálaš bargodigis.

Spesialistadearvvašvuodabálvalusas leat fálladagat sámi pasieanttaide bures ovdánan, earret eará SÁNAG ásaheami ja departemeantta jáhkásaš doaibmagáibádusdokumeanttaid bokte mat sáddejuvvojit regiuvnnalaš dearvvašvuodadoaimmahagaide. Vuoddodearvvašvuodadoaimmas gal baicca ii leat systemáhtalaččat bargojuvvon sámi pasieanttaid dearvvašvuodafálaldagaid buori-demiin.

5.1.1 Dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusfálaldat suohkaniin

Dábálaččat galget dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusat leat universálat. Dásseárvosaš dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusaid eaktun lea datte ahte sámi álbmot beassá gulahallat dearvvašvuodabargiiguin geat máhttet sáme giela ja geain lea sámi kulturgelbbolašvuota. Diet lea vuosttažettiin vejolaš sámi guovddášguovlluin. Dearvvašvuodabálvalusas sáhttet čuožžilit gula-hallanválttisvuodat go ovdamearkka dihte sámi vuorasolbmot buozanvuoda geažil, mii váikkuha vuoiŋnamaččaid giellaguovddáza, leat manahan

dárogieľmáhtu. Leat ráhkaduvvon sátnegirjijt sin váste geat barget dearvvašvuoda- ja fuolahusdoaimmain, ja geat eai máhte sámegiela, vai álkibut sáhttet gulahallat vuorraset geavaheddjiiguin fuolahusbálvalusas. Dát sátnegirjijt gávdnojit sihke davvi-, julev- ja lullisámegillii.

Muhtin suohkanat leat ásahan sierra ortnegiid sámegielat dearvvašvuoda- ja fuolahusbargiid rekrutterema váste.

Norggas leat oktiibuot 20 ovdánahttinguovddáža buhcciidruovttuid ja ruovttubálvalusaid várás. Juohke fylkkas lea okta guovddáš ja dasa lassin lea Kárášjohkii ásahuvvon ovdánahttinguovddáš buhcciidruovttuid ja ruovttubálvalusaid várás main lea ovddasvástádus Finnmárkku sámi álbmoga ovddas.

Demeansaplána 2020 oktavuodas lea Boarásmuvvama ja dearvvašvuoda nátionála gealboguovddáš, Dearvvašvuodadirektoráhta ovddas, ovdánahtán ja heivehan dieđuid ja reaidduid sin váste geain lea sámi giella- ja kulturduogáš. Lea earret eará ráhkaduvvon diehtujuohkinfilbma demeanssa birra davvisámegillii ja mas lea davvisámi kulturduogáš. Seammasullasaš filbma lea ráhkaduvvome mas lea julevsámi giella- ja kulturperspektiiva. Bálkášuvvon animašuvdnafilbma «Gii oaidná mu» lea ráhkaduvvon davvi- ja julevsámegillii, ja filbma galgá maiddá heivehuvvot lullisámegillii. Dasto leat davvisámegillii heivehuvvon kártenreaiddut maid bokte čielggada demeansadávdda, ja iešgudetge temá- ja diehtoárkkat earret eará gulahallama, vuoigatvuodaid ja válddivulošvuoda birra gávdnojit maiddá mángga sámegillii.

Dainna ulbmiliin ahte lasihit gelbbolašvuoda bargiid gaskkas geat fáallet dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusaid sámi vuorrasiidna, lea *Senter for omsorgsforskning Nord* (Davvi fuolahusdutkan guovddáš) ovttasráđiid *Nasjonalt kompetansetjeneste for aldring og helse* (Boarásmuvvama ja dearvvašvuoda nátionála guovddážiin) ráhkadan temághppaga dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusaid birra sámi vuorrasiidna.

Sámedikki mearkkašumit

Sámediggi lea mearkkašan ahte dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusas suohkaniin/regiovnain gos lea sámi álbmot lea iešgudet meari dihtomielašvuodta ja máhttu sámi pasieanttaid dárbuid birra. Olu suohkanat eai leat ollenge dihtomielaččat, ii ge doppe leat máhttu.

Sámediggi oaivvilda ahte almmolaš eiseválddit leat unnán várren ruđaid joatkit buriid ja heive-

huvvon doaibmabijuid sámegillii mat maiddá leat kultuvrralaččat heivehuvvon. Kárášjoga buhcciidruoktu ja ruovttubálvalusaid ovdánahttinguovddáš, áidna guovddáš mii hukse ja gaskkusta sámi gelbbolašvuoda dikšo- ja fuolahusbálvalusas, lea seamma ekonomalaš dásis go riikka 19 eará ovdánahttinguovddáža. Eanas proševttat leat ruhtaduvvon Sámedikki doarjjaortnegiid bokte. Ovdánahttinguovddáš Kárášjogas lea ráddjejuvvon doaibmat Finnmárkku sápmelaččaid ovddas. Eará sápmelaččaide ii gávdno dákkár fáladat.

5.1.2 Dearvvašvuodafáladat spesialistadearvvašvuodabálvalusas

Buoridan dihte fáladaga sámi pasieanttaide spesialistadearvvašvuodas čadahii Davvi Dearvvašvuodta dulkonproševtta spesialistadearvvašvuodabálvalusas 2013:s. Boađusin das lei ahte dál lea Davvi Dearvvašvuoda regiovnalaš dearvvašvuodadoaimmahat (Davvi Dearvvašvuodta RHF) virgádan dulkkaid. Buot fástadoaktárat ja pasieanttat sáhttet ovddalgihtii dingot dulka. Guoskevaš suohkanat, sámi vuorrasiidráđdi ja eará geavaheaddjeorganisašuvnnat leat galleduvvon ja ožžon dieđuid fáladaga birra.

Sámi našuvnnalaš gealbobálvalus – psyhkalaš dearvvašvuodasuddjen ja gárrendilledikšu (SÁNAG) fálla čielggadeami ja divššu mánáide, nuoraide ja rávisolbmuide. SÁNAG:s leat maiddá našuvnnalaš gealbobálvalusdoaimmat iežaset suorggis, ja mihtun lea ahte sámi álbmogis galgá leat dásseárvosaš fáladat psyhkalaš dearvvašvuoda- ja gárrendillesuddjemis. SÁNAG lágida oahpahusa ja kurssaid dearvvašvuoda- ja fuolahusbargiide.

Nátionála dearvvašvuoda- ja buohcciviessoplána 2016–2019 čuovvoleapmin lea Davvi Dearvvašvuodta RHF álggahan spesialistadearvvašvuodabálvalusaid strategalaš viidásetovddideami sámi álbmoga várás. Sámediggi lea ovddastuvvon dien barggus.

Sámi dearvvašvuodapárka, gosa čohkkejuvvojit spesialiserejuvvon dearvvašvuodabálvalusat sámi álbmoga várás, lea huksejuvome Kárášjohkii, ja galgá gárvánit 2019 mielde. Sámi dearvvašvuodapárka galgá addit spesialistadearvvašvuodafáladagaid somahtihka, psyhkalaš dearvvašvuodasuddjema ja gárrendilledivššu dáfus. Proševtta galgá leat mielde fuolaheame sámi álbmogii dásseárvosaš spesialistadearvvašvuodabálvalusa mii lea heivehuvvon sámi pasieanttaid gielalaš ja kultuvrralaš duogážiin.

Sámedikki mearkkašumit

Psyhkalaš spesialistadearvvašvuodafálaldagat ja gárrenmirkodikšu sámi pasieanttaide leat bures ovdánan. Guovddáš eiseválddit leat ášahan sierra dikšoinstitušuvnna sámi pasieanttaide Norggas.

Sámediggi muittuha ahte sámegillii leat unnán dikšofálaldat somáhtalaš spesialistadearvvašvuodafálaldagas sámi pasieanttaide, ja maiddái unnán mii lea kultuvrralaččat heivehuvvon sápmelaččaide. Dat guoská erenoamážit fágasurggiide ja doaimmaide gos gulahallan lea guovddáš oassi divššus ja gos divššu lihkostuvvan lea dan duohken ahte pasieanta beassá iežas gillii gulahallat divššus. Das oaivvildit earret eará dikšofálaldagaid geriatriija hárrái; pasieanttaid geain leat kognitiiva dávdad, demeansa, kronihkalaš dávdad, ja mánáiddávdad. Sámediggi ohcala eambbo fokusa gielalaččat ja kultuvrralaččat heivehuvvon somáhtalaš dávdadid dikšofálaldagaide.

5.2 Hástalusat ovdos guvlui – dearvvašvuoda- ja fuolahusfálaldat

Sámi álbmot sáhtta váttisvuodaid deaividit dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusaid oktavuodas. Giellahehttehusat sáhttet dagahit váttisvuodaid sihke iskkademiid, diagnosabidjama ja divššu hárrái, mii fas sáhtta dagahit pasieantasihkarvuoda ovdii. Dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusas váilu máhttu sámi álbmoga kultuvrras ja das movt sii jurddašit buozanvuoda ja dikšunvejolašvuodaid birra. Sámi dearvvašvuodadutkama guovddáš ášahuvvui 2001:s dan dihte go Norgga eiseválddiin ja dearvvašvuodabargiin lea váilevaš gelbbolašvuoha buozanvuodaid birra sámi álbmogis. Guovddáš lea Romssa universitehta – Norgga árk-talaš universitehta (UiT) vuollásaš, ja oazžu jahkásaš juolludeami.

Eaktun dasa ahte sáhttit fállat dásseárvosaš dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusaid lea ahte sámi álbmot deaivida dearvvašvuodabargiid geain lea giella- ja kulturgelbbolašvuoha. Dan dáfus leat hástalusat erenoamážit fástadoavtterortnega kapasitehta ja rekrutterema dáfus. Rádddehus lea álggahan mánja doaimma rekrutterema buorideami hárrái.

Bergen universitehta (UiB) ja Romssa universitehta (UiT) mediisidnaohpuide lea sierra earri, man ulbmilin lea oahpahit ja rekrutteret eambbo sámi doaktáriid. 2019:s lea juollduvnon ruhta ođđa

sámi buohccidivššárohppui (geahča kapihttala 4.3.3).

Dutkan fuolahusbálvalusaid hárrái lea lassánan maŋemus jagiid, muhto lea ain unnán. Senter for omsorgsforskning (Fuolahusdutkama guovddáš), mii lea bajáshuksejuvome, lea ožžon doaimman čohkket, buvttadit, ja gaskkustit dieđuid ja máhtu fuolahusa ja fuolahusbarggu birra. Guovddáza bargui gullá maiddái geahčadit buot geavaheaddjejavkkuid, buot agiid, duogáziid jna. dáfus. Leat vihtta guovddáza mat oktii dahket našuvnnalaš fierpmádaga. Guovddáš mii lea UiT ja Nord Universitehtas čuovvu Buhcci-idruovttuid ja ruovttubálvalusaid ovdánahttinguovddáza sámi álbmoga várás Finnmárkkus.

Sámedikki mearkkašumit

Dárbbášuvvo eambbo diehtu bálvalusfálaldaga birra sámi álbmogii. Sámediggi oaivvilda ahte erenoamážit dárbbášuvvo gelbbolašvuoha das movt sámi pasieanttaid vuoigatvuoha dásseárvosaš dearvvašvuodabálvalussii áimmahuššojuvvo suohkaniin gos leat sámi ássit. Sámediggi oaivvilda ahte berre ráhkaduvvot vudolaš ja systemáhtalaš bajilgovva das movt sámi pasieanttaid vuoigatvuoha dásseárvosaš dearvvašvuodabálvalussii fuolahuvvo ovttaskas suohkaniin. Diekkár bajilgovva attáši buori vuodu sámi geavaheddjiid vuoigatvuodaid sihkkarastima viidáset bargui.

Sámediggi ohcala ođđa konkrehta doaimaplána dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusaid birra sámi álbmogii. Diekkár plána ferte ovdánahttojuvvot lagas ovttasbarggus sámi dearvvašvuodafágabirrasiguin ja Sámedikkiin.

Sámediggi deattuha ahte fágabirrasiin, mat galget ovdánahttit máhtu dearvvašvuoda- ja sosiálabálvalusa geavaheapmái sámi pasieanttaid guovdu, ferte leat vuoddomáhttu sámegiela, kultuvrra ja servodateallima birra. Sámediggi oaivvilda ahte nu ii leat odne. Erenoamážit guoská dat fuolahusdutkamii mii guoská sámi pasieanttaide ja geavaheddjiide. Danne oaivvilda Sámediggi ahte berre árvoštallojuvvot sirdit ovdasvástádusa sámi dearvvašvuhtii gullevaš fuolahusdutkama ja bálvalusaid ovdáideami hárrái daidda sámi fága- ja dutkanbirrasiidna mat juo gávdnojit.

Sámediggi oaivvilda ahte suohkaniid váilevaš gelbbolašvuoha sámegielas ja sámi kultuvrras lea hástalus. Sámedikki oainnu mielde hehte dat min olaheamis dásseárvosaš dearvvašvuoda- ja sosiálabálvalusa sámi álbmogii. Sámediggi oaivvilda ahte sámegielmáhttu ja kulturmáhttu ferte leat buorebut olámuttos suohkaniid dearvvašvuoda- ja fuolahusdoaimmain, dan bokte ahte dat lea

mielde suohkaniid dearvvašvuoda- ja fuolahusplánain, ja buot bálvalusaid doaimmaheamis. Máhttu ferte institušonaliserejuvvot, ii ge galgga leat ovttaskas mielbargiid beroštumi duohken heivehit dilálašvuodaid sámi pasieanttaide. Sámediggi oaivvilda ahte diet mañit dávjá dáhpáhuvvá. Sámediggi oaivvilda ahte máhtu institušonaliseren livččii mielde nanneme maiddá sámi pasieanttaid riektesuodjalusa. Gelbbolašvuolta ja máhttu sáme-gielas ja sáme-giela birra unnidivččii boastodiagnosaid ja boasttodivššu riskka.

Sámediggi atná deatalažžan ahte maiddá dearvvašvuodastašuvnnain galgá leat gelbbolašvuolta sámi kultuvrras ja sáme-gielmáhttu. Dat sihkkarastáši Sámedikki mielas dásseárvosaš dearvvašvuodafálaldaga sámi mánáide, ja dagašii ahte dearvvašvuodastašuvnnat árvoštalaše sámi mánáid giellaovdáneami rievttis premissaid vuodul. Sámedikki oainnu mielde ferte sáme-gielat mánáid giellaovdáneami árvoštallamis deattuhuvvot ahte olu dain mánáin máhttet skuvlii álggama áigge sáme-giela buorebut go dárogiela. Sámediggi dáhttu ahte biddjo erenoamáš fokus sámi mánáid giellaovddideapmái njuoratmáná agis juo, danne go das lea nu stuora mearkkašupmi mánáid viidáset ovdáneapmái ja oahppamii. Lea stuora várra addit boastodiagnosaid go dearvvašvuodabargit eai máhte gulahallat mánáiguin maid iskkadit.

Sámediggi oaivvilda ahte lea leamaš buorre ovdáneapmi bálvalusaid hárrái sámi pasieanttaide psyhkalas dearvvašvuoda ja gárrendili dikšumis spesialistadearvvašvuodabálvalusas. Sámi spesialistadearvvašvuodabálvalusa organisatuvrralaš ja ekonomalaš čanastupmi lea hástalus mii ráddje vejolašvuoda ovdánahttit fálaldagaid sámi pasieanttaide.

Sámediggi oaidná hástalusas ahte lea váilevaš sámi mielváikkuheapmi fálaldagaid hárrái sámi pasieanttaide. Danne lea Sámediggi duhtavaš go Davvi dearvvašvuolta RHF lea álggahan barggu strategalaččat viidáseappot ovdánahttit spesialistadearvvašvuodabálvalusaid sámi álbmogii, Našuvnnalaš dearvvašvuoda- ja buohcciviessoplána 2016–2019 čuovvoleapmin.

5.3 Mánáidsuodjalus

5.3.1 Dilálašvuodačilgehus – mánáidsuodjalus

Sámi mánáin lea vuoigatvuolta bajásšaddat birra-siin gos sin čearddalaš, gielalaš ja kultuvrralaš gullevašvuolta deattuhuvvo ja oažžu doarvái saji. Dat vuoigatvuodat lea nannejuvvon našuvnnalaš lágain

ja soahpamušain. Mánáidkonvenšuvnna 30. artihkkala mielde ii galgga mánáin, mat gullet čearddalaš, oskkoldatlaš dahje gielalaš unnitloguide, rivvejuvvot vuoigatvuolta iežaset kultuvrii, gillii ja oskui ovttas earáiguin geat gullet seamma jovkui. Dasto daddjo mánáidkonvenšuvnna 20. artihkkalis ahte go mánái válljejuvvot molssaevttolaš fuolahusvuogit, de galgá čearddalaš, kultuvrralaš ja gielalaš duogáš vuhtii váldjuvvot. Dat guoská maiddá biebmoruovttuid ja mánáidsuodjalusásahusaid válljemii.

Mánáidsuodjalusláhkalávdegoddi ovddiidii odđa mánáidsuodjaluslága evttohusa NOU 2016: 16 *Ny barnevernslov – Sikring av barnets rett til omsorg og beskyttelse* (Odđa mánáidsuodjalusláhka – Sihkkarastit máná vuoigatvuoda fuolahusii ja suodjaleapmái). Oasit evttohusas leat čuovvuvon dan bokte ahte otná mánáidsuodjalusláhka lea rievdaduvvon, vrd. Prop. 169 L (2016–2017). Rievdadeamit leat fámus suoidnemánu 1. beaivvi 2018 rájes. Rievdadeamit galget oktiibuot duddjot dan ovdi ahte sámi mánáid giella ja kultuvra vuhtii váldjuvvo.

Mánáid-, nuoraid- ja bearašdirektoráhtta (dáro-gillii oaniduvvon Bufdir) lea ásaheame eambo oahpahušfálaldagaid mánáidsuodjalusa bargui mánáiguin ja bearašiguin main lea minoritehta- ja álgoálbmotduogáš. Ulbmilin lea ahte fálaldat galgá leat sajis 2019 mielde. Galgá maiddá ása-huvvot odđa viidásetoahppofálaldat nannet mánáidsuodjalusa gelbbolašvuoda bargat bearašiguin main lea minoritehtaduogáš. Gelbbolašvuolta sámiid ja našuvnnalaš minoritehtaid birra galgá leat oassin oahppofálaldagas. Viidásetoahppu addá 30 oahppočuoggá ja álgá 2019 čavčča. Galgá maiddá ovdánahttojuvvot oahpahušfálaldat mánáidsuodjalusa bargui mánáiguin ja bearašiguin main lea minoritehta- ja álgoálbmotduogáš, jurddašuvvon erenoamážit bargiide stáhtalaš biebmoruovttuin ja stáhtalaš/priváhta institušuvnnain. Fálaldat galgá leat sajis 2019 mielde.

Viidáseappot galgá čielggaduvvot ollislaš modealla mánáidsuodjalusa bargui mánáiguin geat leat biebmoruovttuin ja geain lea minoritehta- ja álgoálbmotduogáš. Dat galgá maiddá sisttisdoallat plána mas leat árvaluvvon doaimmat vai ávžžuhuvvon bargovuogit ja doaimmat implemtererejuvvot suohkanlaš ja stáhtalaš mánáidsuodjalussii, vrd. ráddehusa integrerenstrategiija. Biebmoruovttuid rekrutteren lea juoga man Bufdir lea vuoruhan mánga jagi, ja lea erenoamážit deattuhuvvon ahte berre ohat biebmoruovttuid fulkkiid gaskkas ja lagas fierpmádagain.

5.3.2 Hástalusat ovddos guvlui – mánáidsuodjalus

Iskkadeapmi man Mánáid ja nuoraid regiovnalaš máhttuovoddáš (dárogiillii oaniduvvon RKBU) – Davvi, čadahii Bufdir ovddas čájeha ahte mánáidsuodjalusa vuogádagas ii leat doarvá máhttu sámi mánáid álgoálbmotvuoigatvuođaid birra. Seammas lea unnán máhttu sámegea ja sámi kultuvrra birra mánáidsuodjalusa buot dásiin. Dat guoská eanas suohkaniidda. Máhttováili dagaha unnit gelbbolašvuođa fuomášit ja árvvoštallat sámi mánáid dárbbuid.

Go sámi mánát leat mánáidsuodjalusa fuolahusas de ii registrerejuvvo sin čearddalaš, gielalaš ja kultuvrralaš duogáš. Dat dagaha ahte mis ii leat diehtu dieid mánáid eallindilálašvuođaid birra, man muddui sin giella- ja kulturvuoigatvuođat doahhtaluvvojit, dahje movt almmolaš fuolahus lea čuohtan sin dearvvašvuhtii ja eallineavttuide. Sámi mánáid váilevaš identifiseren dagaha maiddá ahte bearráigeahčcoeiseválddiin ii leat vejolašvuohta bearráigeahčat movt sámi mánáid vuoigatvuođat leat čuvvojuvvon.

Sámedikki mearkkašumit

Sámediggi lea ožžon dihtosii váhnemiin ja fágaolbmuiin ahte lea hástaleaddjin olahit ipmárdusa sámi mánáid vuoigatvuođaid ja dárbbuid hárrái buot surggiin mánáidsuodjalusbálvalusas. Sámediggi lea danne mielas dasa go Bufdir dál lea ovdánahttime eambo oahpahusfálaldagaid. Sámediggi deattuha ahte lea deatalaš ahte oahpahusfálaldagat ovdánahttojuvvojit lagas ovtasbarggus sámi fágaolbmuiguin ja ahte buohkat geat barget mánáidsuodjalusain váldet dien oahpu vai sihkkarastojuvvo ahte sámi mánáid dárbbut go leat mánáidsuodjalusa fuolahusas ipmirduvvojit ja implementerejuvvojit.

Sámediggi oaiivvilda ahte lea dárbbaslaš ovdánahttit sierra vuogádagaid sámi mánáid várás geat leat mánáidsuodjalusa fuolahusas. Dasa leat mánga ákka. Earret eará čájeha mánáidsuodjalusásahusaid dutkan ahte doppe leat oallugiin psykikalaš gillámušat, ja lea ágga navdit ahte dat maiddá guoská sámi mánáide. Sámediggi vuorjašuvvá mánáid vuoigatvuođa hárrái oazžut veahkefálaldagaid mat leat heivehuvvon mánáid giella- ja kulturduogáži. Sámediggi lea danne mielas dasa go galgá čielggaduvvot ollislaš modealla mánáidsuodjalusa bargui minoritehta- ja álgoálbmotduogážiin biebmoruovttuin. Lea deatalaš ahte fágaolbmot geain lea sámi giella- ja kulturduogáš váldojuvvojit mielde dien bargui vai sihkkarasto-

juvvo ahte modeallat leat heivehuvvon sámi mánáid dárbbuide.

5.4 Veahkaváldi ja rihkkumat sámi servodagain

5.4.1 Dilálašvuođačilgehus – veahkaváldi ja rihkkumat sámi servodagain

Stuora veahkaválddálašvuođalogut lagas okta-vuođain mat leat beaggán sámi guovlluin leat vel čielgaseappot bohtán ovdan mañemus jagiid. Plánas Opptappingsplanen mot vold og overgrep (2017–2021) (Plána veahkaválddi ja rihkkumiid vuostá 2017–2021) čujuhii ráđdehus daid erenoamáš veahkaválde-hástalusaide mat sámi álbmogis leat. Mánga doaimma plánas leat relevánttat sámi álbmogi, earret eará dat maid ulbmil lea dutkama olis háhkat eambo dieđuid veahkaválddi ja rihkkumiid birra sámi guovlluin, ja lágidit dieid dieđuid olámuddui buohkaide, ja jorgalahttit daid eambo relevánta gielaide.

2016: ja 2017:s almmustuvve maiddá olu veahkaváldeášit Divttasvuonas. Dasa lassin lea ON álgoálbmotvuoigatvuođaid spesiálaraportevra 2015:s čadahán máilmmiviidosas guorahallama álgoálgoálbmogiid olmmošvuoigatvuođalaš dilálašvuođaid hárrái. Su konklusuvdna lei ahte álgoálbmogiin lea erenoamáš stuora riska vásihit veahkaválddi ja rihkkumiid.

2018:s almmuhii Norgga našuvnnalaš olmmošvuoigatvuođaásahus (NIM) temáraportta veahkaválddi ja rihkkumiid birra sámi servodagain, gos olmmošvuoigatvuođalaš bealit čuvgejuvvojedje. NIM čujuha daidda olmmošvuoigatvuođalaš geatnegasvuođaide mat Norggas leat hehttet, eastadit ja dutkat veahkaválddálašvuođa sámi servodagain. Dutkan man Astrid Eriksen čadahii 2017:s čájehii ahte sámi olbmot dieđihit eambo riskka vásihit veahkaválddi go álbmot mudui. 49 proseantta sámi nissoniin vástidedje ahte sii leat vásihan rumašlaš, psykikalaš dahje seksuála veahkaválddi iežaset eallenagis.

5.4.2 Hástalusat ovddos guvlui – veahkaváldi ja rihkkumat sámi servodagain

Justiisa- ja gearggusvuođadepartemeantta ja Sámedikki gohčcuma mielde ráhkadii Veahkaválddi ja traumáhtalaš streassa našuvnnalaš gealboguovddáš (NKVTS) 2017:s raportta mii erenoamážit guoskkaha veahkaválddi lagas okta-vuođain sámi servodagain. Guorahallamis čujuhuvvo erenoamáš hástalusán earret eará

ahte veahkkedoaimmain ja politiijain ii leat sáme-gielmáhttu ja sámi kulturamáhttu.

Dáruiduhttináiggi assimileren dahká ahte oalugiin ii leat vel odne ge luohttámuš eiseválddiide. Veahkaválldi hárrái lea olu jávohisvuohta ja dat lea oallugiidda ain tabuášši, mii dahká váttisin diedihit ja váidit, ja hehte ain oallugiid muitaleamis veahkaválldi birra. NKVTS guorahallama čuovvoleapmin lea Justiisa- ja gearggusvuodadepartemeanta addán doarjaga NKVTS:ii viidáseappot dutkat veahkaválldi lagas oktavuodáin sámi servodagain. Dát lea ovdaprošeaktan stuorát dutkamii dutkanprográmma odđa prográmmaáigodagas, mas dutket veahkaválldi lagas oktavuodáin (2019–2024).

Justiisa- ja gearggusvuodadepartemeanta lea maiddá ovtas Sámedikkiin vuolggahan barggu man ulbmil lea eastadit veahkaválldi lagas oktavuodáin sámi servodagain. 2018:s oáččui Norgga Boazosápmelaččaid Riikkasearvi (NBR) 1,1 miljovna ruvno doarjjan prošeaktii «Mot til handling» (Duostat dahkat juoidá). Prošeavtta ulbmil lea eastadit veahkaválldi lagas oktavuodáin boazodoalus ja galgá čadahuvvot ovtasbarggu bokte earret eará Finnmárkku politiijaguovlluin, Sámi našuvnnaš gealbobálvalusain – psyhkalaš dearvvašvuodasuddjen ja gárrendilledivššuin (SÁNÁG) ja NKVTS. 2019:s lea várrejuvnon vel 1,2 miljovna ruvno eastadandoaimmaide sámi servodagain. Mearriduvvo ovtasráđiid Sámedikkiin guđet konkrehta doaimmat dat galget čadahuvvot.

Lea álggahuvvon bargu nannet sáme-giela áššiin main sámi mánát leat gillán veahkaválldi, illásteami dahje rihkkuma. Stáhta mánáidviessu Romssas lea dan oktavuodas ožžon ovddasvástádusa, ja lea nannen bargoveaga sáme-gielat psykologa virgádeamiin. Njukčamánu 2018 rabai Stáhta mánáidviessu Romssas vuollásaš ossodaga Girkonjargii.

Mánggaid jagiid lea juolluduvvon ruhta daidda politiijaguovlluide main leat suohkanat sáme-giela hálddašanguovllu siskkobealde. 2019:s lei várrejuvnon 400 000 ruvno. Ulbmilin lea movttidahtit politiijaguovlluid gos lea sámi ássan, háhkat eambo máhtu sáme-gielas ja sámi kultuvras.

Nordlándda politiijaguovlu lea 2016–2017 vuđolaččat dutkan Divttasvuona-áššiid. Lea ása-huvvon stivrenjoavku man Nordlándda Fylkkamánni jođiha ja mas Divttasvuona ja Hábmara suohkanat, Nordlándda politiijaguovlu ja Árran julevsámi guovddáš leat mielde. Gelda- ja odasmahttindepartemeanta lea juolludan oktiibuot 9,9 miljovna ruvno 2020 rádjái, rohčošanáššiid čuovvoleapmái, mas 2,4 miljovna ruvno galgá mannat prošeaktii man ulbmil lea luohttámušhuksen.

Buot suohkaniin lea heahteguovddášlága mielde geatnegasvuohta fuolahit heahteguovddášfálaldaga nissonolbmuide, dievdoolbmuide ja mánáide geat leat vásihan veahkaválldi dahje nihttimiid lagas oktavuodáin. Heahteguovddášfálaldat galgá leat oadjebas, gaskabodosaš ja nuvtá fálaldat olbmuide geat leat vásihan veahkaválldi lagas oktavuodáin. Finnmárkku Fylkkamánni fuomášii 2017:s mánga váilevuoda sámi inceasta- ja heahteguovddášis Kárášjogas. Bufdir bargá dan ovdii ahte nannet ja ovdánahtit inceasta- ja heahteguovddášfálaldaga Kárášjogas sihkkarastin dihte dásseárvosaš fálaldaga sámi álbmogii.

Kulturdepartemeanta ja Sámediggi leat ovtas árvalan čadahit konferánssa veahkaválldi birra sámi servodagain mii lea jurddašuvvon čadahuvvot 2019 čavčča. Konferánsii čohkkejuvvojit fága-birrasat ja eará bealálaččat, doppe guorahallojuvvojit vuogit eastadit veahkaválldi sámi servodagain ja doppe čujuhuvvojit buorit ovdamearkkat dasa movt sáhtta bargat.

Sámedikki mearkkašumit

Sámediggi deattuha ahte leat olu hástalusat čadnon dasa maid veahkaválldi sámi servodagain mielddisbuktá. Sámediggi oaivvilda ahte deataleamos dál lea ahte ráhkaduvvošii doaibmaaplána veahkaválldi vuostá, mas sámi perspektiiva lea mielde. Sámediggi lea dan evttohan ráđdehussii mángga geardde. Norga lea ožžon njealji iešgudetge ON-lávdegottis ávžžuhusaid ráhkadit doaibmaaplána veahkaválldi vuostá sámi servodagain. Sámediggi oaivvilda ahte ollislaš ja koordinerejuvnon ražastepmi livččii buoret ja beaktileabbo go biedgguid koordinerekahtes bargu.

6 Ovtadássásašvuohta

6.1 LHBTI (lesbbat, bifiilat, homofiilat, trans- dahje intersohkabealli)

6.1.1 Dilálašvuođačilgehus – LHBTI

Dutkanvuođđudus Fafo almmuhii 2009:s raporta *Lesbiske og homofile i Sápmi* (Lesbbat ja homofiilat Sámis). Dat čájeha earret eará ahte olu sámi lesbbat ja homofiilat vásihit vealaheami ja olggušteami. Seammás leat maiddá mánngas rápmásat dainna go leat sihke sápmelaččat ja lesbbat dahje homofiilat. Raportta olis lea lassánan dihtomielašvuohta ja eambbo rabasvuohta dáid temáid hárrái sámi birrasiin, ja nu maiddái Sámedikkis.

Fafo-dutkit Grønningseter ja Nusland gávnnaheigga njeallje oktasašvuođa go jearahalaiga lesbbaid ja homofiilaid sámi servodagain. Jávohisvuohta homoseksualitehta birra, čiekŋalis oskkučanastagat, identitehta ja gullevašvuohta mánngga minoritehtii, ja hilgun ja sosiála olggušteapmi ledje áššit maid mánnga informántta namuhedje. Løvolda mastergrádačálus 2014:s čujuha ahte leastadianismma nanu sajádat, erenoamáš garra heteronormativitehta, ja ii-konfronterejeddji kultuvra sáhttet leat jávohisvuođa sivvan.

2016:s ovddidii ráđdehus sierra doaibmaplána (2017–2020) vealaheami birra seksuála soju, sohkabealidentitehta ja sohkabealmearkkaid geažil. Okta doaibma dán plána lea ovttasbargu relevánta departemeantaid, Sámedikki ja sámi institušuvnnaid gaskka dainna ulbmiliin ahte joatkit ja ovdánahttit doaimmaid mat sáhttet dagahit eambbo rabasvuođa ja inkluderema. Dokumeanttat ja reaidut mat suohkaniid ja bargoeallima várás ovdánahttojuvot plána olis, jorgaluvvojit ovttá sámegillii.

6.1.2 Hástalusat ovddos guvlui – LHBTI

Dás duohko lea deatalaš olahit eambbo rabasvuođa ja dohkkeheami iešguđetlágan seksuála sojuid ja sohkabealidentitehtaid ja sohkabealovdanbuktimiid hárrái guottuidhuksejeaddji barggu bokte. Sámi servodagain lea unnán diehtu iešguđetlágan seksuála sojuid, sohkabealidentitehtaid ja sohkabealovdanbuktimiid birra.

Lea hui dárbbášlaš ásahtit eambbo arenaid mat sáhttet áimmahuššat LHBTI-olbmuid vuogitvuođaid sámi servodagain. Odne eai gávdno sierra organisašuvnnat mat barget dainna, muhto juohke jagi lágiduvvo Sápmi Pride, mii lea deatalaš lágideapmi čalmmustahttin várás LHBTI-olbmuid sámi servodagain. Sápmi Pride lea sámi festivála mii 2014 rájes lea lágiduvvon jahkásaččat sámi guovllus, ja sirdašuvvá Norgga, Ruota ja Suoma gaskka. Festivála lea deatalaš gávnadanbáikin. Gávdnojit maiddá guokte sámi Facebook-siiddu mat gieđahallet áigejuovdilis áššiid ja almmuhit doaluid ja lágidemiid gos sámi LHBTI-olbmot leat guovddážiis – Sápmi Pride ja Queering Sápmi.

Sámedikki mearkkašumit

Sámediggerádis leat buorit vásáhusat Sámedikki ovtadássásašvuođa-doaibmaplánain 2009–2013 ja sámediggerádi ovtadássásašvuođačilgehusain 2012. Ovtadássásašvuođabargu riikkaidgaskasaš arenas galgá maid jotkojuvot. Sámediggeráđdi árvala čilgehusa čuovvleašmin ráhkadit sierra sámediggediedáhusa ovtadássásašvuođa birra, mas seksuála sodju ja sohkabealidentitehta lea okta ángirusšansuorgin. Sámediggi oaivvilda danne ahte dárbbášuvvojit eambbo doaimmat fuolahat dihte LHBTI-olbmuid sámi servodagain.

6.2 Sápmelaččat geain leat doaibmahehttehusat

Bufdir lea vuolgahan stuora davviriikkalaš dutkanprošeavtta daid sápmelaččaid eallineavttuid hárrái geain leat doaibmahehttehusat. Dan olis lea gávnnavuvvon ahte sii sáhttet vásihit hástalusaid veahkkedoaimmaásahusaid hárrái. Gártá hástalusán go doppe váilu kulturádejuvumi ja dieđut sámegillii. Erenoamážit sámi nissonolbmot geain leat doaibmahehttehusat, vásihit stuora hástalusaid.

Dán prošeavtta bokte lea ásahuvvon gávnndanbáiki dutkanbirrasiidda gos Norgga, Ruota ja Suoma dutkit sáhttet máhtu ja vásáhusaid juogadit ja lonohallat.

Ráđđehus lea ráhkadeame stuoradiggediedáhusa doaimmashehttejuvvon olbmuid vuogatvuodaid birra mii almmuhuvvo 2020 gida.

Diedáhusbarggu oktavuodas gulahallá ráđđehus Sámedikkiin.

7 Sámi dáidda ja kultuvra

7.1 Dilálašvuodačilgehus – sámi dáidda ja kultuvra

Sámi dáiddárat ja artisttat leat guhká juo vásihan stuora beroštumi ja leat searvan riikkaidgaskasaš ovttasbargoprošeavttaide. Sámi dáidda ja sámi dáiddárat leat maŋemus jagiid vásihan ahte beroštupmi sin dáidagii ja dan rámideapmi lea lassánan maiddá olgoriikkain.

Ráđdehus lágida dilálašvuodaid dasa ahte Sámediggi sáhtá čadahit iešheanalaš kulturpolitihka stáhtabušehta juolludemiid siskkobealde. Sámedikkis ii leat liikká akto ovddasvástádus ovdánahttit sámi dáidaga ja kultuvrra. Dat lea maiddá našuvnnaš kulturpolitihka ovddasvástádus, ja buot almmolaš hálddašandásiid ja kultureallima bealálaččaid ovddasvástádus. Lassin daid juolludemiide mat Sámediggi oázžu ja juohká viidáseappot sámi kulturdoaimmaide, addojuvvo maiddá stáhtadoarjja mángga doibmii sámi kultursuorggis. Stáhta doarju sámi kulturvisttiid huksema investerendoarjagiid ja stáhtalaš huksendoaimmaid bokte. Stuoradiggediedáhusas *Meld. St. (2018–2019) Kulturens kraft – Kulturpolitikk for framtida* (Kultuvrra fápmu – Boahteáiggi kulturpolitihkka) čujuha Kulturdepartemeanta ahte dáidda ja kultuvra lea buoremus vuoddu hukset ja bisuhit olbmuid ja álbmotjoavkkuid gaskasaš gulahallama.

Sámedikki iežas kulturáŋgiruššama bajitdási mihttu lea ealli ja girjás sámi dáidda- ja kultureallin mas lea buorre kvalitehta ja lea olámuttos buohkaide. Sámediggi lágida dilálašvuodaid sámi dáiddáriidda ja nanne sámi kulturásahusaid, ja doarju mánggabealat sámi dáidda- ja kulturdoaimmaid. Sámedikki bargu buktá buriid bohtosiid.

Stuoradiggi lea bidjan vuoddu dasa ahte sápmelaččat ja našuvnnaš minoritehtat galget vuoruhuvvot go Norga implementere UNESCO golgotmánu 17. beaivvi 2003 konvenšuvnna immateriála kulturárbbi suodjaleami birra. Konvenšuvnna implementeren našuvnnaš dásis lea Norgga kulturráđi ovddasvástádus. Kulturráđis lea lagas gulahallan Sámedikkiin ja sámi dáiddár- ja kulturbealálaččaguin, maiddá davviriikkalaš dásis.

7.1.1 Sámi kulturlávddit

Sámi kulturásahusat, ovttas kulturviesuiguin ja giellaguovddážiiguin, leat sámi dáidaga, kultuvrra ja kulturárbbi buvttadeami, dokumenterema, suodjaleami ja čájeheami infrastruktuurán. Kulturásahusat huksejit maiddá fierpmádagaid ovttas sihke sisriikkalaš ja olgoriikkalaš birrasiguin. Sámi ámmátkulturásahusaid haga ii livčče mis nu virkos sámi dáiddaeallin.

Ráđdehus, Sámediggi ja iešguđet lullisámi bealálaččat leat maŋemus jagiid bargan oázžut áigái odđa vistti Snoasai, lullisámi museai ja kulturguovddáži Saemien Sijte. 2019 stáhtabušehta giedahallama oktavuodas doarjjui Stuoradiggi ráđdehusa evttohusa addit álggahandoarjaga 2019:s Saemien Sijte odđa vistti huksemii. Prošeavtta ulbmilin lea ásaht Saemien Sijti doaibmi lanjaid ja olgobirrasa nu ahte musea sáhtá hálddašit, gaskkustit, dutkat ja ođasmahttit lullisámi identitehta, giela ja kulturárbbi, leat arenan ja gávnadanbáikin, doaibmat sámi dutkan- ja gaskkustanasahussan ja addit almmolašvuhtii ja galleddjiide eambo máhtu ja ipmárdusa lullisámi historjjas, kultuvrras ja Leahkimis.

Beaivváš Sámi Našunálateáhteris lea viiddis servodatovddasvástádus áimmahuššat sáme giela ja gaskkustit sámi kultuvrra, maiddá johtti teáhterin sihke Norggas ja eará riikkain. Odne eai leat teáhteris lanjat mat devdet sin dárbbuid, ja mat attáše sidjiide vejolašvuoda deavdit sin servodatgeatnegasvuoda našunálateáhterin, sámi ja eará gehččiid guovdu. Ráđdehus ja Sámediggi atnet deatalažžan ásaht teáhterii odđa lanjaid. Geassemánus 2018 mearridii ráđdehus viidáseappot plánet huksema dan vuodul ahte Beaivváš Sámi Našunálateáhter ja Sámi joatkkaskuvla ja boazodoalloskuvla huksejit oktasaš vistti. 2019:s áigu Statsbygg, Máhtodepartemeantta ja Kulturdepartemeantta gohččuma mielde čielggadit oktasašvistti huksema vejolašvuodaid.

Ráđdehus áigu guorahallat sámi museaid dilálašvuoda, museaodastusa olis, museadiedáhusas man lea áigumuš ovddidit jahkemolsuma 2020/2021 áigge. Proseassaáigodagas gulahallat mii Sámedikkiin guoskevaš áššiid hárrái, ja sámi

museat bovejuvvojit dialogačoahkkimiidda ja gulahallamiidda seamma ládje go eará museat.

Sámedikki mearkkašumit

Sámedikkis lea 2002 rájes leamaš hálddašanovdasvástádus guđa konsoliderejuvvon sámi musea hárrái. Sámediggi oaiivvilda ahte diet museat eai leat ožžon dan ekonomalaš loktema mii lei museaodastusa čadaheami eaktun. Regiovnnaš ja suohkanlaš dássi lea dasa lassin unnán ja iešgudet muđui váldán ovddasvástádusa stáhta ja Sámedikki, fylkkagiella ja giella oktasaš ruhtadeamis sámi museaid doaibmadoarjaga dáfus.

Sámediggi lea mánga jagi bargan oažžut áigái sámi dáiddamusea mii sáhtta vurkkodit, suodjalit ja gaskkustit sámi dáiddačoakkáldaga. Statsbygg lea Sámedikki ovddas ráhkadan huksenprográmma man mielde sámi dáiddamusea čadnojuvvo Riddo-DuottarMuseaide – Sámi vuorkádávviidda. Huksenprográmma gárvánii 2012:s. Sámediggi bivddii 2018 čavčča Statsbygg guorahallat iešgudetge heivvolaš vistevejolašvuodaid Sámi vuorkádávviidda, odđa vistti sámi dáiddamuseai, ja iešgudetlágan oktasašvistevejolašvuodaid dien guovtti ovttaid. Dien guorahallama olis galgá maiddá Sámi vuorkádávviid otná vistti guorahallojuvvot, ja nu maiddá dárbbut mat čuožžilit Bååstede-proševtta geažil, man olis sámi kulturhistorjjálaš dávvirat máhcahuvvojit.

Sámediggi mearkkaša maiddá ahte dađistaga eanet gávpogiin ohcaluvvojit sámi gávnadanbáikkid.

7.1.2 Bååstede – sámi kulturhistorjjálaš dávviriid máhcaheapmi

Bååstede lea prošeakta man ulbmil lea ruovttoluotta sirdit 2000 sámi kulturhistorjjálaš dávvira sámi museaide. Sámi álbmot galgá ieš beassat hálddašit ja vásihit iežas kulturhistorjjá ja atnit dan olámuttos iežas dutkamii ja gaskkusteapmái. Bååstede lea vuodđuduvvon riikkaidgaskasaš museafágalaš ja -ehtalaš njuolggadusaid ala, ja riikkaidgaskasaš konvenšuvnnaid prinsihpaid ala álgoálbmogiid voigatvuoda birra hálddašit iežas kulturárvvu.

Sámi kulturárvu lea deatalaš sámi álbmoga identitehtahukseami, erenoamážit mánáide ja nuoraide. Proševtta bokte šaddá vejolaš dutkat ja gaskkustit sámi kulturárbbi birrai gos árbevierut maid dat kulturdávvirat ovddastit, ain leat ealime.

Lassin earret eará kulturdávviriid konserveremii, man Sámediggi ja Norgga kulturráđi ruhta-

dit, eaktuda ollislaš Bååstede-prošeakta olu eará investerendoaimmaid čadaheami daid museain mat vuostáiváldet máhcahuvvon kulturdávviriid. Ävv nuortasámi musea Njávdamis rahpan almmolašvuhtii geassemánus 2017 dahká vejolažžan máhcahit nuortasámi kulturdávviriid. Saemien Sijte realiseren dahká vejolažžan máhcahit lullisámi kulturdávviriid. Kulturdepartemeanta lea maid gulahallan Sámedikkiin RiddoDuottarMusea ođasmahttima ja huksemiid hárrái Kárásjogas. Máhcaheapmi lea jurddašuvvon čadahuvvot ceškiid mielde. 2019:s máhcahuvvojit vuosttaš kulturmuittut sámi museaide.

Sámedikki mearkkašumit

Sámediggi oaiivvilda ahte sámi museat fertejit odasmahttojuvvot vai dohkálaš vuogi mielde sáhttet vurkkodit ja čájejit dávviriid mat máhcahuvvojit Bååstede-proševtta olis, nu ahte geahčcit besset daid oaidnit, ja nu ahte dat eai billahuva. Sámedikki oainnu mielde eaktuda dat liige ruhtajuolludemiid. Otná ekonomalaš rámmaid siskkobealde šaddá Sámedikki oainnu mielde váttis čadahit máhcahanproševtta Bååstede, ja váttis duohtandahkat vuosttaš lávkki, namalassii máhcahit birrašiid 400 dávvira golmma sámi museai. Museat maidda ovddemus sáhttet dávvirat máhcahuvvot, leat Árran julevsámi guovddáš, Várdobáiki ja Davvi álbmogiid guovddáš.

7.1.3 Eambbo sámegiel girjjálašvuoha lohkkiide

Sámi girjjálašvuodas lea vejolašvuoha olahit eanebuid, sihke Norggas, Davviriikkain ja riikkaidgaskasačcat. Eambbo gelbbolašvuoha, viidát gaskkusteapmi ja fuomášupmi, ja ortnegat maid veahki bokte sámi girjjálašvuoha sáhtta almmuhuvvot sihke dárogillii ja riikkaidgaskasaš gielaide, sáhttet leat mielde duohtandahkame dien vejolašvuoda.

Girjjálašvuoha sámegillii (sihke originála čálosat ja jorgaluvvon girjjálašvuoha) leat deatalaš kulturfálaldagat ja váikkuhit sámegiela ovdáneapmái. Sámediggi lea dadjat leamaš áidna gii ruhtada sámegiel girjjálašvuoda. Sámediggi lea ovtasbarggus Sámi dáiddárráđiin ja Sámi girječálliservviin álggahan čállinproševtta Čális fal dainna ulbmiliin ahte rekrutteret eambbo sámegielat čállid.

2019 stáhtabušehta gieđahallama oktavuodas doarjui Stuuradiggi ráđdehusa evttohusa várret 2 miljovna ruvno ásaht odđa ortnega Norgga kulturráđi vuollái – sámi girjjálašvuoda jorgalahttit

dárogillii ja lasidit sámi girjjálašvuoda gaskkus-teami. Dát galgá dahkat ahte sámi girjjálašvuohta almmustuvvá maiddá odđadárogillii ja girjedárogillii, ja sihkkarastá ahte dárogielat lohkket miehtá riikka álkibut olahit sámi girjjálašvuoda. Sámedikkis lea ain ovddasvástádus sámi girjjálašvuoda hárrái, ja das ahte girjjit biđgejuvvojit lohkkiiide.

7.2 Hástalusat ovddos guvlui – sámi dáidda ja kultuvra

Čielggadanbargu *Utredning om samisk kunst og kultur på arenaer i Norge (2018)* (Čielggadeapmi – Sámi dáidda ja kultuvra Norgga arenain (2018)), man Kulturdepartemeanta čađahii, čájeha ahte sámi ja dáčča kulturdoaimmaheddjiin ja ásašusain lea stuora potenciála buoridit ovttasbarggu ja gelbbolašvuoda juogadeami. Čielggadeapmi čujuha maiddá dilálašvuođaide mat sáhttet dagahit ahte sámi dáidda ja kultuvra ekskluderejuvvo. Váilevaš gelbbolašvuohta sámi kultuvrra, dáidaga ja giela hárrái dagaha hástalusaide muhtin kulturásahusaide deaivvademiin sámi dáiddaprošeavttaiguin.

Sámi ja sámegiel girjjálašvuohta, sihke báberhámis ja digitála hámiin lea beare unnán olámutos. Dat lea hástalussan sihke sámegielat čálliid rekrutteremis, dohkálaš rámmaeavttuid háhkamis sámi čálliide, ja sámegiel girjjálašvuoda lági-deamis iešguđetge lohkkiiidjoavkkuide.

Ráđdehus dáhttu bargat dan ovdii ahte sámi dáidda ja kultuvra buorebut siskkilduvvo olles Norgga kultureallimii, ja ahte buohkain galgá leat vejolaš dan muosáhit. Dat eaktuda ahte kultursuorggis lea máhttu ja gelbbolašvuohta sámi dáidda- ja kulturfálaldagaid birra. Stuoradigge-

diedáhusas *Meld. St. (2018–2019) Kulturens kraft – Kulturpolitikk for framtida* (Kultuvrra fápmu – Boahpteáiggi kulturpolitihkka) ávžžuha ráđdehus kulturásahusaide árvvoštallat bidjat iežaset doaibmaprogrammaide movt sáhtáše gaskkustit sámi ovdanbuktimiid, movt ovttasbargat sámi kulturoaimmaheddjiiguin ja movt buoridit gelbbolašvuoda ja máhttovuođu dan hárrái. Ráđdehus áigu maiddá, ovttasbarggus Sámedikkiin, kártet dárbbu buoridit gelbbolašvuoda sámi dáidaga ja kultuvrra hárrái ásašusain, doaimmain ja bealálaččaid gaskkas mat hálddašit našuvnnaš ortnegiid.

Sámedikki mearkkašumit

Sámi servodat lea ain servodathuksema áigodagas, goas Sámediggi joatká vuoruhit kultuvrra ja giela, masa maid gullá sámi kulturinstitušuvnnaid ja kultuvrralaš infrastruktuorra huksen. Sámediggi oaiivvilda ahte sámi dáidda ja kultuvra lea bázahallan dáčča dáidaga ja kultuvrra ektui.

Sámediggi lea čujuhan ahte juolludeamit stáhtabušeakta bokte eai leat doarvá deavdit dárbbuid ja dahkat ahte sámi kultursuorgi olahivččii dáčča dáidaga ja kultuvrra dásiid. Sámi kultursuorgi lea ekonomalaččat sakka bázahallan dan ektui ja sámi kulturásahusat leat oalle odđasat dáčča ásašusaide ektui. Sámediggi oaiivvilda ahte jus sámi ja dáčča kulturásahusain galget oazžut dáseárvosaš ovdánanvejolašvuođaide, de mearkkaša dat ahte sámi kulturásahusat dárbbášit stuorát ekonomalaš lasáhusaide go dáčča ásašusat. Sámediggi oaiivvilda ahte lea govttolaš vuordámuš ahte sámi dáidda ja kultuvra oazžu seamma ovdánanvejolašvuođaide go muđui Norgga dáidda- ja kultureallin.

8 Sámi kulturmuittut

8.1 Dilálašvuodačilgehus – sámi kulturmuittut

Sámi kulturmuittut leat sámi geavaheami ja eallima luottat eanadagas. Dat sáhttet leat ovdamearkka dihte hávdesajit, oaffarbáikkít, goahtesajit, goddebivdorusttegat ja boazomerkenbáikkít, dollasajit, viesut, áittit, hávdeeatnamat, sieiddit, bassi várit ja jávrrit, suidnenbáikkít, mánáid stoahkanbáikkít ja njálmmálaš mitalusat ja luodit mat čujuhit dihto báikkiide. Sámi kulturmuittut gávdonojit viidát Norggas, Hedmárkku rájes gitta Finnmárkui. Buot sámi kulturmuittut 1917 rájes ja boarráseappot leat automáhtalaččat ráfáidahttojuvvon kulturmuittolága vuodul.

Sámi kulturmuittut čájehit áiggi ja saji dáfus viidát iešguđetlágán ealáhusvehemiid ja resursaávkástallama, oskku- ja religiovdnameanuid, huksenmálliid ja ássanmálliid. Kulturmuittut leat danne deatalaš gáldun sámi eallinvugiid, eanadagaid ávkástallama ja leahkima birra. Leat unnán čálalaš gáldut, ja danne lea erenoamáš deatalaš bures hálldašit ja áimmahuššat sámi kulturmuittuid. Kulturmuittut leat maiddái deatalaš bealit identitehtahuksema, báikegottiid ovdánahtima ja árvoháhkama dáfus.

Doppe gos sámi ássan ja geavaheapmi ain odne lea čavddis, leat olu kulturmuittut guovddážiis ealli árbevieruin. Dat sáhttet leat čadnon árbevirolaš resursageavaheapmái dahje myhtalaš dahje oskkoldatlaš doaimmaide. Muhtin árbevieruin leat čiekŋalis ruohttasat, ja sámi kulturmuittosuodjalussii lea deatalaš áimmahuššat árbevieruid ja fievrredit daid viidáseappot boahteáigái.

Riikkaantikváras lea bajitdási direktoráhttaovddasvástáduš kulturmuittohálldašeami hárrái, muhto regiovnalaš sámi kulturmuittuid hálldašanovddasvástáduš lea biddjojuvvon Sámediggái – seamma ládje go fylkkagiielddain lea regiovnalaš ovddasvástáduš ii-sámi kulturmuittuid hárrái. Regiovdnaođastusa čuovvoleapmin lea Biras- ja dálkkádatdepartemeanta reivesnjukčamánu 1. beavvi 2019 vuolgahan konsul-

tašuvnnaid válddi sirdima birra Sámediggái, seamma láhkái go viiddiduvvon váldi sirdojuvvon fylkkagildii odđajagemánu 1. beavvi 2020 rájes.

2011:s álggahuvvui registrerenprošeakta man áigumuš lea oázžut dihtosii automáhtalaččat ráfáidahttojuvvon visttiid. Prošeakta loahpahuvvui 2017:s, muhto ledje maŋne barggut 2018:s ja 2019:s. Leat registrerejuvvon badjelaš 900 ráfáidahttojuvvon sámi vistti. Sámediggi lea sámi kulturmuittoeiseváldi ja hálldaša sámi kulturmuittuid nugo automáhtalaččat ráfáidahttojuvvon visttiid, automáhtalaččat ráfáidahttojuvvon arkeologalaš kulturmuittuid ja dihto kulturbirrašiid. Kulturmuittuid sámi hálldašanguvlui gullet vuosttažettiin Finnmárku, Romsa, Nordlándá, Trøndelága, ja dasa lassin oasis Hedmárkku ja Møre ja Romsdal fylkkain. Kulturmuittoeiseváldin oázžu Sámediggi ášahuvvon rutinnaid mielde seamma áššiid giedahallamii dán suorggis go muđui fylkkaid/regiovnnaid kulturmuittohálldašeaddjit ožžot.

Sámedikki mearkkašumit

Sámedikkis lea ovddasvástáduš sámi kulturmuittuid hárrái miehtá riikka, ja fágasuorggis leat dál birrašiid 15 bissovaš virggi, main golbmasis lea ovddasvástáduš hálldašit dan 900 ráfáidahttojuvvon sámi vistti. Automáhtalaččat ráfáidahttojuvvon sámi visttiid registrerenprošeakta bodii áigái maŋnel go Riikkarevišuvdna 2009:s cuiggodii ahte diekkár bajilgovva váillui. Eará sámi arkeologalaš kulturmuittuid hárrái leat viiddit areálat sámi geavahan- ja ássanguovlluin mat eai leat kártejuvvon. Dat leat sihke siseatnamis ja riddoguovlluin. Balindhaug, Risan ja Thuestad dutkan 2007:s lea čájehan ahte dán guovlluin sáhttet leat valjit kulturmuittut.

Sámedikkis lea iešheanalaš rolla ovddastit sámiid sihke álbmogin ja álgoálbmogin. Sámediggi oaivvilda ahte dat erenoamáš rolla mielddisbukta ahte Sámedikki vuoigatvuohta ieš stivret iežas kulturárbbi, ja dárbu ovtastit ollislaš kulturmuittohálldašeami min riikkas ferte vudolaččat árvvoštallojuvvot.

8.2 Hástalusat ovddos guvlui – sámi kulturmuittut

Stuoradiggi dagai 2017 mearrádusa mas ávžžuhii ráđdehusa ovddidit stuoradiggedieđáhusa kulturmuittopolitiikka birra. Dat dáhpáhuvai maŋgel go Dálkkádat- ja birasdepartemeanta, 2018 bušeahtaproposišuvnnas, lei evttohan odđa našuvnnalaš mihttomeriid kulturmuittosuorggis. Lea áigumuš ovddidit odđa stuoradiggedieđáhusa 2020 giđa.

Boahttevaš stuoradiggedieđáhusas váldojuvvojit ovdan hástalusat das movt dálkkádatrievdamat váikkuhit kulturmuittuid, ja movt kulturmuittut sáhttet váikkuhit sirkulára-ekonomiija. Eará hástalusat leat digitaliseren kártemiin, vákšumiin ja áššegiedahallamis, ja kulturmuittuid geavaheapmi lassánan urbaniserema oktavuodas. Dieđáhusas boahtá deattuhuvvot movt álbmoga máhttu ja beroštupmi kulturárbbi hárrái sáhttá lassánit beaktilet gaskkusteami bokte.

Boahttevaš stuoradiggedieđáhusas digaštallojuvvo maiddái kulturmuittohálddašeami huksehus, ja nu maiddái njuolggadusat kulturmuittuid gáhtema proseassaid ja sisdoalu hárrái. Jus šaddá áigequovdil rievdatit ovdamearkka dihte arkeologalaš kulturmuittuid kártema ja kárttaide merkema proseassaid, de boahtá dat váldojuvvot ovdan boahttevaš stuoradiggedieđáhusas.

Sámedikki mearkkašumiit

Sámediggi deattuha ahte Sámedikkis eai leat odne doarvái bušeahttarámmat sáhttit čadahit bealuštahti ja dohkálaš kulturmuittohálddašeami.

Sámediggi oaivvilda ahte dát dilálašvuohta sáhttá buoriduvvot stuorit juolludemiid bokte Sámediggái. Sámedikkis leat unnit resurssat iežas ovddasvástádusa guoddit kulturmuittosuorggis go mat fylkkain leat. Dohkálaš kulturmuittohálddašeapmi lea Sámedikki mielas dan duohken leat go doarvái virguresurssat, doarjja- ja áimmahuššanruđat ja odđaseamos dieđut ja máhttu áššesuorggis.

Sámediggi oaivvilda ahte stuorámuš hástalusat sámi kulturmuittohálddašeamis ovddos guvlui leat čadnojuvvon dasa go sámi kulturmuittut leat geografalaččat nu biđgosit, go automáhtalaččat ráfáidahttojuvvon sámi visttiid signifikánta lohku lassána dađistaga, ja go unnán sámi arkeologalaš kulturmuittut leat kárttaide merkejuvvon. Sámediggi oaivvilda ahte váilevaš merken headušta Sámedikki vejolašvuođaid substansiálalaččat ja beaktilit searvat areálaplánemiidda.

Bargu sámi kulturmuittuiguin gáibida olu resurssaid sihke suodjaluvvon kulturmuittuid geahčadeapmái ja čuovvoleapmái, doarjagiid hálddašeapmái jna. Sámediggi oaivvilda ahte virguresurssaid váili sámi kulturmuittuid oppalaš hálddašeamis ja erenoamážit sámi vistesuodjalusas hehte dohkálaš ja bealuštahti hálddašeami. Sámediggi oaivvilda ahte deatalaš ángiruššansuorggit ja barggut eai sáhte vuoruhuvvot nu go lea dárbbášlaš ja sávahahtti, mii fas čuohcá vejolašvuhtii olahit našuvnnalaš mihttomeriid kulturmuittosuorggis. Eará eaktu lea ahte Sámediggi ja ovddasvástideaddji stáhtalaš eiseválddit dialoga ja konsultašuvnnaid bokte olahit oktasaš ipmárdusa das movt doarjja sámi kulturmuittosuodjaleapmái sáhttá sirdojuvvet Sámediggái.

9 Ealáhusat sámi guovlluin

Ealáhusat ja bargosajit leat sámi guovlluin ássama vuodđun. Vuodđoealáhusat boazodoallu, eanandoallu ja guolásteapmi leat sámi kultuvrra eanemus guovddáš ávnnaslaš vuodđun. Iešgudetlágan sámi ealáhusaid lotnolas doaimma, nugo eanandoalu, duodji, guolásteami, boazodoalu ja meahcásteami lotnolas doaimma sihke bisuha ja ođasmahttá sámi kultuvrra. Seammas leat sápmelaččat muđuige oassin dábálaš ealáhus- ja bargoeallimis. Aktiiva ealáhus- ja bargoeallinpolitihkka ovtas offensiiva guovllupolitihkain lea nappo ássama vuodđun sámi guovlluin. Ráđđehus áigu čadahit ovdos guvlui geahčči ealáhuspolitihka, mii lágida dilálašvuodaid árvoháhkamii ja ovdáneapmái priváhta ealáhusain, láchá vuodá gánnáhahtti bargosajiide ja ealáhusnuppástuhttimii. Granavolden-julggastusas nanne ráđđehus ahte áigu ovdánahttit sámi ealáhusdoaimma mii lea vuodđuduvvon sámi kultuvrra ja árbevirolaš ealáhusaid ala, das maiddái mátkkoštanealáhusa.

Sámedikki mearkkašumit

Árbevirolaš sámi meahcásteapmi lea deatalaš sámi kultuvrra bisuheapmái, ja sámpolitihkka ferte addit vejolašvuoda dasa ahte árbevirolaš meahcásteapmi ja bivdu sáhttá doaimmahuvvot ja ovdánit maiddái boahhteáiggis. Dárbbášuvvojit ulbmillaš doaimmabijut ja dilálašvuodaid lágideapmi vai dat galgá leat vejolaš. Sámediggi oaivvilda ahte árbevirolaš mearraluossabivdu ja Deanu-čázádaga hálddašeapmi leat čájehuvvon leat erenoamáš hástaleaddjin dan dáfus.

9.1 Boazodoallu

9.1.1 Dilálašvuodačilgehus – boazodoallu

9.1.1.1 Boazodoalu birra

Boazodoallu lea unna ealáhusaš Norggas, muhto sámi ja báikkálaš oktavuodas lea das stuora mearkkašupmi ekonomijja, bargosajiid ja kultuvrra dáfus. Lahka 2500 olbmos leat bohccot iežas mearkkas. Birrasiid 75 proseantta sis leat Finnmárkkus, mii lea stuorámus boazodoallo-

fylka. Boazodollui gullevaš olbmuid lohku lea lassánan mañemus jagiid, ja boazodollui lea buorre rekrutteren. Norggas doaimmahuvvo boazodoallu lagabui 140 suohkana siskkobealde, ja lagabui 40 proseantta Norgga eatnamiin lea boazoguohtunguovlun.

Boazodoalu vuodđun lea birrajagi guohtun mehciin ja váriin gos bohccot ellet iežaset lunddolaš birrasiin jagiáiggiid mielde. Boazodoallu lea heivehuvvon čuovvut bohcco lunddolaš johtalemiid ártkalaš ja subártkalaš ekovuogádagas. Bohcco lunddolaš johtaleapmi iešgudetge guohtuneatnamiidda jagiáiggiid mielde lea ge buoremus vuodđun ekologalaš ja ekonomalaš borramušbuvttadeapmái dain guovlluin. Dát lunddolaš johtaleapmi lea maiddái belohahki nomádalaš boazodoallokultuvrra ja buot sámi boazodoalloguovlluid guovddáš ealáhusvuodđun.

Boazodoallu addá buori vuodá buvttadit gálvuid mat devdet dán áigásaš geavaheddjiid gáibádušaid kvalitehta, duogáža ja historijá dáfus, ja mañemus jagiid lea bohccobierggu johtu sakka buorránan. Dat lea dagahan ahte haddi maid boazoeaiggát oazžu, lea lassánan mearkkašahhti láchkái 2012 rájes. Diet posiitiiva márkanovdáneapmi lea lasihan boazodoalu optimismma.

Sámedikki mearkkašumit

Sámediggi deattuha ahte boazodoalloealáhus lea bearašdoallu mas árbevieruid fievrredeapmi buolvvas bulvii dahká ahte boazodoalus leat návccat heivehit iežas ekologalaš, dálkkádatlaš ja sosiála dilálašvuodaid rievdamiidda ja ahte boazodoallu lea ceavzil dan dáfus. Boazodolliid gelbbolašvuoha dahká sin gievran birget dálkkádatlaš eahpesihkarvuodaiguin iešgudetge dilálašvuodain. Sámi boazodoallogielas ii gávdno sátni mii čilge stabiila luonddudilálašvuodaid, danne go jagi áigodagat eai leat goassege ovttaláganat jagis jahkái. Boazodoallu lea álohii heivehan iežas lunddolaš dálkkádatlaš rievddademiide, ja boazodolliid máhttu ja ipmárdus luonddu ja luonddugáhppálagaid birra dahká sin gelbbolažžan áimmahuššat iežaset bohccuid rievddadeaddji dilálašvuodain.

9.1.1.2 Ráđđehusa boazodoallopolitihkka

Granavolden-julggaštusas nanne ráđđehus ahte sámi boazodoallu lea sámi álbmoga deatalaš kulturguoddi. Boazodoalu vuodđu sihkkarastojuvvo go guohtuneatnamat geavahuvvojit ceavzilis ja elliidčálggu dáfus bealuštahtti vuogi mielde. Ráđđehus áigu, ovttasbarggus boazodoaluin, lágidity dilálašvuodaid ekologalaččat ceavzilis boazodollui.

Cuojománu 5. beavvi 2017 ovddidii ráđđehus Meld. St. 32 (2016–2017) *Reindrift. Lang tradisjon – unike muligheter* (Stuoradiggediedáhusa Meld. St. 32 (2017–2017) Boazodoallu. Guhkes árbevierru – erenoamáš vejolašvuodát). Dás ovddiduvvojit strategijat dasa movt boazodoallu sáhtta buorebut ávkkástallat iežas vejolašvuodaid rašuvnnalaččat ja márkanulbmillaččat. Boazodoalu sisaboadut galget vuosttažettiin boahit buriid gálvvuid ja bálvalusaid vuovdimis. Deattuhuvvo ahte boahitvuodas lea ekologalaš ceavzilvuhta eaktun boazodoallokultuvrra áimmahuššamis, ovddideamis ja gánnáheami buoridaemis.

Boazodoalloidiedáhusa giedahallamis doarjjiu Stuoradiggi buori muddui daid doaimmaid maid ráđđehus evttohi, vrd. Innst. 377 S (2016–2017) *Innstilling fra næringskomiteen om Reindrift – Lang tradisjon – unike muligheter* (Ealáhuslávdegotti evttohus – Boazodoallu – Guhkes árbevierru – erenoamáš vejolašvuodát). Ráđđehus lea dál čuovvilišgoahtán Stuoradikki mearrádusaid boazodoalloidiedáhusa giedahallamis, ja ovddida 2019 gida mielde láhkaevttohusa boazodoallolága rievdadusaid birra.

Sámedikki mearkkašumit

Sámediggi lea Sámediggediedáhusas boazodoalu birra (2016) deattuhan ollislaš ja ovddos guvlui geahčči politihka, mas boazodoalu vuoigatvuodát vuhtii váldojuvvojit. Dan atná Sámediggi iežas boazodoallopolitihka diehttelas vuodđun. Sámediggi deattuha maiddái boazodoalu erenoamášvuoda árbevirolaš bearašdoallun.

Sámedikke boazodoallopolitihkas lea maid boazodoalu guohtuneatnamiid gáhtten guovddáži, ja ahte boazodoallu ain galgá ovdánit ceavzilis ealáhussan. Sámediggi atná guovddáži ahte ceavzilvuhta galgá áddejuvot ollisvuohtan, mas oassemihttomearit ekologalaš, kultuvrralaš ja ekonomalaš ceavzilvuhta gehččojuvvojit oktan, ja ahte daid gaskasaš dássedeaddu deattuhuvvo.

Sámediggi lea ovttrasáđiid Norgga Boazosápmelaččaid Riikkaserviin nammadan láhkalávdegotti mii galgá čielggadit dárbbu rievdadit

boazodoallolága. Lávdegoddi galgá vuodustit iežas barggu Boazodoalloláhkálávdegotti evttohusa (NOU 2001:35) ala, ja raportta ala eananjuohkindikki gelbbolašvuoda birra boazodoalu siskkáldas áššiin, ja árvoštallat ja vejolaččat árvalit vel lassi rievdadusaid mat sihkkarastet proseassaid mat leat boazodoalus vuolggahuvvon ja maid boazodoallu dohkkeha. Lávdegoddi galgá erenoamážit čielggasmahttit rájiid priváhtarievtálaš stivrejumi ja almolašrievtálaš stivrejumi gaskka, ja árvoštallat siidaosiid sajádaga. Lávdegoddi galgá árvalit rievdadusaid boazodoallolágas mat sihkkarastet boazodoalu areálasuodjalusa. Lávdegoddi galgá maiddái geahččat láhkamearrádusaid mat guoskkahit boazologuid.

9.1.2 Hástalusat ovddos guvlui – boazodoallu

9.1.2.1 Boazodoalu guohtuneatnamat

Boazodoallu dárbbasa viiddis areálaid maid gaskka ealut sáhttet johtalit iesguđetge áiggiid jagis. Go ealáhus dárbbasa nu viiddis eatnamiid, de sáhttet bohciidit areálagilvvut boazodoalu ja eará eanangeavaheddjiid gaskka, ovdamearkka dihte huksemiid ja eará ealáhusdoaimmaid geažil. Muhtin boazodoalloguovlluin gilvalit maiddái boazodoallit gaskaneaset areálaid alde.

Sámi boazodoalu riektevuodđun lea eanangeavahepmi dološ áiggiid rájes, ja dat lea regulejuvvon geassemánu 15. beavvi 2007 boazodoallolága bokte. Boazodoalu guohtunguovlluin lea álgovuodus buorre suodjalus eará eanangeavaheami vuostá, dan olis go boazodoalloriekti lea suodjaluvvon eksproprieremiid oktavuodas, vrd. boazodoallolága § 4 ja Vuodđolága § 105.

Plána- ja huksenláhka lea guovddáš láhka arealahálddašemi oktavuodas boazodoalloguovlluin ja deatalaš gaskaoapmi areálaid sihkkarastimis. Plána- ja huksenlágas leat mánja reaiddu mat addet suohkaniidda ja fylkkasuohkaniidda vejolašvuoda sihkkarastit boazodollui dárbbalaš areálaid.

Fylkkamánis lea erenoamáš ovddasvástáduš ovttahttit našuvnnalaš politihka čadaheami ja fuolahit diehtujuohkima suohkaniidda ja fylkka-gielddaide. Ráđđehus áigu lágidity dilálašvuodaid dasa ahte Fylkkamáni šaddá guovddáš ásahus mas lea ovddasvástáduš hukset fylkka-gielddaid ja suohkaniid gelbbolašvuoda boazodoalu ja boazodoallorivttiid birra, vai dat sáhttet fuolahit iežaset ovddasvástádusa boazodoalu hárrái.

Unnidan dihte areálarivttiid logu atná ráđđehus dárbbalažžan lasihit dieđu boazodoalu ja

boazodoallorievtti birra gielddain ja fylkkagiieldain. Orohagat ja eiseválddit fertejit maiddá háhkat máhtu plána- ja huksenlága birra. Ráddehus áigu danne vuoruhit ráhkadit odđa diehtujuohkin- ja bagadusčállošiid boazodoalu ja plánema birra, ja bidjat boazodoalu ja plánemiid ovdan go stáhtalaš ja regiovnnalaš eiseválddit čoa-hkkanaddet. Fylkkagiella berre árvvoštallat dárbbu ásahtit regiovnnalaš plánaid mat čielggadit boazodoalu areálageavaheami. Eanandoalldirektoráhtta ja fylkkamánnit áigot ain aktiivvalaččat bargat buoridit orohagaid gelbbolašvuoda plána- ja huksenlága birra.

Čalmustahttin dihte boazodoalu dili ja dárbbuid ja areálageavaheami almmolaš eiseválddiide, ja čilgehussan dasa maid eiseválddit erenoamážit berrejit vuhtii váldit, galgá juohke orohat boazodoallogá § 62 mielde ráhkadit orohatplánaid mat galget sáddejuvvot areálaplánaeiseválddiide. Ráddehus áigu boazodoallošiehtadusa bokte lágídit dilálašvuodaid dasa ahte boazodoalloeiseválddit sáhttet buorebut bagadit ja láidestit, ja várret dasa ekonomalaš vuodu, vai sihkkarastojuvvošii ahte dát orohatplánat sáhtáše buoridit boazodoalu ja almmolaš eiseválddiid gulahallama.

Sámedikki mearkkašumit

Sámediggi oaivvilda ahte areálagižžu lea boazodoalu stuorámus hástalus. Orohagain, siiddain ja ovttaskas boazodolliin gollá olu áigi guohtuneatnamiid suodjaleami bargui. Sámediggi oaivvilda ahte dat sáhtta čuočcat boazodolliid riektesihkarvuhtii.

Sámediggi vuohtta ahte boazodoallu vuorjašuvvá boazodoalu heivehanmuni dihte.

Sámediggi deattuha ahte orohagat vásihit iešgudetlágan areálasisabahkkemiid. Muhtimat vásihit stuora ovttaskas sisabahkkemiid, earát fas mánggaid smávit sisabahkkemiid. Eará hástalusan leat guohtuneatnamiid geavaheami ráddjemat, namalassii hehttehusat bohccuid johtingeainnuid alde iešgudetge áigodatguohtumiid gaskka. Sámediggi deattuha ahte buot sisabahkkemat dahket oktiibuot stuora areálamassimiid.

Sámediggi oaivvilda ahte lea stuora hástalusan ahte odne ii gávdno našuvnnalaš statistihkka dahje kárttat mat čájehit man olu guohtuneatnamiid boazodoallu lea massán. Dat diehtu lea dárbbalaš dasa vai oaidnit leat go muhtin orohagain dahje siiddain juo nu olu sisabahkkemat ahte eai šat ceavzze jus eambbo bohtet.

9.1.2.2 Boraspireváikkususat boazodollui

Go boazu guohtu mehciin birra jagi, de lea das erenoamáš riska vásihit iešgudetlágan vahágiid, nu maiddá boraspirevahágiid. Norgga luonddu- dutkaninstituhta (NINA) raportta 2016 nanne ahte albasa ja geatkki váldo biebmun lea boazu. Maiddá gonagasgoaskimat fallehit bohccuid. Man stuora vahágiid boraspiret dagahit lea maiddá eará beliid duohken, ovdamearkka dihte man olu eará elliid boraspiret fáhtejit, jagiáigi, boazolohku ja bohcco sturrodad.

Norgga boraspirehálddašeapmi čadahuvvodaid rámmaid siskkobalde maid Bern-konvenšuvdna, luonddušláddjiivuodalahka, jagiid 2004 ja 2011 boraspiresoahpamušat ja Stuoradikki eanetlogu mearráduš 2016 gumppe birra bidjet. Ráddehusa mihttomearrin lea sihkkarastit ceavzilis máddodagaid dan viđa stuora boraspirešlájás geatki, gumpe, guovža, albbas ja gonagasgoaskin. Boraspiresoahpamušas boahá ovdan guovtteoasat ulbmil, namalassii vuhtii váldit sihke boraspireid ja guohtunealáhusaid. Čielga biirehálddašeapmi, mas iešgudetge guovllut vuoruhuvvojit nappo boraspireid ja guohtunealáhusaide, lea guovddáš prinsihppa dan guovtteoasat ulbmilis.

Guohtu elliid vahága duodašeapmi lea váttis. Erenoamážit váttis lea boazodoalus, mas bohccot eai álo leat čoahtis. Go ráppi vuos gávdna, de lea dábalaččat gollan nu guhkes áigi ahte lea váttis duodaštít jápmisiva.

Lea stuora erohus dain loguin mat leat ohccojuvnon buhtaduvvot ja mat duodai buhtaduvvojit. Doaimmajagis 2016/2017 lei ohccojuvnon buhtadus 60 000 bohcco ovddas, ja buhtadus máksojuvvui 19 000 bohcco ovddas.

Dálkkádat- ja birasdepartemeanta lea mánga jagi bargan gávdnat eará buhtadusvuogi boazodoalu boraspirevahágiid ovddas, muhto 2017 čavčča bissehuvvui diet bargu gaskaboddosaččat earret eará dan dihte go Sámediggi ja Norgga Boazosápmelaččaid Riikkasearvi (NBR) galge aktiivvalaččabut váldojuvvot mielde dieđuid háhkamii. Viidáset barggus leat Birasdirektoráhtta ovttaskas barggus Sámedikkiin ja NBR:in geahčadišgohtán vejolašvuodaid vel eambbo váldit máhttovuđđui mielde boazodoalu vásáhus- ja árbedieđuid.

Go Stuoradiggi giedahalai boazodoalldieđáhusa, de bivddii eanetlohku odđasis guorahallat guovlluid mat vuoruhuvvojit boraspireid ja guohtunealáhusaide. Viidáseappot mearridii olles stuoradiggi boraspiresoahpamušas 2011:s ahte regiovnnalaš boraspirehálddašeapmi, ja nu maiddá biirejuohku ja guovlluid vuoruheapmi boraspireid ja guohtu elliide, galgá evaluerejuv-

vot vida jagi sisa. Dat bargu lea čuovvoluvvon NINA ja NIBIO eksterna árvvoštallamiid bokte 2016:s, ja dan bokte go Dálkkádat- ja birasdepartemeanta fas joatká barggu daid olis.

Boazodoalldiedáhusa giedahallama okta- vuodas celkkii stuoradikki eanetlohku ahte boraspirevahágat fertejit unniduvvot ja dat vahágat mat dáhpáhuvvet, galget ollásit buhtaduvvot. Dán vuodul bivddii eanetlohku ráđđehusa farggamusat fuolahit ahte boraspire- ja boradoldeváttisvuodát unniduvvojit eiseválddiid ja ealáhusa ovttasbarggu bokte. Dan lea boraspirehálldahus čuovvolan, earret eará dan bokte go lea evalueren regiovnalaš hálldašemi, dutkama ja dieđuid čohkkema bokte, buhtadusaid mearridemiid bokte, boraspiriid heakkahuhttima bokte ja doarjagiid bokte vaháteastadeaddji doaimmaide boazodoalus.

9.1.2.3 Boazodoallu riikkarájiid rastá

Boazosámiid árbevirolaš johtaleapmi jagiáiggiid iešguđetge guohtuneatnamiid gaskka, maiddá riikkarájiid rastá, lea doaimman čuđiid jagiid. Danne lea ovttasbargu riikarájiid rastá maiddá deatalaš. Go Norgga ja Ruota ráđji mearriduvvui 1751:s mearriduvvui nu gohčoduvvon Lappekodsilla Norgga ja Ruota ráđjesoahpamuša lasáhusan. Dasa leat mañnel lasihuvvon dárkilet njuolgadusat, ja mañemus gustovaš konvenšuvdna lei Norgga ja Ruota 1972 konvenšuvdna boazodoalu birra, mii guhkiduvvui 2005 ráđjai.

2005 rájes ii leat Norggas ja Ruotas leamaš konvenšuvdna ráđjerasttideaddji boazodoalu birra. Dat dagaha váttisvuodaid Norgga beale boazodollui, mii buori muddui lea biddjon eret dálveguohtumiin Ruota bealde. 2009:s šiehtadallui ja sohppojuvvui ođđa konvenšuvdna, man sihke Norgga ja Ruota ovddasvástideaddji ministarat leat vuolláičállán. Dan rájes leat proseassat leamaš jođus oazžut dan ratifiserejuvvo. Sámi bargojoavku man Ruota ja Norgga eanandoalloministarat leat ásahan, evttohii 2014:s rievdadusaid 2009 evttohussii. Mañnel go sámi bargojoavku ovddidii iežas árvalusaid, dolle riikkat mánggaid čeahkemiid maid ulbmil lei soahpat áššis, muhto dat ii nmmasuvvan. 2017 geasi dieđihii Ruotta ahte sii eai áiggo ratifiseret dan sohppojuvvo konvenšuvdna, muhto ahte háliidit joatkit šiehtadallamiid. Dasa ii miehtan Norga. Go eai leat áigái ožžon konvenšuvdna, de lea ráđđehus dán ráđjai ekonomalačat geahččalan buhtadit biebmangoluid, ja maiddá eará doaimmaid čađahan. Dál leat árvvoštallame makkár vejolašvuodát Norgga eiseválddiin leat buorebut áimmahuššat Norgga

beale boazodoalu. Leat earret eará árvvoštallame galggašii go ásahuvvot láhkavuoddu man mielde sáhttit reguleret man olu Ruota beale bohccot sáhttet geavahit guohtumiid Norgga bealde.

Norgga ja Suoma ođđa ráđjeáidekonvenšuvdna bodii fápmui ođđajagemánu 1. beavvi 2017. Konvenšuvdna vuoddu lea ahte Norgga ja Suoma ráđji lea giddejuvvo ráđjerasttideaddji boazodollui. Konvenšuvdna ulbmil lea reguleret ovddasvástádusa áiddiid ceggema ja mátasdoallama hárrái ja eará doaimmaid hárrái mat galget eastadit bohccuid rastildeamis dan guovtti riikka ráji, ja reguleret doaimmaid go bohccot almmotge rasttildit ráji. Áiddit galget leat veahkin boazodolliide fuolahit iežaset guodohangeatnegasvuoda, nu ahte eanemus vejolaš lági mielde eastadit bohccuid mannamis nuppi riikka eatnamiidda.

Sámedikki mearkkašumit

Sámediggi čujuha ahte ráđđehus ii leat maide vástidan sámi bargojoavkku evttohusaide.

9.1.2.4 Dálkkádatrievdamiid váikkuhusat boazodollui

CICERO ja Vestlandsforskning raporta 2018:s – dálkkádatrievdamiid váikkuhusat ja máhttu daid birra – lea geahčadan sámi kultuvrra ja ealáhusaid heiveheami ja hearkivuoda dálkkádatrievdamiidda. Raporta čájeha ahte sámii Norgga bealde, geain lea gullevašvuoha árbevirolaš luonduvuđot ealáhusdoaimmaide, vásihit ahte dálkkádatrievdamat rievdadit sin ealáhusaid vuodu. Go dálkkádatrievdamat váikkuhit ja čuhcet luonduresurssaide mat leat sámii ealáhusvuoddu, de sáhttet dálkkádatrievdamat maiddá čuohtat sámi kultuvrii. Lea duodaštuvvo ahte dálkkádatrievdamat bohtet garrasit čuohtat boazodollui, muhto ii leat duodaštuvvo movt dálkkádatrievdamat bohtet čuohtat earálgan árbevirolaš sámi ealáhusdoaimmaide.

CICERO raporta čájeha ovdamearkka dihte ahte Sis-Finnmárku, mii lea sámi kultuvrra ja ealáhusdoaimma guovddáš, leat dat guovlu Norggas gos gaskamearalaš temperatuvra árvvusge loktana eanemusat jagi 2100 ráđjai; sáhtta loktanit gitta 11 gráda.

Sámedikki mearkkašumit

Sámediggi oaivvilda ahte dálkkádatrievdamat ja areálasisabakkemat leat stuorámuš hástalusat maid boazodoallu deaivida boahhteáiggis.

Sámediggi deattuha ahte boazodoallu lea álo heivehan iežas jagiáiggiid ja dálkkádagaid rievdamiid, mii lea leamaš vejolaš boazodoalu árbedieđuid ja návccaid geažil iežas heivehit iešgudetlágan dálkkádatdilálašvuodaide (Oskal j.ea. 2009). Sámediggi oaivvilda ahte buoremus strategiija dasa movt boazodoallu galgá sáhttit iežas heivehit dálkkádatrievdamiidda lea boazoguohtuneatnamiid suodjaleami bokte, ja dan bokte go hálddašeamis válddášii vuhtii boazodoalu árbedieđuid.

9.1.2.5 Oaivevuorri – CWD

Oaivevuorri, CWD lea jápmindávda mii bohtá goddeelliide, ja gullá seamma dávdajovkui go vuoinjšávdádat mat sáhttet njoammut sávzzaide, gáiccaide ja omiide ja Creutzfeldt Jakob dávda (CJD), mii sáhttá olbmuid njoammut. Dávda vuostá ii gávdno dikšu, ii ge vaksiidna.

CWD lea áitta mii sáhttá deaividit boazodoalu guovdu maiddá. Njukčamánu 2016 fuomášuvvui dávda vuosttaš geardde Eurohpás, Norgga beale gottiin Nordfjella guovllus. Odne ii leat fuomášuvvon dávda bohccuin Norgga bealde, muhto lea várra ahte dávda njoammu gottiin bohccuide. Ráđdehusa ulbmil lea jávkadit CWD-dávdda, ja lea ásahan mánja doaibmabiju mat galget eastadit dávdda njoammumis. Diet doaimmat čuhcet maiddá boazodollui, earret eará danne go ráddjejit bohccuid sirddašeami ja jeahkáliid viežžama eará guovlluin. Muhtin CWD-dávdda eastadandoaimmat leat dagahan ahte boazodoalus leat lassánan golut lassiebmamii.

Unnidan dihte negatiiva váikkuhusaid mat doaimmat CWD-dávdda vuostá leat buktán, leat ráđdehus ja Norgga Boazosápmelaččaid Riikka-searvi (NBR) soahpan geavahit dutkanruđaid Boazodoalu ovddidanfoandda olis, ovdánahttit vásedin boazofuođđariid. Leat maiddá soahpan lasihit doarjaga orohagaide mat eai šat beasa iežaset dálveguohtumiidda Ruota bealde, ja main leat stuorámuš golut CWD-dávdda njoammuma eastadandoaimmaide.

9.2 Guolásteapmi sámi guovlluin

9.2.1 Dilálašvuodačilgehus – guolásteapmi sámi guovlluin

Mañemus jagiid lea deatalaš guollemáddodagaid dilálašvuohhta Davvi-Norgga guolástusaide leamaš hui buorre. Resursadilálašvuohhta lea ain buorre, muhto muhtin guovddáš máddodagat, ovdamearkka dihte dorskemáddodat lea vuollelis go ovdal. 2011 rájes lea juohke jagi várrejuvvon 3000

tonna dorski riddoguołástanearrin rabas jovkui. Várrejuvumi lea mielde nanneme ealáhusvuodu vuollel 11 mehter fatnasiidda sámi riddo- ja vuotnaguovlluin ja eará hearckes riddoservodagain. Lea dađistaga lassánan beroštupmi dán várrejuvumái, ja 2018:s bivdojuvvui 6090 tonna. Gaskamearálaš sálaš riddoguołástusearis lea 1370 tonna jagiin 2011 – 2018. Ealáhus- ja guolástusdepartemeantta oainnu mielde bivdojuvvo dien joavkkus olu eambo go mearri.

9.2.2 Hástalusat ovddos guvlui – guolásteapmi sámi guovlluin

Dálkkádatrievdamat ja meara nuoskkideapmi sáhttá šaddat hástalus guolásteapmái sámi guovlluin. Conservation of Arctic Flora and Fauna (CAFF) 2017 raportta mielde bohtá meara temperatuvra lassánit ártkalaš mearraguovlluin bohttevaš jagiid. Dat sáhttá čuočcat guollemáddodagaide mat goddet ja ellet Norgga riddoguoovlluin, ja odđa šlájat sáhttet leavvat deike. Mearranuoskkideapmi sáhttá maiddá čuočcat šlájaid mat leat deatalaččat meara biologalaš šláddjiivuhitii.

Norsk institutt for naturforskning (NINA) (Norgga luonddudutkama instituhta) dutkit leat čájehan ahte dálkkádatrievdamat sáhttet váikkuhit luosa johtaleami ja birgennávccaid. Guliid dábiid ja johtaleami rievdan sáhttá váikkuhit riddoguołasteami, ja vejolaš váikkuhus sáhttá leat ahte luosa ferte bivdigohtit olgolis ábis.

Sámedikki mearkkašumit

Sámediggi deattuha sápmelaččaid vuoigatvuoda guolástit. Dat guoská maiddá mearraluossabivdui. Sápmelaččaid árbevirolaš guollebivdinbáikkid leat leamaš riddoguoovlluin.

Sámediggi deattuha ahte rabas joavkkus bivdojuvvui 2018:s olu, ja dan geažil lea earri sakka unniduvvon dán fanasjovkui 2019:s. Sámediggi oaivvilda ahte rabas joavkku earri ferte leat dan sturrosaš ahte sáhttá addit dábálaš sisaboádu guolásteddjiide. 2019 earri lea Sámedikki oaivila mielde dohkketmeahtun, erenoamážit danne go guolásteaddjit sámi mearraguovlluin galget beasat geavahit iežaset rievtti ávkástallat iežaset guovlluid mearraresursaid dološ dábiid vuodul ja dábálaš geavaheami vuodul. Dat šaddá váttis go earri lea nu unni. Guolásteapmi rabas joavkkus, lassin riddoguołástusearrái sámi vuoigatvuodaguovllus (SFR) lea hui deatalaš oppalaččat sámi riddo- ja vuotnaservodagaide. Dat lea maiddá deatalaš nuorra guolásteddjiid rekruttere-

mis. Dál lea deatalaš bargun árvoštallat movt earit ja eará regulendoaimmat hábmejuvvojit vai sáhttet dohkálaččat vuhtii váldit láhkanannejuvvon guolástusrievtti, nu go dat boahtá ovdan sihke searvanlágas ja mearraresursalágas. Sámi riddoguolástusain leat hástalusat dainna go dađistaga lassáneaddji guollebiebmanéaláhus lea leavvagoahtán árbevirolaš bivdoguovlluide ja daid lahkossii.

Sámediggi deattuha maiddá ahte eará dutkammat eahpidit NINA fágalaš rávvagiid doallevašvuoda. International Council for the Exploration of the Sea (ICES) dutkammat leat vuostálaga dainna movt NINA meroštallá luosa máddodaga.

9.3 Eanandoallu ja šibitdoallu sámi guovlluin

9.3.1 Dilálašvuodačilgehus – eanandoallu ja šibitdoallu sámi guovlluin

Eanandoallu lea deatalaš sámi guovlluid bargosajiid, árvoháhkama, biebmobuvttadeami ja ássanjejolašvuodaid dáfus. Eanandoallu lea maiddá deatalaš sámegiela ja sámi kulturárbevieruid seailuheapmái ja boahte buolvvaide fievrredeapmái.

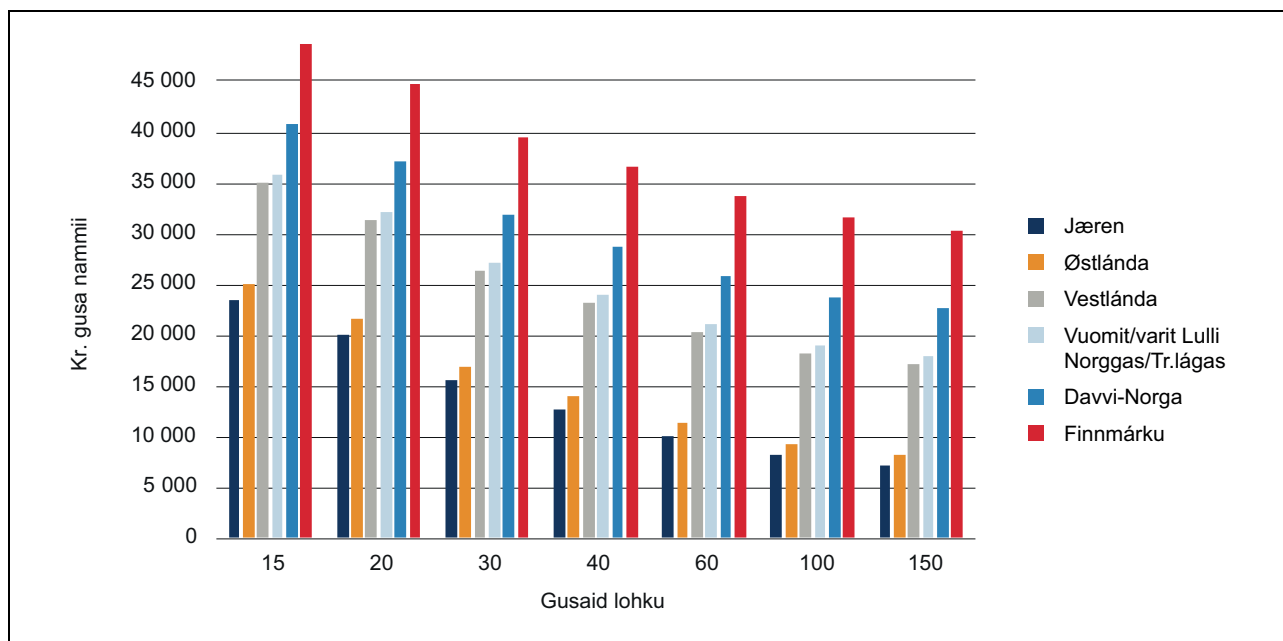
Okta ráddehusa eanandoallopoltiikka váldomihttomeriin lea lágideat dilálašvuodaid eanandolui miehtá riikka. Ráddehusas ii leat sierra eanandoallopoltiikka sámi guovlluid hárrái, muhto ráddehusa aktiiva eanandoallopoltiikka doaimmat boaittobeale guovlluin gusket maiddá sámi eanandolui. Mánnggat doaimmadoarjagat eanandoal-

lošiehtadusa olis juolluduvvojit stuorát meriid mielde olggobealde daid eanemus guovddáš eanandoalloguovlluid, ja mánngga doarjagis leat stuorát mearit Davvi-Norgga eanandolui. Lassin dasa go muhtin doarjagiin leat iešguđet geográfalaš doarjjamearit, de leat vel eará doarjagat main gaskamearalaš doarjjameari lea stuorát unnibuš doaluide go doaluide main lea stuora buvttadeapmi. Diet struktuvraheivehuvvon doarjjaortnegat addet liige doarjaga eanandolui main leat smávit doalloovttadagat, nu go ovdamearkka dihte sámi guovlluin leat muhtin doalut.

Mañemus eanandoallošiehtadusain lea ráddehus nannen doarjagiid boaittobeale guovlluid eanandolui. Deatalaš oassi doaimmain lea heivehit roavvafuođđarvuđot šibitdoalu boaittobeali guovlluide, nugo gusa- ja gáiccamielkki, ja sávza- ja oamebierrgu buvttadeami. Dát guoská maid sámi guovlluide, gos leat heajumus lunddolaš rámmaeavttut gortni šaddadit.

Govus bajábealde čájeha stuora erohusa ollislaš doarjjamáksimiin juohke bohččigusa nammii iešguđetge guovlluin Norggas ja iešguđetge doallosturodagaide. Stoalpput govvošis čájehit ahte addojuvvo sakka eambbo doarjja juohke bohččigusa nammii Finnmárkkus, Romssas ja Nordlándas go iešguđetge guovlluin Lulli-Norggas.

Deatalemos vuodđu Norgga eanandoalu ovdánahttimii lea ahte buvttadeapmi lea doarvá gánnáhahti. Eanandoallošiehtadus 2018 man bealálaččat sohpe, addá eanandolui 3,5 proseantta dienaslassáneami 2019:s 2018 ektui. Eanandoallo-

Govus 9.1 Ollislaš bušeahhtadoarjja juohke bohččigusa nammii iešguđetge doallosturodagaide ja guovlluin 2018:s.

šiehtadusa ekonomalaš rámma lassánii 1,1 miljárdda ruvnnuin, mas 770 miljovna ruvdno juoluduvvo stáhtabušehta bokte.

Áigodagas 2010–2018 lea eanandoaluid lohku njiedjan buot guovlluin Norggas. Proseanttaid mielde lea lohku njiedjan eanemus Davvi-Norggas. Gusamielkki buvttadeapmi lea eanemus unnon Østlánddas áigodagas 2014–2018, muhto dat lea maid unnon Agder/Telemárkkus, Vestlánddas ja Davvi-Norggas. Sávza- ja oamebierrgu buvttadeapmi lea lassánan buot guovlluin dán áigodagas, maiddá Davvi-Norggas.

Eanandoallošiehtadusa ja Landbrukets utviklingsfond (LUF) (Eanandoalu ovdánahttin-foandda) bokte lea ráđdehus várren ruđa mángga doarjjaortnegii maid ulbmil lea movttiidahttit ealahusovdánahttima eanandoalu olis. Dat leat ortnegat maid maiddá eanandoallit sámi guovlluin sáhttet ohcat. Stuorámus ortnet lea investeren- ja fitnoovdánahttin- ja doarjjaortnegii maid Innovasjon Norge hálddaša. Ortneha rámma lea 634,5 miljárdde ruvno 2019:s. Ruđat juhkkovuođot fylkkaide juohkinvuogi mielde mii váldá vuhtii sihke eanandoalu sturrodaga iešguđetge fylkkain ja guovlluid eavttuid.

Viidáseappot galgá eanandoalu ja boazodoalu ovdánahttin- ja árvoháhkánprográmma váikkuhit dasa ahte áshuvuođot eambo fitnodagat main leat ovdánannávccat. Prográmmas lea govda vuoddu sihke sisdoalu ja ulbmiljoavkkuid hárrái, ja galgá leat mielde váikkuheame dasa ahte báikkálaš boramušaid, turistaealahus, boazodoallu, Inn på tunet -fálaldat, sáivaguollebivdu ja eará eanandoallovuđot ođđa ealahusdoaimmat ovdánit sihke árvoháhkama dáfus ja eará láhkái.

Áigodagas 2012–2014 juolludii ráđdehus eanandoallošiehtadusa bokte 9 miljovna ruvno árkatalaš eanandollui. Dan oktavuodas deattuhuvvui ahte buvttadeamit mat gullet erenoamážit árkatalaš eanandollui ja mat sáhttet oktasaččat márkánfierruvvot árkatalaš mearkagávvun, galget dorjojuvvot. Eanandoallošiehtadusain 2017 ja 2018 várrejuvvojedje ođđa ruđat árkatalaš eanandoalu doarjumii. 2019:s lea várrejuvvon 2 miljovna ruvdno golmma davimus fylkii.

Sámedikki mearkkašumit

Sámediggi deattuha ahte vaikko eanandoallu davvin oázžu ge alit doarjaga juohke ovttaidhákkii go guovddáš eanandoalloguovlluin, de manná doaluid lohku maŋos sámi guovlluin. Sámediggi oaivvilda ahte sámi eanandoalu ekonomalaš vuoddu lea sakka hedjonan, ja ahte alit investeren- ja fierrere-

dangolut ja liiggás olu buvttadeapmi guovddáš eanandoalloguovlluin Norggas leat váldosivvan dasa.

Kanaliserenpolitihkka man mielde boaittoheali guovlluid eanandoallu galggai vuoruhuvvot ovdalii buorebut birgejeaddji eanandoalloguovlluid, doaibmá heajubut dál go ovdal. Sihke njamatgussabuvttadeapmi ja sávzadoaluid lohku lea lassánan 2008 rájes eará guovlluin go sámi guovlluin. Sámi guovllus sáhtta buvttadit roavvafuodarvuđot buvttademiid, ovdamearkka dihte gusamielkki ja gáiccamielkki, sávzadoalu ja eará oamebierrgobuvttadeami.

9.3.2 Hástalusat ovdos guvlui – eanandoallu ja šibitdoallu sámi guovlluin

9.3.2.1 Boraspiriid váikkusat šibitdollui sámi guovlluin

Dutkan ja dieđut gonagasgoaskima birra maŋemus jagiid čájehit ahte gonagasgoaskin falleha sihke šibihiid ja bohccuid. Fosen-njárggas Trøndelágas lea čájuhuvvon ahte gonagasgoaskin lea okta sivalaš sávzavahágiidda. Norsk institutt for naturforskning (NINA) (Norgga luonddudutkan-instituhtta) lea álggahan ođđa gonagasgoaskinprošeavtta sávzavahágiid eastadeapmái Fosen-njárggas. Prošeavtta ulbmil lea háhkat eambo dieđuid gonagasgoaskima sávzavahágahttimiid birra. Romssas ii leat dán rádjái álggahuvvon diekkár prošeakta, muhto báikkálaš šibitdoallit ja sámi boazodoallit čuočuhit ahte gonagasgoaskin lea okta guovddáš čilgehussan šibit- ja boazovahágiidda maiddá dán guovllus.

Sámedikki mearkkašumit

Boraspirepolitihkka lea stuora mearkkašupmin sávzadoalu ekonomiijai. Sámediggi oaidná ahte čuočcá sávzadollui go boraspiret dagahit nu olu vahágiid sávzadollui. Sámediggi navdá ahte boraspirevahágahttimat leat leamaš stuorámuš ággan dasa go muhtin sávzadoallit leat heaitán. Boraspiresoahpamuš lea ain gustovaš. Sámediggi oaivvilda ahte guohtunguovllut galget vuoruhuvvot guohtunelliide, ja ahte dán guovlluin ii galgga leat váttis oázžut lobi jávkadit boraspiriid.

9.3.2.2 Dálkkádatrievdamiid váikkusat šibitdollui sámi guovlluin

Raporta Landbruk og klimaendringer 2016 (Eanandoallu ja dálkkádatrievdamat 2016) geahčada meroštallojuvvon dálkkádatdilálašvuodaid 2100

rádjái. Raporttas boahdá ovdan ahte temperatuvrra jahkegaskaárvu sáhtá Norggas lassánit 2,4 grádain 2060 rádjái, muhto Finnmárkkus lea meroštallojuvvo 3 gráda lassáneapmi. Vurdojuvvo nappo eambo liegganeapmi Finnmárkkus go muđui riikkas.

Finnmárkkus vurdojuvvo maiddái njuoskkádaga (arvvi ja borgga) dáfus stuorat proseantameari lassáneapmi go gaskamearálaččat muđui riikkas. Sis-Finnmárkkus meroštallojuvvo mearkkašahti eambo proseantameari njuoskkádatlassáneapmi buot jagi áiggiin, mii sáhtá váikkuhit guovllu eanandoalu.

9.4 Kultuvrralaš ja hutkkálaš ealáhusat ja sámi mátké-/turismaealáhus

9.4.1 Dilálašvuodačilgehus – kultuvrralaš ja hutkkálaš ealáhusat ja sámi mátké-/turismaealáhus

UNESCO definere ahte kultuvrralaš ja hutkás ealáhusat leat organiserejuvvo doaimmat maid ulbmil lea buvttadit, fállat, vuovdalit, lágídit ja/dahje kommersialiseret kultuvrralaš, dáiddalaš dahje kulturárbbi vuđot gálvvuid, bálvalusaid ja aktivitehtaid.

Sámi kultuvrralaš ja hutkkálaš ealáhusat leat dávjá vuodđuduvvo sámi kultuvrra ja báikkálaš sámi servodagaid ala. Ealáhusdoaimmaheddjiid ulbmil sámi kulturealáhusain lea dávjá huksejuvvo idealismina ala, ja persovnnalaš mihtuid ala, mat sáhttet leat persovnnalaš dáiddalaš mihtut ja dáhttu nannet sámi kultuvrra ja identitehta dáidaga bokte. Dán ealáhusas leat vuosttažettiin ovttalbmofitnodagat ja oasseáiggedoaimmat.

Máhttu lea buot ealáhusdoaimma vuoddoeaktu. Ealáhusdoaimmaheddjiid gaskasaš fierpmádathuksen, man olis vásáhusat juogaduvvojit ja ovttasbarggut áshuvvojit, lea deatalaš. Sámediggi lea iežas hutkkálaš ealáhusaid doaimmaplána (2017–2019) deattuhan gelbbolašvuodaloktema, fierpmádagaid ja ovttasbarggu oktan iežas deataleamos ángiruššansurggiid gaskkas. Doaimmaplána čuovvleapmin lágídi Sámediggi earret eará kulturealáhuskonferánssa 2017 giđa ja fága-beivviid 2018 giđa gos fáddán lei «mearkagálvu». Sámediggi fállá maid sierra fitnodatovdánahhtin-programma *Dáhttu*.

Sámi kultuvrras lea mátké- ja turismaealáhusa oktavuodas alla geasuhanárvu. Mátké-/turismaealáhus lea ealáhus mas lea ovdánavejolašvuhta sihke fáldagaid ja ekonomii ja hárrái maiddái sámi guovlluin. Sámediggi bargá ulbmillaččat sámi mátkéaláhusaid ovddidemiin. Dan okta-

vuodas lea Sámediggi searvan 3-jagi mátkéaláhusprošektii *Johtit – Samisk reiseliv* ovtta Nord-Norsk Reiselivain, golmma davimus fylkkagiieldain ja sámi mátkéaláhusfitnodagaiguin. Prošeavtta ulbmil lea nannet árvoháhkama fitnodagain mat leat searvan dása, fitnodagaid gelbbolašvuoda ja fáldagaid systemáhtalaš ovdánahhtima, ja márkavejolašvuodaid ja vuovdaleami nannema ja buorideami bokte.

Sámediggi hálddaša sierra doarjjaortnega man ulbmil lea movttiidahttit ovdánahhtimii ja investemii mátkéaláhusdoaimmaid oktavuodas. Ovdánahhtin- ja investerenprošeavttat mat sáhttet čájehit innovašuvvna ja odđa hutkosiid, ja prošeavttat mat addet birrajagi bargosajiid vuoruhuvvojit. 2019:s lea Sámediggi várren 1 miljovvna ruvno dakkár ohcamiidda.

Kulturturisma sáhtá leat mielde nanneme báikkálaš servodathuksema, gávpedoaimmaid ja báikeidentitehta, ja lea deatalaš oassi mátkéaláhusaid rahčamušas lasihit fáldagaid maiddái eará áiggiid go dábalaš turistaáigodagas. Diekkár vejolašvuodaid ovdánahhtima várás ovddida ráđdehus 2019:s kultuvrra ja mátkéaláhusa strategiija-plána. Kulturdepartemeanta ja Ealáhus- ja guolástusdepartemeanta hábmejit strategiijaid, earret eará mátkéaláhusa, kulturdoaimmaheddjiid, Sámedikki ja Ráđdehusa kultur- ja mátkéaláhusássiid ovttasbargorádi árvulusaid vuodul.

9.4.2 Hástalusat ovddos guvlui – kultuvrralaš ja hutkkálaš ealáhusat ja sámi mátké-/turismaealáhus

Guovddáš hástalusat sámi mátké-/turismaealáhusas leat oasseáiggedoaimma ja go jearalmas nu sakka rievddada jagiáiggiid mielde. Olu mátkéaláhusdoaimmain sáhttet stuora gaskkat hehttet sin viiddideamis fáldaga olggobeallái báikkálaš márkana, ja odđa márkaniidda olaheapmi sáhtá leat dan duohken movt báikái beassá ja lea go lahkosis hámmán dahje girdišilju.

Sámi mátké-/turismaealáhusat vásihit seamma ládje go mátké-/turismaealáhus muđui ge, ahte leat hástalusat ceavzima hárrái, sihke sosiálalaččat, kultuvrralaččat, ekonomalaččat ja birassuodjaleami dáfus. Go sámi kultuvrra geavaha mátkéaláhusoktavuodas, de ferte árvvus atnit ja doahhtalit kulturárbbi, maiddái bisuhan dihte autentalášvuoda, mii lea ge dat mii dahká sámi mátkéaláhusa nu erenoamážin ja geasuheaddjin.

Sámediggi ja Romssa suohkan ásaheigga guovvamánus 2019 ovttasbarggu mii galgá sihkkarastit ahte sámi kultuvra hálddašuvvo vuolle-

gašvuodain ja adnojuvvo árvvus mátkeealáhusaid oktavuodas. Sámediggi lea maddái okta mángga bealálaččas geat oidnet dárbbu mearridit ehtalaš njuolggadusaid ja ásaht kvalitehtavuogádagaid

sihkkarastin dihte sámi kultuvrra ja kulturovdanbuktimiid dáfus sihkkarastit luohtehatti gaskkus-teami mátkeealáhusoktavuodas.

10 Eanan- ja resursavuoigatvuodát

10.1 Dilálašvuodačilgehus

Sámi kultuvra lea nannosit čadnojuvvon eatnamiid ja čáziid ávkkástallamii ja sápmelaččaid eanan- ja resursavuoigatvuodát leat suodjaluvvon mánggaid riikkaidgaskasaš mearrádusaid bokte.

10.1.1 ON konvenšuvdna siviila ja politihkalaš vuoigatvuodaid birra, 27. artihkal

ON konvenšuvdna siviila ja politihkalaš vuoigatvuodaid birra (SP) 27. artihkal sihkkarastá álgoálbmogiid vuoigatvuoda doaimmahit iežaset kultuvrra, oskku ja giela almmá hehttehusaid haga. Mearrádus čuodjá:

Stáhtain gos gávdnojit čearddalaš, oskkoldatlaš dahje gielalaš veahádagat, ii galgga sis, geat gullet dákkár veahádagaid, gildojuvnot vuoigatvuolta ovttas iežaset joavkku nuppiid miellahtuiguin, dikšut iežaset kultuvrra, dovddastit ja bálvalit iežaset oskkoldaga, dahje geavahit iežaset giela.

ON-konvenšuvdna gusto dál Norgga lánhan, vrd. olmmošvuoigatvuodalága § 2 nr. 3., ja lága § 3 mielde mannet konvenšuvdna mearrádusat ovdalii eará lágaid jus dat leat vuostálaga.

10.1.2 ILO-konvenšuvdna nr. 169 artihkkalat 14 ja 15

Norga ratifiserii jagis 1990 ILO-konvenšuvdna nr. 169 álgoálbmogiid ja čearddalaš álbmogiid birra iešheanaláš stáhtain. Norgga dáfus guoská ILO-konvenšuvdna sápmelaččaide. Konvenšuvdnas lea sierra kapihtal (artihkkalat 13 rájes 19 rádjái) álgoálbmogiid vuoigatvuoda birra eatnamiidda ja luondduriggodagaide. Konvenšuvdna artihkal 14 nr. 1 suodjala opmodat- ja hálddašanvuoigatvuodaid, ja geavahanvuoigatvuodaid. Viidáseappot galgá stáhta 14. artihkkala nr. 2 mielde «dárbbu mielde bidjat johtui dárbbalaš doaimmaid dan váras ahte kártet eatnamiid maid dát álbmogat árbevieru mielde háldejit, ja dáhkidit ahte sin vuoigatvuolta oamastit ja hálddašit eatnamiid

suodjaluvvo beaktilit». Artihkal 15 nr. 1 geatnegahtá eiseválddiid erenoamážit sihkkarastit sápmelaččaid «vuoigatvuodaid iežaset eatnamiid luondduriggodagaide». Vuoigatvuolta luondduriggodagaide miellidibuktá maiddá vuoigatvuoda «leat osolažžan» luondduriggodagaide «geavaheamis, hálddašeamis ja suodjaleamis».

10.1.3 Finnmárkkuláhka ja Finnmárkkukommišuvdna

Finnmárkkuláhka mearriduvvui geassemánu 17. beaivvi 2005. Láhka ásahii Finnmárkkku eatnamiid dáfus odđa hálddašanvuogádaga, ja lea oassi proseassas mii galgá loahpalaččat čielggadit vuoigatvuodadilálašvuodaid Finnmárkkus.

Láhka nanne vuosttažettiin ahte sápmelaččat lea oktasaččat ja oktagaslaččat olahan vuoigatvuoda Finnmárkkku eatnamiidda ja čáziide guhkes áiggi geavaheami bokte. Viidáseappot deattastuvvo § 5 nuppi laddasis ahte láhka ii ráddje vuoigatvuodaid mat leat rábiduvvon oamastusa dahje dološ áiggi rájes geavaheami bokte. Dat guoská maiddá vuoigatvuodaide mat sámi boazodoalus leat dien vuodul dahje boazodoalolága mielde.

Finnmárkkukommišuvdna nammaduvvui njukčamánu 14. beaivvi 2008 kártet vuoigatvuodaid Finnmárkkuopmodaga eatnamiidda maid Finnmárkkku ássit leat háhkan alcceseaset dološ áiggi rájes geavaheami vuodul.

Finnmárkkukommišuvdna mandáhtta rievduvuvui odđajagemánu 1. beaivvi 2013 nu ahte kommišuvdna maiddá galgá giedahallat vuoigatvuodaid guollebivdosajiide mearra- ja vuotnaguovlluin Finnmárkkus jus dan gáibida oktage geas lea rievttálaš beroštupmi oážžut dan čielggaduvvot.

Sámedikki mearkkašumit

Dan rájes go finnmárkkuláhka mearriduvvui lea Stuoradiggi jahkásaččat juolludan 16–17 miljovna ruvnno Finnmárkkukommišuvdnii Duopmostuollohálddahusa, ja Justiisa- ja gearggusvuoda-departemeantta bušehta bokte. Sámediggi lea mángga geardde dovddahan ahte sii fuolastuvvet

*dainna go Finnmárkkukommišuvdnii orru juollu-
duvvome liiggás unnán ruhta, ja ahte dat čuočcá
dan deatalaš identifiserenbargui man kom-
mišuvdna galgá čadahit. Sámediggi ballá ahte
deatalaš árbedieđut, sámi árbevirolaš dábit ja riek-
teipmárdusat jávket ovttas vuoras olbmuiquin geat
ain dál livčče min gaskkas ja geat leat eahpefo-
rmála ja njálmálaš vugiid bokte oahppan daid.
Jus Finnmárkkukommišuvdnii bissovaččat juollu-
duvvo ilá unnán ruhta, de sáhtta dat Sámedikki
oainnu mielde dagahit sámiid riektesihkarvuoda
ovdii.*

*Sámedikki oainnu mielde lea konkrehta
hástalussan leamaš oažžut dárbbaslaš ruhtadeami
Duopmostuollohálddahas. Stáhtabušehtti 2017
lei Justiisadepartemeantta teaksta bušeahttaevtto-
hussii ruđa várrejumi birra válđojuvvo mielde,
muhto diet várrejumi ii leat šat mielde 2019 buše-
ahtas.*

*Vai kártenbargu Finnmárkkus čadahuvvošii
doarvái johtilit ja vai deatalaš dieđut sámi geava-
heami, sámi árbevirolaš dábiid ja riekteipmárdu-
said birra eai manahuvo, de lea Sámedikki mielas
dárbbaslaš ásahtit bargui sihkkaris ekonomalaš
vuodu.*

10.2 NOU 2007: 13 Den nye sameretten (Ođđa sámeriekti) čuovvoleapmi

Ođđanammaduvvon sámevuogatuodalávde-
goddi (sámevuogatuodalávdegoddi 2) ovddidii
iežas čielggadusa NOU 2007: 13 *Den nye sameret-
ten* (Ođđa sámeriekti) juovlamánus 2007. Lávde-
goddi árvala mánggaid doaimmaid, earret eará
láhkanannet geatnegasvuoda konsulteret sámi
beroštumiid, ásahtit kommišuvnna mii galgá kártet
dálá oamastan- ja geavahanvuogatuodaid sámi
guovlluin Romssa fylkka rájes lulás, ásahtit ođđa
hálddašanortnega stáhta eatnamiidda Nordlánd-
das ja Romssas ja mánga eará láhkarievdadusa,
earret eará minerálaš rievdadeami. Sámevuoi-
gatvuodalávdegotti evttohusat sisttisdollet
iešguđet dási kompleksitehta – ja guoskkahit
eanas departemeantaid áššesurggiid. Áššeovd-
dasvástádusjuogu mielde lea iešguđetge departe-
meanttain ovddasvástádus árvoštallat evttohu-
said mat gusket sin áššesurggiide.

Oassin sámevuogatuodalávdegotti evttohusa
čuovvoleapmin ovddidii ráđdehus čakčamánu 14.
beaivvi 2018 Prop. 116 L (2017 – 2018) *Endringer i
sameloven mv. (konsultasjoner)* (Sámelága rievda-
deapmi jna. (konsultašuvnnat)). Suohkaniid ja fyl-
kkasuohkaniid dáfus árvala ráđdehus láhkanan-
net konsultašuvdnageatnegasvuoda mii čuovvu

álbmotrievtti olis. Vai suohkanat ožžot dárbbaslaš
fleksibilitehta, de nannejuvvojit dušše geatnega-
svuoda váldoprinsihpat lága bokte, ja dárkilet
njuolggadusat addojuvvojit bagadusčállosa bokte.
Giella- ja ođasmahttindepartemeanta hábme
bagadusevttohusa ovttasrádiid Suohkansektoriin
(Kommunal sektor – KS) ja Sámedikkiin. Norgga
Boazosápmelaččaid Riikkasearvi válđojuvvo
maiddái fárrui dása.

Konsultašuvnnaid hárrái stáhta dásis árva-
lávvo lánkaevttohusas ahte konsultašuvdnageat-
negasvuoda váldoprinsihpat galget lága bokte
nannejuvvot ja dárkilet njuolggadusat galget mear-
riduvvot lánkaásahusaid bokte. Departemeanta
áigu stáhta konsultašuvnnaide ráhkadit lánkaása-
husevttohusa ja čadahit dárkilet njuolggadusaid
gulaskuddama maŋnel go lánka lea mearriduv-
von.

Stuoradiggi mearridii miessemánu 9. beaivvi
2019 ahte proposišuvdna máhcahuvvo ráđdehussii
ja bivddii seammás ráđdehusa sáddet lánkaevtto-
husa dábalaš gulaskuddamii ovdal go ášši fas ovd-
diduvvo Stuoradiggái. Stuoradiggi deattuhii ahte
lea deatalaš ahte suohkaniid ja fylkkagielddaid
bagadus maiddái gárvána seamma áigái, ja sá-
dejuvvo gulaskuddamii ovttas lánkaásahusain.
Departemeanta rehkenastá dasto ahte dat guokte
dokumeantta sáddejuvvojit gulaskuddamii 2019
čavčča.

Stuoradiggi lea mearrádusas nr. 837 geas-
semánu 8. beaivvi 2017 ávžžuhan ráđdehusa «ár-
voštallat addit várreláhkii seamma gustovašvuoda
Nordlánddas ja Romssas go das lea lulábealde
Nordlándda ráji. Čielggadeami vuodđun galgá leat
ahte Statskog galgá ain atnit ovddasvástádusa
vuovderesurssaid dáfus. Čielggadeapmi galgá
maiddái atnit vuodđun ahte gustovaš finnmárk-
kuláhka galgá jotkojuvvo Finnmárkku dálá fyl-
kkarájiid siskkovalde, ii ge viiddiduvvot guoskat
ođđa geográfalaš guovlluide.» Ráđdehus lea dál
bargame Stuoradikki ávžžuhusmearrádusa čuo-
volemiin, ja áigu Stuoradiggái addit dieđuid dan
birra heivvolaš vuogi mielde. Jus galget ovddiduv-
vot evttohusat mat sáhttet njuolga váikkuhit sámi
beroštumiid, de konsulterevuovvojit Sámediggi ja
eará guoskevaš bealálaččat konsultašuvdna-
soahpamuša mielde.

Lávdegoddi man professor Ernst Nordtveit
jođihii, ovddidii juovlamánus 2018 raportta
minerálaš evaluerema birra. Evalueren-
mandáhtta čujuha earret eará dasa ahte lea dárbbas-
laš háhkat vuđolaš dieđuid das movt
minerálaš mearrádusat sámi vuogatuodaid
vuhtii váldima birra leat doaimman ja movt doib-
met. Sámediggi lea oaidnán mandáhta ja lea ovddi-

dan oaiviliid departementii. Ráddehus ii leat mearridan movt evalueren galgá čuovvoluvvot.

Sámedikki mearkkašumit

Sámediggi atná stuora hástalussan ahte stuora oasit Sámevuoigatvuodalávdegotti árvalusain leat olu jagiid ja iešgudetge ráddehusaid áigge healban departemeantaid vuorkkáide. Lea deatalaš ahte diet evttohusat čuovvoluvvojit farggamusat.

Sámediggi moaitá ahte Stuoradiggi ii gulahal- lan Sámedikkiin ovdal go dagai ávžžuhusmearrá- dusa nr. 837 geassemánu 8. beaivvi 2017 várrelá- gá birra. Sámediggi eaktuda ahte jus galgá árvoštal- lojuvvot čadahit várrelága maiddá Romssas ja Nordlánddas, de dahkkojuvvo dat sámevuo- igatvuodalávdegotti čielggadusa NOU 2017: 13 Den nye sameretten (Odda sámeriekti) čuovvoleami olis.

Vásáhusat finnmárkkulágain ja árvoštalla- mat mat bohtet ovdan stáhtaalmennetlága čielgga- deamis NOU 2018: 11 Ny fjellov (Odda várrelá- hka) leat Sámedikki mielas deatalaš vuoddun láchkaevttohussii man ulbmil lea sihkkarastit ja dohkkehit sámi vuoigatvuodaid eatnamiidda ja čáziide olggobealde Finnmárkkku. Sámediggi atná hui deatalažžan ahte sámi vuoigatvuodaid eatnami- idda ja čáziide dohkkehuvvojit maiddá olggobealde

Finnmárkkku. Sámediggi oaivvilda ahte sámi eanan- ja resursavuoigatvuodaid Romssas ja Nord- lánddas ferttejit sihkkarastojuvvot lága bokte, ja ahte dat dahkkojuvvo dakkár vuogi mielde ahte vuhtii váldet vuoigatvuodaid mat čuvvot ILO-kon- venšuvnna nr. 169 14. ja 15. artihkkaliid ja UND- RIP 26. ja 28 artihkkaliid olis.

Sámediggi deattuha ahte sámevuoigat- vuodalávdegotti evttohusaid čuovvoleapmi eaktuda buriid konsultašuvdnaproseassaid Sámedikkiin ja eará guoskevaš bealálaččaiguin. Erenoamáš deatalaččat leat buorit konsultašuvnmat maid ul- mil lea realitehtagiedahallat čovdosiid main báikkálaš meahcchálldašeapmi gehččojuvvo ovtta Statskog eaiggátrolla vejolaš rievdadeami evttohu- saiguin. Viidáseappot ahte oamastanvuoigatvuodaid sáhttet gáibiduvvot čielggaduvvot ja ahte ásahuvvo- jit duohta vejolašvuodaid duopmostuoluid bokte oazžut oamastan- ja geavahanvuoigatvuodaid rievttálaččat dohkkehuvvot.

Gielda- ja ođasmahttindepartemeanta

á v ž ž u h a :

Gielda- ja ođasmahttindepartemeantta ráva geassemánu 21. beaivvi 2019 Sámi giella, kultuvra ja servodateallin sáddejuvvo Stuoradiggi.

Dingomis publikašuvnna

Departemeantaid sihkarvuoda- ja bálvalusorganisašuvdna
www.publikasjoner.dep.no
Telefovda: 22 24 00 00

Publikašuvnnat leat maiddáí gávdnamis
www.regjeringen.no

Departemeanta ovdanbuktá davvinorgalaš dahje sámi dáiddára
dáiddabarggu ovdasiiddus mii lea jahkásaš stuoradiggedieđáhusas
Sámi giella, kultuvra ja servodateallin.

Dán jagi dáiddár lea Susanne Hætta.
Susanne Hætta: Sámi Boy at Isac Elliot Concert in Kautokeino
© Susanne Hætta / BONO 2019

Jorgalan: Inger Máret Anne Eira ja Inger-marie Oskal

Deaddileapmi: 07 Aurskog AS – 06/2019

